

İslâm Medeniyeti

MECMUASI

ÜÇ AYLIK

Dini, İlmî, Edebi
Araştırmalar Mecmuası

Cilt: V Sayı: 3

Mart - C.Evvel 1402

SAHİBİ

İSLÂM MEDENİYETİ VAKFI

Adına Başkan

Dr. Câhid BALTACI

Yazı İşleri Müdürü

Dr. Câhid BALTACI

İdâre Yeri

Bozdoğan Kemeri Cemal Yener

Cad. Nr: 132 VEFA/İST.

Haberleşme ve Hâvele

PK. 1315 Sirkeci/İSTANBUL

TURKEY

Fiâtı: 150 lira

Abone şartları:

Yurt içi: 600 lira

Yurt dışı: 1.200 lira

İÇİNDEKİLER

Tebliğ Diplomasisi	
Dr. İsmail Lütfi ÇAKAN	3
«Sakife» Olayı veya Hz. Ebû Bekir'in Halife Seçimi	
Doç. Dr. Ethem Ruhi FİĞLALI ...	7
Osmanlılarda Mahalle İmâmlarının Bazı Görevleri	
Ziya KAZICI	29
Nakş-bendiyye Tarikatı Üzerine Bibliyografik Notlar	
Hâmid Algar'dan	
İrfan GÜNDÜZ	37
Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sîsu'n-Nazar Adlı Eserinin İslâm Hukuku Bakımından Ehemmiyeti	
Dr. Yusuf KILIÇ	45

Neşredilmeyen yazılar istenildiğinde iâde edilir.

Mecmuanın ismi zikredilmeden iktibas edilemez.

Tebliğ Diplomasisi

Dr. İsmail Lütü ÇAKAN

İslâm «mükemmel», insan «mükerrerem», usûl «değişken» ve tebliğ «vazgeçilmez»dir. Bu niteliklerin müştereken ortaya koyduğu kesin gerçek, tebliğ'in kemâl istediğidir. Kemâl ise, «ilim + iman + amel + ihlas» formülüyle elde edilen dört mevsim turfanda olgun bir meyvedir.

İslâm'ın cihanşümüllüğü, mükemmelliğine zarar vermemiş; insan'ın mükerreremliği de yanılmasını, aldanmasını önlememiştir. «Değişkenlik», usûlün geçerliğinin ve işlerliğinin garantisi olmuş, Tebliğ'in vazgeçilmezliği ise, davet edilecek «insan»ın var olduğu her yer ve herhalde, haline uygun tebliğe ihtiyaç duymasından, açıkçası; müslümanın iyi bir müslüman, hatta en iyi müslüman olma, kafirin de inanma ihtiyacından ve şartlara göre bir tebliğ imkânının daima bulunabileceği gerçeğinden kaynaklanmıştır. Mes'ele o imkânı yakalayıp uygun bir usûl ile icra edebilmekte düğümlenmektedir. Tevhid mücadelesi'nin önderi peygamberler ve bilhassa «kemâl»de eşsiz sevgili peygamberimiz(s.a.)in «üsve-i hasene» hayatları, tebliği mesele edinene her türlü cemiyet şartlarında tebliğ ve hizmet usûlü örnekleriyle doludur.

Değişen ve gelişen dünya ve toplum şartlarını görmezden gelerek ya da inkâr ederek başarılı bir tebliğ hizmeti verebilmek, usûlün temel vasfı «değişkenliğe» ters düşeceği için, «sözü edilen fakat ulaşılamayan kutlu hedef» olarak kalacaktır.

Bu sözlerimizle tebliğ'in bir diplomasi işi olduğunu vurgulamak istemekteyiz. Diplomasi milletlerarası bir mahiyete sahipse de çok önemli bir özelliği bulunmaktadır; her ülke diplomatlarının -eğer hâin değillerse- samîmi oldukları konu, temsil ettikleri ülkenin yüksek menfaatlarıdır. Şahıslarına yapılacak hakaretler değil, temsil ettikleri ülkeye yapılacak hücumlar onları sinirlendirir. Yaptıkları her türlü manevrayı hep aynı millî menfaatları muhafaza için yaparlar. Öte yandan dünyadaki günlük gelişmeleri anında takib ve kendi açılarından değerlendirme faaliyetleri, resmen düşmanları ile ilgiyi tamamen kesmek ve köprüleri atmamak için özel bir gayret göstermeleri diplomatların dikkat çekici özellikleridir. O halde Tebliğ hizmeti için bir diplomasi nezâket ve dikkatine sahip olabilmek «kemâl» işareti sayılacaktır.

Tebliğ Diplomasisinde iyi tesbit edilmiş us'ül kadar geliştirilmiş bir hizmet sabrı da lâzımdır. Bu sabr'ı **h a z m** ve **h o ş g ö r ü** manâsına alarak, tebliğ sonucu doğacak tepkileri göğüsleme ve tebliğden yılmama iradesinin gereğine işaret etmek istiyorum.

Mübelliğ davetçidir, lanetçi değildir. Davet ise, bizzat şefkat ve merhamet demektir. Karşıdakinin iyiliğini istemektir. Birinin «iyiliğini istemek» her zaman teşekkürle karşılanmaz. Tebliğ diplomasisi veya «kemâl», muhatabın müsbet veya menfî tepkisine hazır olmak demektir. Bu da muhatablardan «bir gömlek» üstün olmayı gerekli kılacaktır. Belli bir hizmet terbiyesi ve çabası ile muhatablarından meziyet olarak farklılığı bulunmayan mübelliğ, henüz tekevvün şartlarına sahip olamamış demektir. Tebliğci'nin kemâl'e ulaşması için çok değil, **mevcut görevinde en iyiyi verebilmek** maksadıyla **sürekli bir gayret** içinde olması yetecektir. Böyle bir **cehd** yerine, «ah ben falan görevde veya makamda olacağım ki nasıl hizmetler veririm» gibi üst mevki ve makamlar hayali ve avunmasıyla, mevcut hizmet imkânlarını kullanmakta tenbel davranılırsa, o zaman beklenen kemâl, koskocaman bir **hayal** olur. Çünkü «**perşembenin gelişi çarşambadan bellidir**». Bu gün olumlu bir şey yapamayacağın, yarın çok şey yapacağın kimse garanti edemez.

Mevcut görevde en iyiyi verebilmek azmi, yetişme kusurlarının giderilmesi, ilmi, amelî, ahlâki ve metodik noksanlıkların ikmali için biricik yoldur.

Tebliğ diplomasisinde dikkatten kaçırılmaması gerekli bir başka nokta da tebliğ konusu olan «İslâm'ın şihansumüllüğü»dür. Yani kolaylaştırılmış olmasıdır. «Rabbimiz, bize, bizden öncekilere yüklediği gibi ağır yük yükleme. Rabbimiz, bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!» (el-Bakara(2), 286) âyeti ve Rasûlullah'ın »Ben, kolay haniflikle gönderildim.« (Ahmed b. Hanbel, V, 116) buyurmuş olması «kolaylaştırılmışlığın» açık delilidir.

Muhatablar cephesinin cihan çapında genişletilmesi, tabii olarak İslâm'ın, bu çok değişik kıta ve iklim insanların hepsinin kabul edebileceği şekilde kolaylaştırılmış olmasını gerektirecektir. Belli bölgelere gönderilen peygamber ve dinlerin, o bölgenin özelliğine göre çözümler getirmesi ne kadar tabii ise, bütün insanlığa gönderilen dinin de dünya çapında uygulanabilir niteliğe ve şümûle kavuşturulmuş olması o kadar tabiidir ve rahmet-i ilâhî'nin tecellisi demektir. Kolaylaştırılmanın hedefi ise, daha çok insanın müslüman olmasını temindir.

O halde tebliğ diplomasisi, İslâm'ın kolaylaştırılmış olduğu gerçeği üzerine oturtulacak ve tebliğ hizmetleri bu temel özelliğe uyum gösterecek bir espri içinde uygulanacaktır. Yani mübelliğ, kendi öz nefsinden esirgese bile, İslâm'ın tanıdığı ruhsatları insanlardan kıskanmayacaktır. O, müsbet davranış içinde olacak, menfiliğe, katılığa rağbet etmeyecek, yani İslâm'a rağmen İslâm'a hizmet etmek gibi bir hataya düşmeyecektir. Bilecektir ki, İslâm'a hizmet İslâmi esaslar ve usullerle mümkündür.

Mevcut dünya şartlarının, kutsal değerlerinden uzaklaştırmaya çalıştığı «insan»ı, ısındıra ısındıra, sevdire sevdire, ürkütmeden kazanabilmenin yolu, «kolaylaştırma» temel prensibine uygun strateji uygulamaktır. Bu prensip, tebliğ diplomasisini «müslümanlar arasında fitne çıkarmamak» ilkesine sahip çıkmaya davet edecektir. Önce mevcut müslümanların korunması, kollanması, içlerinde asla bir bölünme ya da parçalanmaya fırsat verilmemesi hele hele böyle bir cinayete önayak olunmasını gerektirir. Çünkü müslümanları bölerek müslümanlığa hizmet edildiği söylenemez.

Tebliğ diplomasisi'nin değişmeyen işi, İslâm'ın anlatılmasıdır. İslâm'ın anlatılmasında da öncelik inanç esasları'nındır. Bu-

nun böyle olduğu gerek Kur'an-ı Kerim'in 2. suresi ilk âyetlerinden, gerekse Hz. Peygamber'in tebliğ hayatından rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Tebliğde hiyerarşi, halkın hoşuna giden ve mübelleğin deşarj olmasını sağlayan konulara iltifat edilmesine manidir. Sivri konuşmak değil, usûlüyle ilmi konuşmak; heyecan vermek değil bilinçlendirmek esas alınacak, hiyerarşiye riâyet bunu sağlayacaktır. Aksi hareket, cami imkânlarını İslâm'ı anlatma dışında kullanmak demektir ve büyük cinayettir. İslâm dururken, başka görüşleri tenkid amacıyla da olsa, uzun uzun anlatmaya kalkışmak, o makamları o süreler için başkalarına teslim etmek anlamını taşıyacaktır. Hele camilerin, grubsal çekişmelere sahne yapılması tebliğ diplomasisinin çıldırması anlamına gelecektir.

Tebliğ diplomasisi, çevreden göreceği reaksiyonlardan çok, elindeki hastayı şifaya kavuşturmak için samimiyetle ve bile rek tedaviye çalışan, öncelikli reçeteler sunan mütehassis hekim hazâkat ve dikkatiyle cerrahi müdahaleye mecbur kalınmaması için büyük bir feragat ve esneklikle çalışmayı benimseyecektir. «Hastadır» diye herkese aynı reçeteyi uygulamaya kalkmayacak, doğru teşhise dayalı öncelikli tedavi uygulamayı yeğ tutacaktır. Çünkü tebliğ diplomasisi için «farzdan önce farz» olan husus, bu öncelik gereğine uyulmasıdır.

Tebliğ diplomasisi, başarı ölçüsü olarak «iyi, aferin, maşallah» diyenlerin adedini değil, niteliklerini dikkate alacaktır. «Tebliğ»in ve «hizmet»in niteliğini ve usûlünü bilenlerin takdirine önem verecek, böylesi kişilerin açık tenkidini değil, «sükût etmeleri»ni bile ikaz olarak değerlendirecektir.

Halkı hakka davet görevinin «tebliğ diplomasisi» nezâket ve hazâkatiyle yerine getirilmesi, mübellikleri «insanca» ve «İslâmca» hizmet vermiş olmanın bahtiyarlığına kavuşturacaktır.

“Sakîfe,, Olayı veya Hz. Ebû Bekir’in Halîfe Seçimi

Doç. Dr. Ethem Rubi FİĞLALI

Bu çalışmada, özellikle Şii dünyası için imân esaslarından birini teşkil eden «imâmet» meselesinin düğüm noktalarından biri ve başlıcası olarak mütâlea edilen Sakîfetu Beni Sâide olayı veya başka bir ifadeyle Hz. Ebû Bekir’in halifelîğe getirilişi, mevcut Sünnî ve Şii rivâyetlerin ışığında yeniden ele alınacak ve olayların tam bir tasviri verilecektir.

Bilindiği gibi Resûlullah (s.a.s.), Ehl-i Beyt’ten gelen bir rivâyete göre Hicretin onbirinci yılı Safer ayının 28. günü; (1) diğer kaynaklara ve Müslümanların büyük çoğunluğuna göre de Rebiyülevvel ayının 12. Pazartesi günü Dâr-ı Bekaa’ya göçmüşlerdir.

Hz. Peygamber’in vefatı üzerine bir kısım ashâb şaşkınlığa düşmüş ve bu «ölüm» haberini bir türlü kabul istememiştir. Meselâ Hz. Ömer gibi seçkin bir sahabî dahi bu durumdan şaşkınlığa düşmüş ve ashâbdan «Resûlullah (s.a.s.) öldü» diyenleri silâhla tehdid ederek, «Mûsâ b. İmrân’ın kırk gün kavminden uzaklaşarak O’nun yanına gidişi gibi, o da O’nun yanına gönderilmiştir. Allah’a and olsun ki, tekrar dönecek ve

(1) İbn Sa’d: Ebû Abdîllah Muhammed b. Sa’d (230/844), et-Tabakâtu’l-Kubrâ (Beyrut 1380/1960), 2/272; Gölpınarlı: Abdûlbâkî Gölpınarlı, Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiîlik (İstanbul 1979), 52.

ona öldü diyenlerin ellerini ayaklarını kesecektir» demişti. (2) Ancak Hz. Ömer ne derse desin, acı hakikat ashâbı üzüntüye ve şaşkınlığa düşürmüştü; hattâ bir noktaya kadar eski alışkanlıklarının tezâhürüne fırsat vermiş ve hemen Ümmetin başına geçecek şahsın aranmasına geçilmişti. Gelişmelerini biraz sonra genişçe ele alacağımız «halife seçimi» veya kısaca «hilâfet» konusu, Müslümanların Hz. Peygamber(s.a.s.)'in vefatlarından sonra karşılaştıkları en büyük ve en önemli ihtilâftı. O kadar ki, eşvânu'l-Himyerî (573/1177), buna «günümüze kadar süren» ve «Nebi(s.a.)'den sonra ümmet arasında cereyan eden ilk ihtilâftır» der. (3)

Meşhur Şii âlimi Şeyh Mufid ise bu konuda şöyle söylemektedir: «Makâalât sâhiplerinin hepsinin de Resûlullah(s.a.s.)'in vefatından sonra İslâm'da doğan ilk ihtilâfın, Muhâcirler ile Ensâr arasında, İmamet konusunda olduğunu söylediklerini gördüm... Oysa Resûlullah(s.a.s.)'dan sonra İslâm'da doğan ilk ihtilâf, Nebi(s.a.s.)'in vefatında Ömer b. el-Hattab'ın ihtilâfıdır; çünkü o, onun ölmediğini ileri sürmüştü...». (4) Hangi sebeplerle söylenmiş olursa olsun Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in ölmediğine dair sözlerini «Ümmet arasındaki ilk ihtilâf» şeklinde değerlendirmek, sâdece mezhep tarafgirliği açısından yapılacak bir iştir. Maamafih bir «ihtilâf» söz konusu olsa bile, bu, şahsi bir anlayışın tezâhürüdür ve bunun, «hilâfet» konusundaki ihtilâf gibi, «günümüze kadar süren» bir ihtilâf olmadığı açıktır. Onun için, şimdi biz, «hilâfet» konusundaki rivâyetleri ele alalım.

(2) İbn Sa'd, 2/266 v.d.; Yâkûbî: Ahmed b. Ebî Yâkûb b. Câfer b. Vehb el-Kâtib (292/905), *Târihu'l-Yâkûbî* (Necef 1384/1964), 2/105. Hz. Ömer'in bu sözünü üzerine Şii fırkalarının değerlendirmeleri ve verilen cevaplar hakkında bk.: İbn Ebî'l-Hadîd: Abdülhamîd Hibetullah b. Muhammed b. Muhammed b. el-Huseyn b. Ebî'l-Hadîd (655/1257), *Şerhu Nehci'l-Belâğa* (Beyrut 1954), 1/150 v.d.

(3) Neşvânu'l-Himyerî (573/1177), *el-Hürû'l-İyn*, nşr. Kemal Mustafa (Kahire 1948), 212. Müslümanların Hz. Peygamber'den sonraki ilk ihtilâflarının İmâmet hakkında olduğu Eş'arî tarafından da söylenmiştir: *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, nşr. H. Ritter (Wiesbaden 1963), 2. Ayrıca bk.: Ebû Halef el-Eş'arî el-Kummî (301/913), *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak*, nşr. Dr. M. Cevad Meşkûr (Tahran 1963), 2; Nevbahî (III/IX. asır), *Fıraku's-Şia*, nşr. M. Sâdık Âl-i Bahri'l-Ülüm (Necef 1355/1936), 2.

(4) Muhammed b. Muhammed b. en-Nümân el-Ukberî -Şeyh Mufid-, *el-Fusûlu'l-Muhtâra mine'l-Uyûn ve'l-Mehâsin* (Necef, trz. 2. bs.), 2/41 v.d.

Hız. Peygamber(s.a.s.)'in vefatını tâkiben Ensâr, İslâm tarihinde «Sakifetu Beni Sâide» şeklinde meşhur olan Sâide Oğulları gölgeliğinde toplanarak Hız. Muhammed(s.a.s.)'den sonra din ve dünya işlerinin idaresinin kendilerinde kalması için görüşmelere başlamışlardı. Bu konudaki rivâyetler, bazı ayrıntılarda önemli farklılıklar göstermekle birlikte, umûmiyetle aynı istikamettedir. Maamafih biz bu rivâyetler arasında, gerek Sünni gerek Şii tarihçilerce «güvenilir» sayılan ve rivâyetleri tercih olunan Ebû Mihnef'in (5) rivâyetini esas alıp, farklı rivâyetleri ayrıca işaret edeceğiz. Ebû Mihnef'in Sakife hakkındaki Taberî tarafından bize intikal ettirilen rivâyeti aynen şöyledir: (6)

«Bize (Ebû Câfer et-Taberî) Hişam b. Muhammed, Ebû Mihnef'ten rivâyetle onun şöyle dediğini söyledi. Bana (Ebû Mihnef), Abdullah b. Adirrahman b. Ebi Amra el-Ensâri şunları söyledi: Nebî(s.a.s.) vefat edince, Ensâr Sâide Oğulları gölgeliğinde (Sakifetu Beni Sâide) toplandılar ve, «Biz, Muhammed(s.a.s.)'den sonra bu makama Sa'd b. Ubâde'yi geçireceğiz» dediler. Onu hasta olduğu halde yanlarına getirdiler. Hepsini de toplandıktan sonra Sa'd, oğluna veya amcaoğullarından birine, «Ben hasta olduğumdan sesimi halka duyurabilecek durumda değilim. Bu sebepten sözlerimi dinledikten sonra halka duyurursun» dedi. Böylece o konuşmaya başladı. Adam da onun sözlerini hatırında tutuyor ve sesini yükselterek halka duyuruyordu. Sa'd, Allah'a hamd ve senâdan sonra şunları söyledi: «Ey Ensâr topluluğu! Siz bu dini önce kabul ettiniz ve İslâm'da fazilet kazandınız. Muhammed(s.a.s.), kavmi arasında on yıldan fazla kalarak Arap kabilelerini Rahmân'a ibâdete, Allah'a benzetilen nesnelere ve putlara tapmayı bırakmaya çağırıyor ise de, kavminden ancak az sayıda insan ona inandı. Hattâ ona inananlar, Resûlullah'ı korumaktan, dinini yüceltmekten ve hepsini

- (5) Lût b. Yahyâ b. Saîd b. Mihnef b. Selim el-Ezdi, 157/773-74 tarihinde ölmüştür. Dedesi Mihnef b. Selim, Hız. Ali'nin safında Cemal'e katılmıştır. Şii'nin büyük tarihçilerindendir. Şii'lik şöhretine rağmen, Taberî, İbnü'l-Esir ve diğerleri gibi tarihçiler ve Sünni âlimler de ona itimad ederek nakillerde bulunmuşlardır. Bk.: Abbas el-Kummî, *el-Kunâ ve'l-Elkâb* (Necef 1389), 1/155.
- (6) Taberî: Ebû Câfer Muhammed b. Cerir et-Taberî (310/922), *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, nşr. M.J.da Goeje (Leiden 1879-188), 1/1837-44 (Türkçe tercümesi: *Millîtel ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Zâkir Kâdiri Ugan-Ahmet Temir, Ankara 1955, 3/23-33)

kaplayan zulmü uzaklaştırmaktan ve kendilerini bile korumaktan âcizdiler. Nihayet Allah, sizi meziyetli, faziletli kıldı. Nîmetlerini size tahsis etmeyi irâde etti. Size, Kendisine ve Resûlüne îmânı, Resûlünü ve ashâbını korumayı, dînini aziz eylemeyi, onun düşmanları ile cihadda bulunmayı nasbîb etti. Siz onun düşmanları ile herkesten daha şiddetle savaştınız. Siz onun düşmanlarını başkalarından daha şiddetle bastırdınız. Öyle ki Araplar, bu sâyede Allah'ın emrine isteyerek ve zorla boyun eğdiler. Uzakta olanlar da O'na zelil ve hakîr olarak itâat ettiler. Neticede Yüce Allah, sizin himmetlerinizle, yeryüzünü Resûlüne boyun eğdirdi; sizin onun adına çekilmiş kılıçlarınızla Arapları itâata getirdi ve Allah'ın Resûlü de sizden râzî olduğu halde öldü. Bundan dolayı da bu iş (halifelik) başkalarının değil, yalnız sizin hakkınızdır.» Toplantıda bulunan Ensâr'ın hepsi de onun teklifini kabul ettiler ve, «Fikrin doğrudur. Sözlerin isâbetlidir. Senin fikrin dışında iş görecek değiliz. Seni bu makama geçireceğiz; çünkü senin fikrin doğru olduğundan aramızdaki dâvâlar senin fikrinle çözülmür ve sâlih mü'minler de senden râzıdırlar» dediler. Ancak aralarından bir kısmı tereddüde düştü ve, «Şayet Kureyş muhâcirleri, 'Bizler Muhâcirleriz ve Resûlullah'ın ilk arkadaşlarıyız. Biz onun kavmi ve akrabalarıyız. O öldükten sonra, bu makam için bizimle niçin ve ne hakla çekişiyorsunuz?' diyerek, bizim teklifimizi ya kabul etmezlerse?» dedi. Bunun üzerine aralarından bir takım, «Biz de, 'O halde bizden bir emir, sizden bir emir olsun. Başka şekli aslâ kabul etmeyiz' deriz» dediğinde, Sa'd b. Ubâde, «İşte bu ilk zaaftır» dedi.

«Haber Ömer'e ulaşınca, Nebî(s.a.s.)'nin evine geldi. Ebû Bekir'e haber gönderdi. Ebû Bekir ve Ali b. Ebû Tâlib, evde Resûlullah(s.a.s.)'in techizi ile meşguldü. Ebû Bekir'in yanına gelmesi için haber gönderdi. Ebû Bekir de ona, «Meşgûlüm» diye haber gönderdi. Ömer, onu tekrar çağırttı ve «Mutlaka gelmen gereken bir olay oldu» diye söyletti. Bunun üzerine Ebû Bekir onun yanına çıktı. Ömer ona, «Biliyor musun ki, Ensâr, Sâide Oğulları gölgeğinde toplanmışlar, Sa'd b. Ubâde'yi bu makama seçmek istiyorlar. En uygun söz söyleyenleri de, 'Bizden bir emir, Kureyşten de bir emir olsun' diyorlar» dedi. Böylece onlar hızlı adımlarla toplantı yerine gittiler. Yolda Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a rastladılar. Üçü birlikte yola devam ederken Âsım b. Adıyy ile Uveyym b. Sâide onlara rastladılar ve, «Geriye dö-

nünüz; çünkü istediğiniz şey olmayacaktır» dedilerse de onlar, «Hayır, dediğinizi yapmayacağız» dediler. Toplantı yerine geldiklerinde onları toplanmış olarak buldular. Ömer b. el-Hattab şöyle dedi: Onların yanına vardığımızda, onlara birşeyler söylemek üzere kafamda bazı şeyler tasarlamıştım. Yanlarına varıp bu sözleri söylemek istediğimde, Ebû Bekir bana, «Sabret, önce ben söyleyeyim, sonra sen arzu ettiğini söylersin» dedi. Ömer dedi: Ebû Bekir benim söylemek istediklerimi fazlasıyla söyledi. Abdullah b. Abdirrahman (devamla şöyle) dedi: Ebû Bekir, Allah'a hamd ve senâdan sonra şunları söyledi:

«Allah, Muhammed'i insanlara resül ve ümmetine şahid olarak Allah'a ibâdet edip O'nu birleşmeleri için gönderdi. Onlar, O'na değil yontulmuş taş ve ağaçlara ibâdet ediyorlar ve onların kendilerine şefâatçı ve faydalı olduklarını ileri sürüyorlardı. (Sonra şu âyeti okudu) «Onlar, Allah'ı bırakarak, kendilerine fayda da zarar da veremeyen putlara taparlar. Bunlar, Allah katında bizim şefâatçılarımızdır, derler...» (7) Kezâ onlar, «...Onlara, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz...» (8) dediler. Atalarının dinini bırakmak, Araplara zor geldi. Allah, onun kavminden olan ilk Muhâcirlerin onu tasdik etmelerini, ona inanmalarını, maddi ve manevi yardımlarda bulunmalarını ve onunla birlikte kavminin şiddetli ezâ ve cefâlarına dayanmalarını ve kendilerini yalancı saymalarına aldır-mamalarını sağladı. Bu sırada bütün insanlar onlara muhâlif ve düşmandı. Sayıca az oldukları halde onlar, bu dehşetli hallerle dayandılar. Kavimlerinin kendi aleyhlerinde birleşmeleri ve dargınlıkları onları korkutmadı. Yeryüzünde Allah'a ilk ibâdet eden, Allah'a ve Resûlüne inananlar onlardır. Onlar, onun akrabaları ve aşireti olup, insanlar arasında ondan sonra bu makama en çok hak sâhibi olanlardır. Onlarla bu hususta ancak zâlimler çekişirler. Size gelince ey Ensâr topluluğu! Sizin dindeki meziyet ve faziletiniz, İslâm'a olan hizmetiniz inkâr edilemez. Allah, dininin ve Resûlünün yardımcısı olan sizlerden râzı olsun. O, hicretini sizin yanınıza yaptı ve onun şan ve şeref sâhibi olan eşleri ve sahâbileri sizin yanınızdadır. Bize göre ilk Muhâcirlerden sonra sizin derecenizde kimse yoktur. Bu sebepten bizler emir, sizler ise vezirlersiniz. Sizden başkasıyla

(7) 10. Yûnus, 18.

(8) 39. Zümer, 3.

müşâverede bulunulmaz ve sizin muvâfakatınız alınmadan kararlar verilmez.»

«Bunun üzerine el-Hubâb b. el-Munzir b. el-Cemûh ayağa kalktı ve, «Ey Ensâr topluluğu! İçinizden bir emir seçerek onları hâkimiyetiniz altına alınız; çünkü onlar, sizin gölgenizde ve yurdunuzdadırlar. Ne kadar cesâret sâhibi olsalar dahî, kimse size muhâlefet edemez. Herkes sizin fikrinizle iş görmek zordadır. Siz kuvvet, kudret ve servet sâhibisiniz. Sayınız çoktur, koruyucu ve tecrübe sâhibisiniz. Siz ne yaparsanız halk da onu yapar. İhtilâfa düşmeyiniz, yoksa işiniz bozulur. Onlar, işittiğiniz söz ve fikirden başkasına yanaşmıyorlar. O halde bizden bir emir, onlardan da bir emir olsun» dedi. Bunun üzerine Ömer, «Hayır, iki kişi bir arada, bir zamanda hükümet edemezler. Allah'a and olsun ki Araplar, Nebileri sizin dışınızda iken sizden bir emire râzı olmazlar; fakat Araplar, nübüvvetin aralarından çıktığı kabileden birinin emirliğine karşı çıkmazlar. Araplara karşı bizim ileri süreceğimiz kuvvetli ve doğruluğu açık delilimiz de Muhammed'in Kureys'ten olmasıdır. Biz onun akraba ve aşireti olduğumuzdan, Muhammed'in saltanatı ve emirliği hakkında bizimle, ancak dâvâsı bâtil ve yanlış delile dayanan, yahut günahlara katlanmaktan kaçınmayan yahut da felâket çukuruna düşen kimseler çekişebilirler» dedi. el-Hubâb b. el-Munzir yine ayağa kalktı ve, «Ey Ensâr topluluğu! Elinizde olana sâhib olunuz ve bu adamla arkadaşlarının sözlerini dinlemeyiniz; aksi halde onlar, bu işteki nasibinizi elinizden kaçırıyorlar. Eğer onlardan istediklerinizi kabul etmezlerse, onları yurdunuzdan sürünüz ve bu işte (hilâfet) hükmünüz altına alınız. Allah'a and olsun ki, emirlik onlardan çok sizin hakkınızdır; çünkü bu dine imân edenler, sizin kılıcınız sâyesinde imân ettiler. Ben tecrübeli ve bilgili bir insanım. Fikir, tedbir ve yardımımla kalpler şifâ bulur. Allah'a and olsun ki, istediğiniz takdirde onları kuzu gibi itâatlı hâle sokarım» dedi. Bunun üzerine Ömer, «Öyle ise Allah seni öldürür» deyince, o, «Hayır, seni öldürür» dedi. Bundan sonra Ebû Ubeyde, «Ey Ensâr topluluğu! Bu dine ilk yardım eden ve arka olan sizlersiniz. Onu ilk bozan ve değiştiren olmayınız» dedi. Bunun üzerine Beşir b. Sa'd Ebû'n-Nu'mân b. Beşir ayağa kalktı ve şöyle dedi: «Ey Ensâr topluluğu! Allah'a and olsun ki, müşriklerle yapılan cihadlarda bulunmak ve bu dini ilk önce kabul etmek suretiyle fazilet ve meziyetler kazandysak, bunu ancak Rabbimizin ri-

zâsı, Nebimize itâat ve bu emeğimiz mukabilinde sevab kazanmak için yaptık. Bundan dolayı insanlara meziyet iddiasında bulunmak ve dünyevi maksatlar peşinde olmak bize yaraşmaz. Şüphesiz Allah, bunlardan dolayı iyiliği bize tahsis etmiştir; fakat Muhammed (s.a.s.) Kureyştendir ve bunda, onların herkesten çok hakları vardır. Onlar buna lâyıktırlar. Allah beni hiçbir zaman emirlik için onlarla çekişenler arasında görmeyecektir. Allah'tan sakınınız ve onlara muhâlefet edip emirlik için onlarla çekişmeyiniz.»

«Bunun üzerine Ebû Bekir, «İşte Ömer, işte Ebû Ubeyde! Hangisini isterseniz onlardan birine bey'at ediniz» dedi. Onlar, «Allah'a and olsun ki, sen varken bu işi kabul edemeyiz; çünkü sen, Muhâcirlerin en üstünü (efdal), mağarada bulunan iki kişiden biri ve namazda Resûlullah'ın halifesisin ve namaz da Müslümanların en üstün ibâdetidir. Kim senin önüne geçip namaz kıldırabilir? Yahut sen varken bu işi kim üstlenebilir? Aç elini, bey'at edeceğiz» dediler. Her ikisi de ona bey'at etmek üzere yürüyünce, Beşir b. Sa'd onların önüne geçip Ebû Bekir'e bey'at etti. Bunun üzerine el-Hubâb b. el-Munzir, ona bağırdı ve, «Ey Beşir b. Sa'd, ata ve anana isyan ettin. Seni, yaptığın bu işi yapmaya sevkeden şey nedir? Amcanın oğlundan emirliği mi kışkırdın?» dedi. O da cevaben, «Allah'a and olsun ki, beni senin söylediklerinden hiçbiri böyle davranmaya sevkemiş değildir; fakat Allah'ın onlara bağışlamış olduğu bir hak hususunda onlarla çekişmekten kaçındım» dedi. Evsliler, Beşir b. Sa'd'ın yaptıklarını ve Kureyşlilerin iddialarını ve Hazreclilerin Sa'd b. Ubâde'yi emir yapmak istediklerini görünce, aralarında nakiblerden (Akabe bey'atına seçilen oniki sorumlu başkandan) biri olan Useyd b. Hudayr da olduğu halde, birbirlerine, «Hazrecliler bir defa sizin emiriniz olurlarsa, bu fazilet dâima onların ellerinde kalır ve size de bundan hiç pay ayırmazlar. Onun için kalkınız ve Ebû Bekir'e bey'at ediniz» dediler ve kalkıp Ebû Bekir'e bey'at ettiler. Böylece Sa'd b. Ubâde ile Hazreclilerin üzerinde birleşmiş oldukları iş bozulmuş oldu.

«Hişâm dedi ki: Ebû Mühnef, bana Ebû Bekir b. Muhammed el-Huzâ'î şunu söyledi der: Eslem kabilesi bütün toplulukları ile gelerek Ebû Bekir'e bey'at etmeye başladılar. Sayıları o kadar çoktu ki, onlar geçerken sokaklar dar geldi. Bunun üzerine Ömer, «Ben Eslemlielerin bey'at etmek üzere geldiklerini gördüğümde, bu işin bittiğinden emin oldum» dedi.

«Hişâm, Ebû Mihnef'ten, o da Abdullah b. Abdirrahman'dan şunu rivâyet eder: Halk her taraftan gelerek Ebû Bekir'e bey'at etmeye başladılar. Az kalsın Sa'd b. Ubâde'yi çiğneyeceklerdi. Bunun üzerine Sa'd'ın arkadaşlarından birkaçı, «Sa'd'a dikkat ediniz, çiğnemeyiniz!» dediler. Ömer de, «Onu öldürün! Allah onu öldürsün» dedikten sonra, onun başına dikeldi ve «Seni, organlarını birbirinden ayırmaya kadar çekmek istedim» deyince Sa'd, Ömer'in sakalından tuttu. Bunun üzerine Ömer, «Allah'a and olsun ki, sakalımdan bir kıl kopardığın takdirde, buradan ağzında tek diş kalmadan dönersin» dedi. Ebû Bekir ona, «Ey Ömer, acele etme; burada yumuşak hareket etmek gerekir» deyince, Ömer Sa'd'ın yanından uzaklaştı. Sa'd, «Bilin ki, Allah'a and içerek söylüyorum, yerimden kalkacak kuvvetim olduğu takdirde, benim, Medine'nin etrafında ve sokaklarında aslan gibi kükreğimi görürdün ve sen de arkadaşların da korkarak bir yere sığınmak zorunda kalmış olurdu. Seni, kendine tâbi ettiğin halde değil, tâbi olduğun kavmin yanına gitmek zorunda bırakmış olurum» dedikten sonra yanındakilere, «Beni buradan götürünüz» dedi. Onu evine götürdüler. Bir müddet öylece bırakıldı. Sonra ona biri gönderildi ve, «Halk ve kavmin bey'at etti, gel sen de bey'at et!» dedi. O, buna, «Bilin ki, Allah'a and olsun, ok çantamdaki oklarla sizi vurmadan, oklarım tükenmeden, süngümün ucunu kana boyamadan, elimdeki kılıcımla sizi vurmadan önce bey'at etmeyeceğim. Yine Allah'a and olsun ki, sizinle birlikte cinler ve insanlar da bir araya toplansalar, hâlimi Rabbime arzmeden ve hesabımı bildirmeden önce bey'at temeyeceğim» cevabını verdi. Bu durum Ebû Bekir'e iletildiğinde, Ömer ona, «Bey'at edinceye kadar peşini bırakma» dedi. Beşir b. Sa'd da şöyle dedi: «O inat etti ve bey'at etmeyi reddediyor. O kendisi ve kendisi ile birlikte oğulları, aileleri ve aşiretinden bir kısım öldürülmedikçe size bey'at edecek değildir. Onu kendi haline bırakınız. O bir tek kişidir; onu kendi haline bırakmak size zarar vermez.» Beşir b. Sa'd'ın tavsiyelerinin samimi olduğu görüldüğünden onu kendi haline bıraktılar. Sa'd, onlarla birlikte beş vakit ve Cuma namazlarını kılmadığı gibi, onlarla hacca da gitmedi; hacda onlarla birlikte görünmedi. Ve Ebû Bekir ölünceye kadar da bu şekilde hareket etti.»

Ebû Mihnef'in Sakıfe tasviri burada bitiyor. Olayı hemen hemen aynı ifadelerle nakleden el-İmâme ve's-Siyâse mü-

ellifi -ki İbn Kuteybe (276/889)'ye nisbet olunur- bu rivâyeti, Sa'd b. Ubâde'nin, Hz. Ömer halife olunca Şam'a gittiği; orada öldüğü ve kimseye bey'at etmediği şeklinde tamamlar. (9) Mes'ûdi (346/957) ise, onun 15/636 yılında Şam'da öldüğünü yazar. (10)

Şimdi biz, olayın başına dönerek Ebû Mihnef'in temas etmediği veya başka bir ifadeyle rivâyetindeki unsurları, diğer rivâyetlerle bir arada ele alıp tabloyu tamamlamaya çalışalım.

Hz. Peygamber (s.a.s.), 11/632. yılda Rebiyülevvel ayının 12. Pazartesi günü öğle vakti vefat ettiği esnada, (11) Hz. Ebû Bekir, Medine'nin doğusunda, şehre bir mil mesafede bulunan Sunh'daki kendi evinde; Hz. Ömer ise şehirde, yani Medine'nin içinde idi. (12) Vefat haberi üzerine Hz. Ömer, şaşkınlığa düşer ve «ölüm» haberine karşı çıkarak Hz. Peygamber'in ölmediğini, ölmeyeceğini, Hz. Mûsâ gibi Rabbinin yanına gittiğini, sonra dönüp geleceğini söyler ve hattâ «öldü» diyenleri tehdit eder. (13) O kadar ki, el-Abbas b. Abdilmuttalib ve el-Mugîre b. Şu'be'nin, Hz. Peygamber'in vefat etmiş olduğu şeklindeki ikazlarına aldırmaaksızın konuşmaya devam eder. (14) «Vefat» haberini alan Hz. Ebû Bekir, şehire iner ve doğruca Hz. Peygamber'in na'sının bulunduğu Hz. Âişe'nin odasına girer. Bu sırada Hz. Ömer, Mescid'in önünde hâlâ konuşmaktadır. Hz. Ebû Bekir, onun konuşmasına aldırmaaksızın Hz. Peygamber'in na'sının yanına girip çıktıktan sonra, Hz. Ömer'e susmasını söyler ama o aldırmaayıp devam edince, halka kendisi hitâb etmeye başlar ve Allah'a hamd ve senâdan sonra, «Ey insanlar! Kim Muhammed'e tapıyorsa, Muhammed ölmüştür. Kim ki Allah'a tapıyorsa, Allah Hayy'dir, O ölmez» der ve «Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler geçmişti. Ölüyor veya öldürülürse geriye mi döneceksiniz? Geriye dönen, Allah'a hiçbir zarar vermez. Allah şükredenlerin mükâfatını verecek-

(9) el-İmâme ve's-Siyâse: Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim İbn Kuteybe (276/889)'ye nisbet olunur, nşr. Tâ-Hâ Muhammed ez-Zeynî (Kahire 1967), 1/12-17.

(10) Mes'ûdi: el-Hasan b. Ali b. el-Huseyn, b. Ali el-Mes'ûdi (346/957), Murûcu'z-Zehab (Beyrut 1965), 2/301.

(11) Taberî, 1/1815 (Trk. trc.: 2/2, 940-1).

(12) Taberî, 1/1815 (Trk. trc.: 2/2, 941).

(13) Taberî, 1/1815-16 (Trk. trc.: 2/2, 941-42); Yâkûbî, 2/105.

(14) İbn Sa'd, 2/266-67, 269, 270, 271-72.

tir» (15) âyetini okur. Sa'd b. el-Museyyeb, Ebû Hureyre'nin bu konuşmanın tesirini şöylece anlattığını nakleder: «Allah'a and olsun ki, Ebû Bekir bu âyeti okuyuncaya kadar, dinleyenlerin, Allah'ın bu âyeti Resûlullah (s.a.s.)'a indirdiğini bilmez gibi bir halde idiler.» (16) Hâsılı Hz. Ebû Bekir'in bu konuşmasıyla halk, Resûlullah (s.a.s.)'ın vefatının «kesin» olduğuna inanır (17) ve böylece, içine düştükleri şaşkınlık ve kararsızlıktan kurtulmuş olur.

İbn Ebî'l-Hadîd, Hz. Ömer'in Resûlullah'ın vefatını anladığı halde, imâmet konusunda bir fitne çıkmasından, Ensâr'ın veya diğerlerinin hüküm ve hükûmeti ele geçirmelerinden ve ayrıca riddeden korkarak Ebû Bekir gelinceye kadar böyle davrandığını söyler. (18) Buradaki «diğerleri» adları verilmeyen Hâşim Oğullarının tamamı, Hz. Ali ile Ensâr ve sahâbenin bir kısmıdır. (19)

İbn Ebî'l-Hadîd'in Hz. Ömer'in «vefat» haberi üzerine gösterdiği tepkiyi bu şekilde değerlendirmesi, olayların akışı içinde belki «geçerli» sayılabilir. Kaldı ki mevcut rivâyetler, her ne kadar Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in vefat etmediğini söyleyen kimse olarak ismini açıkça bildiriyorlarsa da, yine aynı rivâyetlerde, Hz. Ebû Bekir'in konuşmasından sonra, yalnız Hz. Ömer değil, halkın (nâs) okunan âyeti «kapıştıklarını» ve dolayısıyla tereddütten kurtulduklarını ifade ediyorlar. O sırada orada bulunan halkın, «canlarından çok sevdikleri» bir ulu şahsın vefat haberi üzerine şaşkınlık ve tereddüde düşmeleri kadar tabii bir davranış olamaz. Ayrıca vefat eden bu şahıs, kendisinden sonra bir başka peygamberin gelmeyeceği «**Son Peygamber**» olursa, durum daha da farklı bir manzaraya bürünebilir. Abdülbâki Gölpınarlı, Hz. Ebû Bekir'in Ümmete hatırlattığı Âl-i İmrân (3) sûresinin 144. âyetini, Hz. Ebû Bekir'den önce Abdullah İbn Umme Mektum'un okuduğunu, ayrıca el-Muğire b. Şu'be ve el-Abbâs'ın Hz. Peygamber'in öldüğü yolunda sözler söylediklerini; ama Hz. Ömer'in bunlara aldırmayıp Hz. Ebû Bekir'in sözleriyle sâkinleştiğini söyleyerek, sanki onun

(15) 3. Âl-i İmrân, 144.

(16) Taberî, 1/1816 (Trk. trc.: 2/2, 942); İbn Sa'd, 2/268.

(17) İbn Sa'd, 2/268.

(18) İbn Ebî'l-Hadîd, 1/151.

(19) Gölpınarlı, 55-56.

hareketinin «sun'i ve belki de kasdı» olduğu gibi bir anlayışı benimser görünmektedir. (20) Gölpınarlı'nın bu anlayışını bir an «doğru» kabul edip Hz. Ömer'in hareketini «hüküm ve hükümeti» Ensâr ve diğerlerine, yani Hz. Ali'ye kaptırmamak için bir «zaman kazanma» şeklinde değerlendirecek olursak, karşımıza Şii görüş adına bir tenakuz çıkacaktır. Şöyle ki, eğer ortada «imâmet»in daha Hz. Peygamber'in sağlığında Hz. Ali'ye «vasiyet» edilmiş olduğu gibi bir vâkıa söz konusu ve bütün ashâbla birlikte Hz. Ömer de bunu biliyor ise, Hz. Ömer'in «zaman kazanma» teşebbüsü boşuna olmak gerekir. Böyle bir «vasiyet» mevcut değil de, Hz. Ömer gerçekten «Ensâr'ın ve diğerlerinin» İbn Ebi'l-Hadîd'in ileri sürdüğü gerekçelerle hükümeti ele geçirmemelerini temin için böyle davrandı ise, ortada «imâmet» mevkiine göz koymuş üç zümre var demektir: Ensâr; Diğerleri (Hz. Ali ve Hâşim Oğulları) ve Hz. Ömer - Hz. Ebû Bekir ikilisi. Bu durumda da iktidar için, zümreler arası bir yarıştan söz edilebilir. Her iki durumda da, Şii dünyası, Kur'an-ı Kerim'in hedefleri ve mantığı içinde, kendi iddia ve inanışları ile mütenakız bir durumdan pek kolay sıyrılamıyacak ve dolayısıyla Hz. Ömer'in davranışları hakkındaki yorumları, sağlam bir mantık zeminine istinad etmeyecek gibi görünmektedir.

Mezhepler ne şekilde değerlendirirlerse değerlendirsınler, Hz. Ebû Bekir'in konuşmasıyla orada bulunan ashâb, Hz. Peygamber'in vefatına kanaat getirdikten sonra, hiç vakit geçirmeksizin, geleneklerinin icâbına tevessül etmişler ve «başkan» seçimi işine girmişlerdir.

Nitekim Ensâr, daha ilk anda Sakîfetu Beni Sâid e'de toplanarak Sa'd b. Ubâde'yi «imâmet» makamına geçirmenin hazırlıklarına başlar. Sa'd b. Ubâde'nin yukarıda Ebû Mühnef'ten naklettiğimiz uzun hitâbesinden öyle anlaşılıyor ki, Ensâr bu işe daha Hz. Peygamber'in vefatından önce hazırlanıyordu; çünkü o, bu dinin ancak kendilerinin himmetleriyle kökleştiğini, Resûlü ve ashâbını ancak onların koruduğunu söylüyor ve başkanlıkta yalnız kendilerinin hakkı olduğunu belirtiyordu. (21) Ayrıca el-Hubâb, b. el-Munzir'in, Hz. Ebû Bekir ve

(20) Gölpınarlı, 53, 54, 55. Sayın Gölpınarlı'nın eserinde el-Muğire b. Şu'be, devamlı olarak «Muğire b. Şa'be» şeklinde yanlış okunmuş ve yazılmıştır.

(21) Ensâr'ın Sakîfe'deki tavırları, Ensâr'ı teşkil eden Evs ve Hazrec kabilelerinin davranışları v.s. hakkındaki Şii görüş için bk.: Muhammed Rızâ el-Muzaffer, es-Sakfe (Necef 1384/1965, 3. bs.), 74 v.d.

arkadaşları toplantı yerine geldikten sonra yaptığı konuşma-
daki, «...İçinizden bir emir seçerek onları hâkimiyetiniz altına
alınız; çünkü onlar, sizin gölgenizde ve yurdunuzdadırlar...»
şeklindeki ifadeleri, böyle bir tahmini doğrular mahiyettedir.

Ensâr'ın toplantısından haberdar olan Hz. Ömer, Ebû Mih-
nef'in rivâyetine göre Hz. Peygamber(s.a.s.)'in na'sının bulun-
duğu eve gelir ve orada Hz. Ali ile birlikte Resûlullah'ın techizi
ile meşgul olan Hz. Ebû Bekir'i dışarı çağırır. Ebû Mihnef'in
rivâyetindeki bu kısım, diğer râvilerce desteklenmemektedir.
Bilinen ve galiba da kesin olan cihet, Hz. Ebû Bekir'in Resûlul-
lah(s.a.s.)'in techizi ile hiç ilgilenmediği ve bu iş için Hz. Ali ile
teşrik-i mesâide bulunmadığıdır. Kaynakların ittifakla verdik-
leri haberlere göre, Resûlullah(s.a.s.)'in techiz ve tekfini, yakın
akrabası -el-Abbas b. Abdilmuttalib, Ali b. Ebî Tâlib, Fazl b. el-
Abbas, Kusem b. el-Abbas, Usâme b. Zeyd, Hz. Peygamber'in
azadlı kölesi (mevlâ) Sâlih (bazı rivâyetlerde Şukrân)- tara-
findan yapılmıştı. Muhtemelen Ebû Mihnefi, ilk kaynağı olan
Abdullah b. Abdirrahman el-Ensârî'nin Hz. Ebû Bekir'in Sunh'-
daki evinden Hz. Peygamber(s.a.s.)'in vefat ettiği eve gelişi ile
Hz. Ömer'in onu Ensâr'ın toplantısı için çağırmasını birleştir-
miş olmalıdır.

Hemen bütün ilk kaynaklar, bu arada İbn İshâk, İbn Hi-
şâm, İbn Sa'd ve el-İmâme ve's-Siyâse müellâfi, Sakîfe'nin
burada kaydedilen kısmını Ebû Mihnef'in naklettiği şekilde an-
latırlar. Olayı nakleden el-İmâme ve's-Siyâse müellâfi, olayın so-
nunu da baştaki teferruat ve tafsîlât içinde kaydeder. Biraz
sonra bunun üzerinde duracağız. Ancak daha önce, Sakîfe'-
nin buraya kadar nakledilen kısmında farklı bir rivâyeti benim-
seyen Şii tarihçi Yâkûbî'ye işaret edelim. Sakîfe'deki konuş-
ma ve tartışmalar sırasında söz alan Ebû Ubeyde, Ensâr'a hitâ-
ben, «Bu dine ilk yardım eden ve arka olan sizlersiniz; ilk bozan
da siz olmayınız» der. İşte Yâkûbî, Ebû Ubeyde'den sonra Ab-
durrahman b. Avf'ın da söz aldığını ve, «Ey Ensâr topluluğu!
Şüphesiz ki sizler faziletlisiniz; ama içinizde Ebû Bekir, Ömer
ve Ali gibi biri yoktur» dediğini; bunun üzerine el-Munzir b. el-
Erkam'ın kalkarak şöyle söylediğini yazar: «Bu sözünü ettiğin
isimlerin üstünlüğünü inkâr etmiyoruz. Özellikle içlerinde biri
var ki, eğer bu işi isteseydi, bu hususta hiç kimse onunla -yani
Ali b. Ebî Tâlib- çekişmezdi.» (22)

Ne varki şimdi nakledeceğimiz ve olayın Ebû Mühnef'in ıbraktığı noktadan sonrasını tafsilâtlı bir şekilde tamamlayan el-İmâme ve's-Siyâse'nin rivâyetiyle Yâkûbî'nin rivâyeti arasında esaslı bir tenakuz mevcuttur. Ensâr'ın bey'atından sonrası için, el-İmâme ve's-Siyâse'de şunlar nakledilir: (23)

«Ensârın bey'atı sırasında Hâşim Oğulları Ali b. Ebi Tâlib'in yanında toplanmışlardı. Aralarında ez-Zubeyr b. el-Avvâm(r.a.) da vardı. Onun annesi Safiyye bint Abdilmuttalib idi ve kendini Hâşim Oğullarından sayıyordu. Ali (k.v.) diyordu ki: «ez-Zubeyr, oğulları ortaya çıkana kadar bizdendi; daha sonra oğulları onu bizden uzaklaştırdılar.» Ümeyye Oğulları ise Sa'd ve Abdurrahman b. Avf'ın yanında toplanmışlardı. Hepsisi de Mescid-i Şerif'de bulunuyorlardı. Halk Ebû Bekir'e bey'at ettikten sonra, Ebû Bekir ve Ebû Ubeyde onların yanına gelince, Ömer onlara, «Sizi neden böyle halka gibi toplanmış görüyorum? Kalkın ve Ebû Bekir'e bey'at edin. Ben ve Ensâr ona bey'at ettik» dedi. Bunun üzerine Osman b. Affan ve Ümeyye Oğullarından yanında bulunanlar kalktılar ve bey'at ettiler. Sa'd ve Abdurrahman b. Avf ile Zuhre Oğullarından bu ikisinin yanında bulunanlar da bey'at ettiler. Ancak Ali ve el-Abbas b. Abdilmuttalib ile Hâşim Oğullarından bu ikisinin yanında bulunanlar, beraberlerinde ez-Zubeyr, b. el-Avvâm da olduğu halde evlerine uzaklaştılar. Bunun üzerine Ömer, aralarında Usseyid b. Hudayr ve Seleme b. Eslem'in de bulunduğu bir takımla onlara gitti. ez-Zubeyr b. el-Avvâm (r.a.) kılıçla çıktı. Ömer (r.a.), «Elinden kılıcını alınız» dedi. Seleme b. Eslem onun üstüne atladı ve elinden kılıcını aldı ve vurdu. Onunla birlikte uzaklaştılar ve o da bey'at etti. Ayrıca Hâşim Oğulları da gittiler ve onlar da bey'at ettiler...».

Bu rivâyetteki Hâşim Oğulları bey'atı ile ilgili sözleri ele almadan önce, yukarıda sözünü ettiğimiz Yâkûbî'nin rivâyetindeki Abdurrahman b. Avf'ın konuşması, olayların akışına hemen de hiç uygun düşmemektedir; çünkü Yâkûbî dışında, kaynakların hiçbiri Abdurrahman b. Avf'ın böyle bir sözünden bahsetmemektedir. Maamafih Taberî'de İbn Humeyd'den gelen bir haberde, «Ensâr yahut Ensâr'ın bir kısmı, 'Biz ancak Ali'ye bey'at ederiz' dediler» denmektedir. (24) Ancak kaynakların

(23) el-İmâme ve's-Siyâse, 1/17-18.

(24) Taberî, 1/1818 (Trk. trc.: 2/2, 944).

hemen hepsi de, sanki ağız birliği etmişçesine, o gün, Sakife'de bulunan Ensâr'ın Sa'd b. Ubâde dışında tamamının bey'at ettiğini bildirirler. Öte yandan Yâkûbî'nin ve Taberî'deki İbn Humeyd'in rivâyetlerini bir an «gerçek» saysak, o takdirde, mademki Ensâr Hz. Ali'yi halife seçmek hususunda bu derecede ısrarlı ve arzulu idiler, neden Sakife'den 200-300 metre ilerdeki Mescid-i Nebevî'ye, Hz. Peygamber'in vefat ettikleri eve giderek onu bu «seçim» işinden haberdar edip orada bulunmasını ve seçilmesini temin etmeyi düşünmediler? Bize göre bu soruya, mevcut bu iki rivâyete dayanarak mâkul ve müsbet bir cevap verilemez. Maamafih Sakife'de bulunmayan bir kısım Ensâr gibi, bazı Muhâcirlerin de, belki gönülden Hz. Ali'ye meylettikleri ve onun halifelliğini arzuladıkları ihtimali de bu arada kaydedilebilir.

el-İmâme ve's-Siyâse'deki «Hâşim Oğulları da gittiler ve onlar da bey'at ettiler» ifadesi, olaylara ters düşmektedir. Şöyle ki, ilk gün Hz. Ebû Bekir'e bey'at işi tamamlandığı zaman, kaynaklar, Ensâr'dan Sa'd b. Ubâde ile Hz. Ali'nin yanında bulunanların Hz. Ebû Bekir'e bey'at etmediklerini açıkça bildirirler. Gerçi Taberî'de Seyf b. Ömer, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e bey'at edilmekte olduğunu duyunca, üzerinde bir entari ile giyinmeye bile lüzum görmeden hemen koşarak bey'at ettiğini söylerse de, onun, rivâyetleri fevkalâde «zayıf» ve «gayr-ı mütemed» bir râvî olduğu hakkında ricâl âlimleri arasında tam bir ittifak vardır.

Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e bey'atı hakkındaki rivâyetler, Yâkûbî esas alınarak şöylece özetlenebilir: (25)

Sakife'de Hz. Ebû Bekir'e bey'at işi tamamlanınca, el-Berâ' b. Âzib Hâşim Oğullarının yanına gelir ve Hz. Ebû Bekir'e bey'at işinin tamamlandığını bildirir. Bunun üzerine onların bir kısmı, «Biz Muhammed'e daha yakınken Müslümanlar böyle bir şey yapmazlar» derler. el-Abbas da, «Kâbe'nin Rabbine and olsun ki, bunu yaptılar bile» der. Dışarı çıktıklarında da Kureyş hatiplerinden olan el-Fazl b. el-Abbas, Kureyş'e hitâben halifeliği hak etmediklerini; efendilerinin (Hz. Ali) bu işe onlardan daha lâyük olduğunu söyler. Sonra Utbe b. Ebi Leheb kalkarak, «Bu işin, Hâşim Oğullarından, sonra insanların

[25] Yâkûbî, 2/114-16. Krş. el-İmâme ve's-Siyâse, 1/18 v.d.; İbn Ebi'l-Hadid, 1/96-s, v.d.

imân bakımından en ilki ve eskisi olanı, halkın Kur'an ve Sünnetleri en iyi bileni ve insanların Nebi'ye en bağlı bulunamı ... el-Hasan'ın babasından (Hz. Ali) kaçıp gideceğini hiç hesap edemedim» şeklinde hitâb eder. Bunun üzerine Hz. Ali, ona birini gönderir ve böyle davranmaktan meneder.

Böylece o gün Muhâcir ve Ensâr'dan bir topluluk Hz. Ebû Bekir'e bey'at etmez ve Ali b. Ebî Tâlib'e meylederler. Bunlar arasında şu isimler bulunmaktadır: el-Abbas b. Abdilmuttalib, el-Fazl b. el-Abbas, ez-Zubeyr b. el-Avvâm, Hâlid b. Said, el-Mikdâd b. Amr, Selmân el-Fârisî, Ebû Zerri'l-Gifârî, Ammâr b. Yâsir, el-Berâî, b. Âzîb, Ubeyy b. Ka'b, Huzeyfe b. el-Yemân. Ancak bu şahıslar, Hz. Ali hâriç, ertesi günü Mescid'de yapılan umumî bey'at esnasında Hz. Ebû Bekir'e bey'at ederler.

Hz. Ebû Bekir, Hâşim Oğullarının bey'atını sağlamak için, yanında Hz. Ömer, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ve el-Muğire b. Şu'be olduğu halde el-Abbas b. Abdilmuttalib'e giderler ve fakat bir sonuç elde edemezler.

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer, Ensâr ve Muhâcirlerden bir grubun Hz. Ali ile birlikte Hz. Fâtıma'nın evinde olduklarını öğrenince, Hz. Ömer yanında birkaç kişi ile oraya gider ve içeridekileri dışarı çağırır. Hiç kimse çıkmayınca, evi içeridekilerle birlikte yakacağını söyler. Kendisine içeride Hz. Fâtıma'nın da bulunduğunu söyleyenlere aldırılmaz. Hz. Fâtıma bağırarak yardım ister. Bunun üzerine Hz. Ali dışarı çıkarak onlarla birlikte Hz. Ebû Bekir'in yanına gider. Ondan bey'at etmesini isterlerse de o, «Benim bu işteki hakkım sizinkinden fazladır. Siz bu makamı Ensâr'dan aldınız ve onlara Resûlullah (s.a.s.)'a yakınlığı delil getirdiniz ve biz Ehl-i Beyt'ten zorla aldınız... Muhammed (s.a.s.) sizden olduğu için, bu işe onlardan (Ensâr) daha yakın olduğunuzu söylemişsiniz. Ben de sizlere, sizin Ensâr'a karşı sürdüğünüz delilleri ileri sürüyorum: Biz Resûlullah'a, hayatında da ölümünde de en yakınız...» der. Bunun üzerine Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Hz. Ali'ye, «Ey Amcamın oğlu! Sen daha gençsin. Bunlar kavminin yaşlılarıdır. Senin onlarınki kadar tecrüben yoktur ve işleri onlar kadar bilemezsin. Ebû Bekir bu iş için senden daha kuvvetli, daha dayanıklıdır ve bu işi daha iyi bilir. Onun için bu işi Ebû Bekir'e teslim et; çünkü sen yaşarsan ve ömrün kalırsa, bu işe fazlın ve dinin, ilmin ve anlayışın, soyun ve yakınlığınla elbette daha müstehak ve lâyıksın» der. Hz. Ali de cevaben, kendilerinin Ehl-i Beyt olduğu için

bu işte en çok hakkı olan kimseler olduklarını söyler ve bey'at etmeden ayrılır. (26)

Bu arada, Hz. Peygamber(s.a.s.)'in hastalığından önce vergi toplamak üzere dışarıya gönderdiği Ebû Sufyân, Hz. Peygamber(s.a.s.) vefat edince Medîne'ye döner. Hz. Ebû Bekir'e bey'at edildiğini öğrenince Hz. Ali'ye gelir ve halifeliği Kureyş'in küçük bir koluna mensub Hz. Ebû Bekir'e bırakmanın bir zillet olduğunu; isterse bu işi zorla da olsa onun lehine çevirebileceğini ve Hz. Muhammed(s.a.s.)'in yerine geçmenin Abd-u Menaf'ın hakkı olduğunu söyleyerek ona bey'at etmek ister. Ancak Hz. Ali, «Ben aslâ bunun peşinde olmadım; bu, Müslümanların işidir» şeklinde sert bir cevap vermekle kalmaz, (27) onu, «Sen uzun müddet İslâmiyete ve Müslümanlara düşmanlık gösterdin; fakat bu hareketinle İslâmiyete zarar veremedin. Şimdi de bu sözlerini ancak Müslümanlar arasında fitne yaratmak maksadıyla söylüyorsun. Biz Ebû Bekir'i halifelğe lâyık bulduk» diyerek azarlar ve kovar. (28)

Böylece Hz. Ali'nin yakınları ertesi gün umûmî bey'at sırasında Hz. Ebû Bekir'e bey'at ederlerse de, Hz. Ali ne ilk gün ne de ertesi gün bey'at eder. Daha sonra Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma ile amcası el-Abbas, Resûlullah(s.a.s.)'in bıraktığı miras malını istemek üzere Hz. Ebû Bekir'in yanına gelirler. Taberi'nin Urve yoluyla Hz. Âişe'den rivâyet ettiği bu olay şu şekilde cereyan etmiştir: (29)

«Fâtıma ile el-Abbas, Resûlullah(s.a.s.)'in bıraktığı miras malını istemek üzere Ebû Bekir'e geldiler. Onlar, onun Fedek'teki (30) arazisinden hissesini istiyorlardı. Ebû Bekir onlara Resûlullah'ın şöyle söylediğini işittim, dedi: 'Bizler miras bırakmayız; bıraktıklarımız sadıkdır. Muhammed'in ailesi (Âli

(26) el-İmâme ve's-Siyâse, 1/18-19.

(27) Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzuri (279/892), Ensâbu'l-Esrâf, Süleymâniye Kütüphanesi Reisülküttâb Bölümü, Nu. 597-598, 1/142 a; İbn Ebî'l-Hadîd, 1/96 ş.

(28) Taberi, 1/1827 v.d. (Trk. trc.: 3/14-15); İbn Ebî'l-Hadîd, 1/152, 154.

(29) Taberi, 1/1825 (Trk. trc.: 3/12). Krş. el-İmâme ve's-Siyâse, 1/20.

(30) Fedek, Medîne'nin kuzeyinde küçük bir Yahudi köyü idi. Hayber vak'asında burası Hz. Peygamber'e geçmişti. Onun hayatı boyunca ailesinin ve Hâşim Oğullarından muhtâc olanların ihtiyaçları için bir gelir olmuştu. İbk.: Ebû Abdillâh Yâkût el-Hamevî (626/1228), Mu'cemu'l-Buldân (Mısır 1323-24), 6/342-45. Hz. Ebû Bekir tarafından Hz. Fâtıma'ya verilmesi reddedilen Fedek, Hz. Ömer tarafından Hz. Ali'ye verilmiş; Hz. Osman hürmalığı Mervan'a başılamıştır. Muâviye, Hz. Hasan'ın ölümünden sonra araziyi üçe ayırmış;

Muhammed) 'bu maldan geçinecek kadar alırlar.' (31) Allah'a and olsun ki, ben ancak Resûlullah'ın yaptığını gördüğüm şeyi yaparım. Bunun üzerine Fâtıma ona darıldı ve ölüncüye kadar da Ebû Bekir'le konuşmadı.»

Kaynakların ittifakla verdikleri bilgilere göre Hz. Fâtıma, gerçekten Hz. Ebû Bekir'le bir daha konuşmamıştır. Zaten o. Resûlullah (s.a.s.)'in vefatından altı ay sonra vefat etmiştir.

Hz. Ali, Hz. Fâtıma'nın vefatından sonra Hz. Ebû Bekir'e haber göndererek yanına çağırır. Taberî ve el-İmâme ve's-Siyâse müellifi, bu olayı şöyle rivâyet ederler: (32)

«Ebû Bekir, Ali'nin yanına geldi. Hâşim Oğulları Ali'nin yanında toplanmışlardı. Ali ayağa kalkarak lâıyk olduğu şekilde Allah'a hamd ve senâda bulunduktan sonra şöyle dedi: «Ey Ebû Bekir! Bizim sana bey'at etmeyişimiz, senin faziletini inkâr ettiğimizden ve Allah'ın sana ihsan ettiği hayrı kıskandığımızdan değildir. Biz bu vazifenin bizim hakkımız olduğunu ve sizin bunu keyfi bir şekilde ve baskı yoluyla elimizden aldığınızı düşünüyorduk.» Sonra Resûlullah (s.a.s.) ile akrabalığını, kendilerinin hak ve hukuklarını uzun uzadıya anlattığında, Ebû Bekir ağladı. Ali sözüne son verince Ebû Bekir, şehâdet getirdi ve lâıyk olduğu şekilde Allah'a hamd ve senâdan sonra şöyle dedi: «Allah'a and olsun ki, senin Resûlullah'a olan yakınlığın benim için kendi asıl ve soyumdan daha sevgilidir. Allah'a and olsun ki, bizimle sizin aranızda olan mal meselesinde, hayırdan başka birşey kastetmedim. Ancak ben Resûlullah'ın «Biz peygamberler miras bırakmayız; bıraktıklarımız sadakadır. Muhammed'in ailesi bu mal ve mülklerden geçimlerini sağlarlar» dediğini işittim. Allah'ın Resûlü Muhammed'in yaptıklarını yapmamaktan Allah'a sığınırım. O ne yaptı ise, ben de o işi yapacağım inşaallah» diyerek sözlerini bitirdi. Sonra Ali, «Yarın sana bey'at edeceğim» dedi. Ebû Bekir ertesi günü ögle

bir bölümünü Hz. Osman'ın oğluna, bir bölümünü Mervan'a bir bölümünü de oğlu Yezîd'e vermişti. Halife Ömer b. Abdülazîz, Fâtıma oğullarına geri vermiştir. Saffâh ise Abdullah b. el-Hasan'a vermiş; el-Mansûr ise onlardan almıştır. Oğlu Mehdi yine Fâtıma evlâdına vermiş; onun oğlu Mûsâ ve kardeşi, Fedekî temellük etmişlerdir. Me'mûn yine Fâtıma oğullarına teslim etmiş; el-Mutevekkil de araziyi zaptettirmiştir. Bk. Gölpınarlı, 67-68.

(31) Ebû Abdîllah Muhammed b. Yezîd İbn Mâce (275/888), Sunenu İbn Mâce, nşr. M. Fuâd Abdülbâkî (Mısır 1372-73), 1/81.

(32) Taberî, 1/1826-27 (Trk. trc.: 3/13-14); el-İmâme ve's-Siyâse, 1/20-22.

namazını kıldırırdıktan sonra, cemâata dönerek Ali'nin ileri sürdüğü özürlerden bir kısmını anlattı. Sonra Ali kalktı ve Ebû Bekir'in hak ve hukukunun büyüklüğünü, meziyet, fazilet ve hizmetlerini anlattıktan sonra Ebû Bekir'in yanına gidip ona bey'at etti. Bunun üzerine halk Ali'ye gelerek, «İsabet ettin; iyi yaptın» dediler.»

İbn Ebi'l-Hadîd, Hz. Ali'nin bey'atı ile ilgili olarak Hz. Ebû Bekir'in, «Şüphesiz bana yapılan bey'at Allah'ın bizi şerrinden koruduğu bir ayak sürçmesi, bir oldu bittidir. (33) O gün bir fitneden korkmuştum. Allah'a and olsun ki, hiçbir zaman onu arzu edip üstüne düşmedim...» dediğini Ali ile ez-Zubeyr'in de buna cevaben şöyle söylediklerini nakleder: (34) «Biz yalnızca bizimle meşveret edilmemesine sinirlendik. Yoksa biz, Ebû Bekir'in bu işe insanların en lâyiğı olduğunu görüyoruz; çünkü o, Mağara arkadaşıdır ve onun tecrübesini de biliyoruz.» el-Muhibbu't-Taberî de aynı görüşü paylaşır. (35)

Böylece Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e bey'atı ile Ümmetin bütünlüğü sağlanmış olur. Ancak Hz. Ali'nin de bey'atıyla kapanmış görünen «hilâfet» meselesine esas teşkil eden Sakîfetü Beni Sâide toplantısındaki müzâkerelerden, Mezhepler Tarihi açısından çıkarılabilecek bazı önemli sonuçlar vardır. Bunlar şöylece sıralanabilir:

1) Bir kere bu toplantıda, Ensâr ve Muhâcirler arasında Hz. Peygamber'e halife olacak şahıs araştırılırken, hiç kimse Resûlullah'tan naklen tek hadis rivâyet etmemiştir. (36) Hilâfet makamına kimin geçeceğine dair delil arandığı ve buna şiddetle ihtiyaç duyulduğu bir anda, bir nass veya işâretin bulunmaması, (37) bu konuda Hz. Peygamber(s.a.s.)'in Ensâr ve Muhâcirler tarafından bilinen bir hadisinin mevcut olmadığına

(33) Krş. İbn Hişâm (218/833), *es-Siretu'n-Nebeviyye* (Mısır 1375/1955), 4/657, 658.

(34) İbn Ebi'l-Hadîd, 1/154-55.

(35) el-Muhibbu't-Taberî Ebû Câfer Ahmed (694/1295), *er-Riyâdu'n-Nadira fi Menâkibi'l-Aşere* (Kahire 1327), 1/169, 172.

(36) Gerçi Eş'arî (Makalât, 2), Hz. Ebû Bekir'in «İmamet Küreystendir» hadisini delil olarak zikrettiğini söylüyorsa da, ilk devir târihlerinin hiçbirinde buna dâir bir tek kayıt yoktur.

(37) Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'in sağlığında Müslümanların namazlarını kıldırmak üzere imam tâyin edilmesine takılarak, bunun Ebû Bekir'in halifeliğine işâret olduğunu söyleyenler bulunmuştur. Bk.: Ömer Rıza Doğrul, *İslâm Tarihi* (İstanbul 1935), 10/55 v.d.

delâlet eder. Bu durumda «İmamlar Kureyşten olur» (38) hadisine, mezhep taraftarlığı veya kabile asabiyeti ve kavmiyetçilik anlayışı ile rivâyet edilmiş bir sözdür, demek hiç de isabetsiz sayılamaz. (39)

2) Bu târihi toplantıda Ensâr ile Muhâcirlerin üzerinde birleştikleri hususlar şunlardır:

a) Çıkışı ve yayılışı sırasında İslâmiyete malı ve canı ile hizmet etmek;

b) İslâmiyeti kabul edişteki ikdem;

c) Riyâsetin, Câhiliye devrinden itibaren Kureyş'e ait oluşu; Nübüvvetin onların içinden çıkışı ve böylece Arapların «emirlik»i yalnızca Kureyş'e mahsus bilmeleri;

d) Resûlullah(s.as.)'a yakınlık, tecrübe ve aynı kabile-den oluş.

Diğer taraftan daha Câhiliye devri Araplarında «... emir hem pâdişah, hem kâdi, hem mâliye nâzırı, hem asker kumandanı, hem her şeydir. Şu kadar ki, zamân-ı câhiliyette emâret, kabile içinde en ziyade akıllı, en çok sâhib-i hüsn-i idâre ve dehâ zevâta tevdi olunurdu. Burada tarafgirlik şâyân-ı tecviz görülmezdi. Bir kabilede aynı evsafda müteaddit eşhâs bulunursa, en ziyâde ihtiyar ve sâhib-i câh olan tercih olunurdu... Mekke-i Mükerreme ahâlisine gelince; bunlar öyle olmayıp şehirli idiler. Aralarında riyâset, Kâbe-i Muazzama'nın hâdim ve perdedârına mahsus idi. Bu hizmet bilâhare Kureyşe intikâl edince, her şeyde hâkimiyet dahî Kureyş'e geçmiştir.» (40) Ayrıca fiili otorite ve reislik kapasitesi de bu seçimde önemli rol oynamakta idi. (41) Kaldı ki «o devrin müslüman Arapları, henüz kabile vâkiasını yokmuş farzedecek seviyeye erişmiş degillerdi. Tabiatıyla Medineli ekalliyeti başta görmeye ekseriyetin tahammülü yoktu.» (42)

Görülüyor ki, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilişinde herhangi bir n a s s veya işâret değil, doğrudan doğruya gelişmekte olan İslâm devletinin savunma ve yayılmasını gerçekleştirebilecek,

(38) Ahmed İbn Hanbel (241/855), Musned (Mısır 1313), 3/129, 183; 4/421.

(39) Bu hadisin «sıfhati» hakkında bk.: Prof. Dr. Mehmed S. Hatiboğlu, «İslâm'da İlk Siyâsi Kavmiyetçilik: Hilâfetin Kureyşliliği», İlahiyat Fakültesi Dergisi (Ankara 1978), 23/121-213.

(40) Corci Zeydan, Medeniyet-i İslâmiye Târîhi (İstanbul 1328), 1/18-19.

(41) Dwight M. Donaldson, The Shi'ite Religion (London 1933), 166-67.

(42) Hatiboğlu, aynı makale, 161.

birliği ve düzenini koruyabilecek kabiliyette oluşu, Kureyşli olmak hasebiyle neseb, yaşlılık ve tecrübe bakımından etrafında saygı uyandırışı, Müslüman olmaktadır kıdemi ve Resûlullah (s.a.s.)'ın en yakın arkadaşı oluşu gibi vasıflar rol oynamıştır.

Ashâb da hilâfet konusunda, tartışmalar boyunca Resûlullah (s.a.s.)'dan bir delil veya işaret arama yoluna gitmemiş ve Hz. Peygamber'in bu işi, Müslümanların meşveretine bıraktığı anlayışında toplanmışlardır.

Hz. Ali'nin önderliğindeki Ehl-i Beyt'in ve onlara yakın olanların hilâfet konusunda farklı bir anlayışa sâhib oldukları, yine yukarıda uzunca nakledilen rivâyetlerden anlaşılacaktır. Ancak mezkûr rivâyetler dikkatle tâkib edildiğinde görülecektir ki, ne bizzat Hz. Ali ne de onun adına konuşanlar, bu meselede bir nâss zikretmişlerdir. Onların da dayandıkları husus, Ensâr ve Muhâcirlerin konuşmalarındaki deliller istikametinde olup Resûlullah (s.a.s.)'ın en yakın akrabası oluş, ilim ve fazilet bakımından önde bulunuş ve benzeri meziyetlerdir. Yoksa ortada Şîa'nın iddia ettiği gibi, Hz. Ali adına bir «vasiyet» söz konusu değildir.

Maamafih Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e bey'atını İslâmiyetin geleceği düşünülerek kötü sonucu engellemek için yapılmış olduğu şeklinde anlayan (43) ve hattâ bu işin zorla ve mecbûr oldukları için yapıldığını söyleyen (44) yazarlar bulunduğu gibi, bu bey'atın imâm et'ten ayrı olarak yalnızca dünyevi hükme delâlet eden hilâfet için olduğunu, yoksa Hz. Ali'nin imâm et ve vesâyet'i kendi nefsinde ve soyunda topladığını; çünkü onun özel bir hak ve dinî bir esas olduğu yolunda açıklayan Şii yazarlar da vardır. (45) Bu arada hemen pek çok Şii yazarca benimsenen, bu bey'atın bir takıyye olduğu şeklindeki, bizim Hz. Ali adına bir bühtan olarak değerlendirdiğimiz, müdâfaası fevkalâde zor görüşü de bu arada hatırlatmak icâbeder.

Ancak durum ne şekilde değerlendirilirse değerlendirilsin, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefatından sonra cereyan eden tartış-

(43) Abdu'l-Huseyn Şerefeddin el-Müsevi, *en-Nass ve'l-İctihâd*, nşr. Muhammed Şâdik es-Sadr (Beyrut 1386/1966), 81; Gölpınarlı, 69-70.

(44) es-Seyyid Muhammed Ali, *Hulefâu'r-Resûl el-İsnââşer* (Kerbelâ 1382/1962), 45; el-Nüsevi, *en-Nass ve'l-İctihâd*, 76.

(45) Muhammed Emîn Gâlib et-Tavil, *Târîhu'l-Aleviyyin* (Lazkiye 1343/1924), 16-17.

malar sonunda Hz. Ebû Bekir, Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Nebiye'nin hedefleri istikametinde meşverete dayalı olarak halife seçilmiş ve onun halifeliği, hiç bey'at etmeyen Sa'd b. Ubâde dışında, altı ay sonra Hz. Ali'nin de bey'atıyla Ümmetin umûmi tasvib ve kabûlüne mazhar olmuştur. Gerek hilâfet tartışmalarının yapıldığı Sâkife toplantısında, gerek daha sonra Hz. Ali'nin bey'atı esnasındaki konuşmalarda, Hz. Ali'nin bizzat Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından imam ve halife olarak tâyin edildiği yolundaki muahhar Şii iddiaları hiç söz konusu edilmemiştir.

Osmanlılarda Mahalle İmâmlarının Bâzı Görevleri(*)

Ziya KAZICI

Kanaatımızca, günümüz vazifeleri ile mukayese edildiği zaman, artık tarihe mal olmuş gözü ile bakabileceğimiz bir müessesese olan «Osmanlılarda mahalle imâmlığı» hakkında arşivlerimizde çok enteresan ve faydalı bilgiler vardır. Bununla beraber, arşivlerimizin henüz tam tasnif edilememiş olması, değil sâdece bu mevzuda, araştırılan bütün müesseselerin bir derecede eksik kalmasına sebep olmaktadır. İşte bu yüzden tebliğimize «OSMANLILARDA MAHALLE İMÂMLARININ BAZI GÖREVLERİ» diye bir başlık koyarak, bu müessesenin de henüz tam ve mükemmel bir surette araştırılmadığını belirtmek istedik. Değişik merkez ve tasniflerde elimize geçen vesikalardan daha fazlasının okuyucuya henüz arz edilemediği malumunuzdur.

Kur'an-ı Kerim'in yedi yerinde müfred, beş yerinde de cemî' olarak geçen «İmâm» kelimesinin, (1) âyetler müvacehesinde ifade ettiği lügavî mâna «nümune, işaret, misâl ve rehber»dir. (2) Bilindiği gibi bu kelimenin, ıstılâhî pek çok mânası olmakla beraber (3) biz, bunu sâdece bir yönü ile ele almak isti-

(*) Türkiye II. İslâm Ümmîleri Kongresi (İstanbul 18-20 Eylül 1981)'nde okunan tebliğdir.

(1) Muhammed Fuad Abdülbaki, el-Mu'cemü'l-Müfrehes il elfazil-Kur'an, s. 80-81.

(2) W. Ivanov, «İmam» İslâm Ansiklopedisi (İA.), V/2, 980.

(3) Şemseddin Sâmî, Kamus-ı Türki, İstanbul 1317, II, 162.

yoruz. O da, «İmâmet-i Süğra» dediğimiz ve «namazda kendisine iktida olunan (uyulan) yani, cemaata namaz kıldırın zat»tır mânası olacaktır.

Bilindiği üzere, İslâm'da ilk imâm, hem «İmâmet-i Süğra» hem de «İmâmet-i Kübrâ»yı şahsında birleştiren Hz. Peygamberdir. Târihi gelişimine girmedığımız bu müessesese, İslâm devleti ile birlikte önemli gelişmeler kazandı. Bu gelişme ile beraber artık vazifesi topluma dini bilgi vermekle birlikte cemaata namaz kıldırın olan imâmlar peyderpey tâyin edilmeye başlandı.

Müslüman bir topluma istinad eden bünyesi ile Osmanlıların, daha devlet haline gelmeden önce, sâdece namaz kıldırın için imamlık müessesesine müracaat etmeleri, inançlarının bir gereği idi. Bununla beraber bu devlette ilk imamın kimliğini tesbit etmek mümkün olmamaktadır. Fakat, Âşıkpaşa-zâde'nin verdiği bilgiye göre ilk hatibi tesbit edebiliyoruz. Bu, Osmanlıların, hükümlerlik alâmeti olan ilk hutbesini okuyan, Şeyh Edebalı'nın damadı ve talebesi olan Dursun Fakih'tir. (4)

Günümüzde, vazifesi hemen hemen mihrap ile minber arasına sıkışıp kalan mahalle imamlarının selâhiyetleri başlangıçta bu kadar kısıtlı değildi. Osmanlılarda imamlık, sorumluluk alanı geniş ve önemli bir vazife idi. Bunun için, bu göreve atanacakların belli seviyede bir bilgiye sahip olmaları gerekiyordu. Bundan dolayı, imamlık için müracaat edenler arasında bir imtihan tertib edilirdi. Bu imtihanda başarı kazanan vazifeye alınır. Bu hükmü vermemizde arşiv belgeleri bize yardımcı olmaktadır. Nitekim, 1122 (1710) senesi Ramazan ayının ortalarında Bursa'da Mecnun Dede mescidi imamlığını isteyen iki kişinin imtihan edildiğini ve bunlara birer cüz Kur'an okutturulduğunu öğreniyoruz. Kiraatta aynı seviyede oldukları tesbit edilen bu iki kişiden fıkhi bilgisi fazla olanın adı geçen vazifeye getirildiği anlaşılmaktadır. (5)

Vazifeye tâyinleri, padişah berati ile olan imamların bu durumunu belirten pek çok vesika olmakla beraber biz, misâl olma babında sâdece birinden bahsetmek istiyoruz. 2 Receb 972 (3 Şubat 1564) tarihini taşıyan ve Edirne kadısına gönderilen bir hükümde imâm ve hatiplerin, vazifelerine dair çıkan

(4) Âşıkpaşa-zâde, Tarih, İstanbul 1332, s. 18.

(5) Başbakanlık Arşivi, Cevdet (Evkaf), Nr. 11266.

beratlarını altı aya kadar almaları gerektiği bildirilmektedir. Bu müddet içinde beratlarını almayanların vazifeye tayin edilemeyeceklerini de, yine adı geçen belgeden öğreniyoruz. (6) Herhalde bu yüzden olacak ki, bir vesikaya göre resmen imâmlık vazifesi ile tayin edilmeyen kimseler için mezkûr tâbirin kullanılması bile mümkün görülmemektedir. Bu vesikadan öğrendiğimize göre, yalnız mahalle veya köy halkının isteği ile görev yapanlar için imâm tabiri yerine «Namazcı» kelimesi kullanılmaktadır. (7)

Osmanlı devletinde, imâmlık vazifesine getirilen kimse, özellikle sosyal faaliyetleri bakımından başı boş bırakılmazdı. Kadılar, her zaman imamları teftiş edebilirlerdi. Bu teftişlerde onlar, sâdece dini görevleri değil, mahalledeki diğer hizmetlerin yapılıp yapılmadığını da araştırırlardı. Bunlardan (imâmlardan), işe yaramayan ve vazifesinin ehli olmayanlar vazifelerinden alınırlardı. (8)

Memleketimizde 1245 (1829) senesinde muhtarlık teşkilâtı kurulana (9) kadar mahalle yöneticisi olan imâmlar, Kadı'nın bir nevi temsilciliğini yapıyorlardı. Kadıların, yerine getirmeleri gereken pek çok işte imâmlardan yardım gördüklerine şahit oluyoruz. Bu meyanda onlar, mahallelerinin düzeninden, halk arasındaki ahenk ve barıştan sorumlu idiler. Tabir caizse, mahalleyi onlar yönetiyordu diyebiliriz. Arşivlerimizdeki birçok vesika, imamların bu konudaki vazife ve selahiyetlerine ışık tutmaktadır. Nitekim, Evahir-i Muharrem 1130 (Aralık 1717) tarihini taşıyan aşağıdaki şu hüküm dikkat çekicidir. Biz bu hükmün bir kısmını aynen buraya almada fayda mülâhaza ediyoruz:

«Âsitane kaymakamına ve İstanbul kadısına ve Sekbanbaşıya ve Hassa Bostancıbaşıya hüküm ki: Mahrûse-i İstanbul'da bazı mahallatta fevahiş taifesi tavattun ve âdet-i mezmumeleri üzre bâzı erazil ve müdmin-i hamr olan eşkıya ile ihtilât ve irtikâb-ı fîsk u fücûr ve bâise-i fitne ve fesâd oldukları mesami-âliye-i mülûkâneme ilka olunup emr bi'l-mâruf ve nehy ani'l-münkerin meviza-i kerime muktezasınca uhde-i cenab-ı hilâ-

(6) Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, Nr. 6, s. 320.

(7) Başbakanlık Arşivi, Ali Emîri (Kanunî), Nr. 6.

(8) Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, Nr. 7, s. 54.

(9) Ahmed Lütfî, Lütfî Tarihi, İstanbul 1291, II, 173.

fetmeabımı vâcib ve zimmet-i mehîm vârid-i tühmet-i cihanya-
nıma lâzım vârid olmağla senki vezir-i müşarûn ileyh ve siz ki
mûma ileyhimsiz inşaallahu Taala iş bu emr-i şerif-i vâcibül-
imtisâlim vüsulüne mahruse-i İstanbul ve tevabii mahallatı
imâmlarına mahallelerine fevahiş sâkin olmamak üzere ve eha-
lisi dahi evkat-ı hamsede cemaat ile eday-ı salât-ı mefruzu için
hazır olup ve içlerinden târik-i salât ve şûrb-i hamr vesair me-
nahiyi mürtekib olanlar, mahallelerinden ihrac olmak üz-
re...» (10) diye devam eden emre göre mahalle imamları kendi
mahallelerinden sorumlu tutulmaktadırlar. Vesikanın metnini
verdiğimiz için, burada yorumuna girmeyi zait görüyoruz. Zira
bu, tahdid edilmiş olan zamanın uzamasına sebep olacaktır. Ke-
za, Haslar kadısına (Selh-i Safer 975) tarihinde yazılan bir hü-
kümde de Eyyüb ve civarındaki mahallelerde bulunan fîsk ve
fücür ehlinin mahallelerden çıkarılması, kahve vesair oyun yer-
leri ile fuhiyatla iştilal eden kadınların bulunduğu yerlerin
kapatılması için de imamlardan yardım istenmektedir. Bu emir-
lere itaat etmeyenlerin hapsedilmesi içinde de kadiya yardım
etmek üzere mahalle imamları ile kethüdaların görevlendiril-
diği adı geçen vesikadan anlaşılmaktadır. (11)

Osmanlı toplumunda, özellikle kadın kıyafetleri ile, günü-
müzün israf hastalığı demek olan modanın zararlarından halkı
korumak görevinin de mahalle imamlarına havale edildiği gö-
rölmektedir. Mahallelerde, devlet tarafından tesbit edilmiş kı-
yafetlerden başkasının giyilmesinden yine imamlar sorumlu
tutulmuşlardır. Nitekim Evahir-i Şevval 1138 (1725) tarihinde
İstanbul kadısına hitaben yazılmış bulunan bir hükümden bu-
nu anlamak mümkündür. Efendim, günümüzle mukayese edil-
diği zaman, gerçekten büyük bir farklılık arzettiğine şahit ol-
duğumuz Osmanlı devri mahalle imamlarının bir kısım görev-
lerini bizzat vesikalardan takip etmek, daha uygun olur ka-
naatıyla sizlere yine bir metin takdim edeceğim:

«İstanbul kadısına hüküm ki: Bazı yaramaz kadınlar, in-
ti haz-ı fırsat ve zokaklarda halkı idlal kastına ızhar-ı ziyb-u
ziynet ve libaslarında gûna gûn, ihdas-ı bid'at ve kefere avret-
lerine taklid, serpuşlarında acûbe heyetler ile nice üslûb-ı ma-
yub ibda' ve adab-ı ismet bi'l-küllîye meslûb olacak mertebe

(10) Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, Nr. 126, s. 269.

(11) Başbakanlık Arşivi, Mühimme Defteri, Nr. 7, s. 57..

kiyafetler ihtira etmeleriyle... Namusuna tehâşi etmeyüp dürlü dürlü hey'et-i şeni' ve kıyafet ve birbirini görerek bu halâti ehl-i irz ve ismet olanlara da âdet olmak mertebelerine müeddi olmağla, ümmet-i Muhammedi idlal ve ifsada sebep ve ehl-i irz olanlara dahi ittihaz-ı kıyafetten nâşi şenaatları sirâyetine bâdi olduğundan maada, nisvan, kocalarına teklif-i ham ve mühill-ı edeb olan bid'at-ı seyyieleri üzre elbise-i nevzûhur tedarikine ikdam iderek zi kudret olanları zükûr ve nisaya haram olan israf-ı mal ve itlâf-ı menal ile günahkâr ve kudreti olmayanlar var olup bu hâlete rıza vermeyenler eyyam-ı mübarekede zevc-lerinden müfarakat edecek rütbelere vardığı zâhir ve aşikâr olmağla... ba'de'l-yevm, nisvan taifesi bir şîbrden ziyâde kebir yakalu ferace' ve üç değirmi mikdarı hadd-ı itidaldan ziyâde yemeni ile zokaka çıkmayup ve bir parmaktan ziyâde şerit istimal etmemek üzre mahalle imamlarına muhkem tenbih ve te'kid edesin. (12)

Görüldüğü gibi, mahalle imamları, mahallelerindeki kadınların kıyafetleri ile de ilgilenmek zorunda bırakılmışlardır. Hem israf, hem de kocalarından boşanmaya kadar götüren bu nevzuhur elbise (moda diyebilir miyiz?) aile ocağının bozulmasına sebebiyet verecek kadar cemiyette tahribat yapabilmektedir. Vesikanın metninden anlaşıldığına göre bu yüzden boşanmaya kadar gidilmiştir. İşte bu yüzdendir ki mahalle halkının huzursuzlanmasına sebep olan bu kıyafetin ortadan kaldırılması için imamlar görevlendirilmişlerdir. Hele kefare avretlerine taklid gibi, gayr-ı müslim kadınlara benzeme hususunda daha dikkatli olmaları gerekmektedir.

İmamlar, mahalle teşkilâtının başında bulunurlardı. Onlar, kendi mahallelerinde inzibatı sağlamak için sıkı tedbirler almak zorunda idiler. Bundan dolayı İstanbul halkı birbirine kefil ettirilirdi. Kefilsiz olanlar mahallelerde barınmadıkları gibi, İstanbul'da beş yıldan az oturanlar da memleketlerine gönderilirlerdi. Mahallede kefilsiz oturanlar ile beş seneden az kalanların araştırılıp ortaya çıkarılması tamamiyle imamların görevi idi. (13) Biraz önce kısmen temas edildiği gibi, bir kısım zâbita ve beledi işler de yine mahalle imamları tarafından takip edilirdi. Meselâ ahlâki yönden zâbitayı ilgilendiren olaylar

(12) İstanbul Müftülüğü, Şer'iyye Sicilleri (İstanbul kadılığı) Nr. 24, varak 13 a.

(13) Ahmet Refik (Altınay), Eski İstanbul, İstanbul 1931, s. 53.

dan imam sorumlu idi. Nüfus kayıtları, doğum-ölüm, evlenme-boşanma gibi işlemler de imamlar vâsıtasıyla yerine getirilirdi. Mahalleye gelip gidenler, mahalle halkını rahatsız edecek şekilde uygunsuz davrananlar, içki içip sarhoş olanlar, cemaatla kılınan namaza gelmeyenler, alenen oruç yiyenler vs. gibi dini emirleri yerine getirmeyenler de hep imamlar tarafından araştırılır ve gereken tedbirler alınarak durumlarına göre bunların cezalandırılması cihetine gidilirdi.

Tâbir caizse imâmlar, mahallenin gören gözü, işiten kulağı idiler. Onlar, câmi ve diğer kalabalık yerlerde va'z eder, çocuklara ders verir, cemaata yol gösterir, hasta ve fakirlerle ilgilenirlerdi.

Mahalle halkı tarafından biriktirilip imama teslim edilen ve «avarız akçası» denilen bir nevi yardımlaşma sandığı vardı ki, burada biriktirilen para ile mahalledeki hasta ve fakirlere yardım yapılırdı. İmamlar, bu parayı çalıştırmak suretiyle fakirlere yardım ettikleri gibi, câmi ve mescidin ufak-tefek ihtiyaçlarını da görürlerdi. Son senelere kadar devam eden bu faaliyet sâyesinde memleket fukarasına önemli derecede yardım yapılıyor ve az da olsa onların sıkıntıları giderilmeye çalışılıyordu. Ancak Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile çıkan harpte bu para, devlet tarafından alınarak askerin masraflarına harlandı. (14)

Çeşitli vesika ve kroniklerin bildirdiklerine göre mahalle aralarındaki sokakların süpürülüp temizlenmesinden mahalle halkı; çarşı ile pazarlardaki sokakların temizliğinden de esnaf mes'ul tutulurdu. Nöbetleşe ve bazen de imece suretiyle halka bu hizmeti gördürmek mahallede imam, çarşı ve pazarlarda da esnaf kâhyaları tarafından yerine getirilirdi. (15)

Gazete, radyo, televizyon gibi neşir organlarının bulunmadığı bir dönemde, devlet ve hükümetin her türlü emir ve yasakları, imâmlar vâsıtasıyla halka bildirilirdi. İmâmlar, bu emirleri Nâiblerden, onlar da Kadınlardan alırlardı. Bu tebliğ işi, bilhassa yatsı namazından sonra olurdu. Çünkü, mahallenin, ergenlik çağına gelmiş bulunan erkeklerin tamamına yakın bir kısmı yatsı namazında câmide hazır bulunurdu. Devletin, tebliğini is-

14) Osman Nurl Ergin, «Türk Belediyeciliği ve Şehirciliği» İller ve Belediyeler Dergisi (1947), sayı 15-16, s. 615.

(15) Ergin; age. s. 613.

tediği bir emri olduğu zaman imam, günün, cemaatla kılınan son ibâdeti olan namazı müteakip: «Ey cemaat! Dağılmayınız, hükümetin bir emri var, onu size söylemek istiyorum» der ve emri tebliğ ederdi. (16)

Demindenberi, bir kısım görevlerinden söz ettiğimiz imamların bu vazifeleri, o kadar devamlı ve önemli bir hal almıştı ki, şehir merkezinde kadılık müessesesi, büyük bir sarsıntıya uğrayıp fonksiyonunu yitirdiği halde, o müessesenin alt kademe-deki temsilcisi olan imamların durumu o nisbette sarsılmamıştı. (17)

Bilindiği gibi, Osmanlı devletinin yapısında köklü değişiklikler, II. Mahmud devrinde yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde kurulan muhtarlık teşkilâtı, yavaş yavaş imamlığı ikinci plana itmiştir. Vak'anüvis Lütfi'nin 1245 (1829) senesi olayları içinde zikrettiği mahalle muhtarlıklarının kurulması ile imamların yetkilerinin kısıtlandığını belirterek: «İmamların müsamaha idememesi için mu'teberân-ı ahaliden her mahalleye evvel ve sâni olarak ikişer nefer muhtar tâyin kılınmıştır.» (18) der. Böylece, imamların artık muhtarlarla birlikte vazife yaptıklarını ve bazı konularda yetkilerinin kısıtlandığına şahit ol-maktayız.

Tanzimat'a doğru, mahalle yöneticisi statüsündeki imamların, din işleri dışında, yönetim ve diğer dünya işleri ile meşgul olmalarını önlemek için, yanlarına, danışmaları gereken ve halk tarafından seçilen birkaç muhtar verildiği görülmektedir. 1829'da başlayan bu muhtar seçme işi, asırlarca mahalle işlerinin yönetimini üstlenen imamların, bu vazifelerine tedricî bir surette son vermiştir. Türkiye Cumhuriyetinin kurulması ile de imamların vazifesi sadece câmiye hasredilmiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki, Osmanlı mahalle idaresinde imamlar da önemli bir vazife sahibi idiler. Bunun için Osmanlı mahallesinde, sorumluluk sahalarına göre bir görev taksimi yapıldığında Kadı - Nâib - İmam hiyerarşisi görülmektedir. Ülkemizde muhtarlık teşkilâtı kurulmadan önce imamlar, mahallenin mülki ve beledi âmiri durumunda idiler. (19)

(16) Ergin, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihî İnkışafı, İstanbul 1936, s. 108.

(17) İlber Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, Ankara 1974, s. 114.

(18) Lütfi, Tarih, II, 173.

(19) Ortaylı, a.g.e. s. 109.

Nakş-bendiyye Tarîkatı Üzerine Bibliyoğrafik Notlar (X)

Hamid Algar'dan:

İrfan GÜNDÜZ

Geçen beş asır içerisinde, sûfiyye tarikatlarının İslâm ülkelerindeki tekâmülü, İslâm'ın ma'nevî ve ma'ârif târihinin en çok ihmâl edilmiş sahalarından birisidir. XIX. asırda avrupalıların İslâm topraklarına vâki tecâvüz ve istilalarına karşı koymada bu tarikatların, birleştirici bir sosyal organ ve direnişçi bir güç olarak zuhûru genellikle kabûl edilmektedir. Bunun yanı sıra, ister cihân-şumûl isterse mevzi'i olsun büyük tarikatların yayılması ve yerleşmesi ile, sûfilîğin inkirâzı ve gerilemesi, bütün dünyâda ruhçuluğun zayıflaması ve ma'nen çoraklaşmasının aynı zamana rastladığı umûmiyetle kabûl edilir. Dünyâ çapında İslâm kültürünün gözlenen gerilemesinde, tarikatların da kendi paylarına düşeni aldıkları da farzedilir. Belli sayıda müsteşriklerin acele verilmiş bu tip hükümlerine rağmen, bu faraziyeleri yalanlayan bol miktarda elimizde delil ve malzemeler bulunmaktadır. Çağdaş İslâm dünyâsında ve günümüzde büyük sûfi tarikatların, cemiyet bünyesinde zerâfet, fedâkârân-ı hayat fikrini ayakta tutan, berrak birer rûhi kanal olmaya devam ettikleri bir gerçektir.

Çünkü, İslâm Dünyâsı'nın, Milâdi XVI. ve XVII. yüzyılları arasındaki fikrî gelişmesinde nakş-bendiyye tarikati, başka hiç bir

(x) «Bibliographical notes on the Naqshibandi tarîqat» adıyla kaleme alınmış olan bu makâle, *Essays on Islamic philosophy and science*, Ed. by G. Hourani, Newyork-Albay 1975 adlı eserin 254-259. sayfeleri arasında yayınlanmıştır.

şeyin sâhip olamayacağı derecede büyük bir önemi hâizdir. Hindistan, Orta Asya ve Osmanlı İmparatorluğu'nda şeriat ile tarikatın birbirinin ayrılmaz bir parçası ve yekdiğerinin mütemmimi bir bütün olduğu bilinmesinden sonra, nakş-bendiyye, bir çok ulemânın intisâb ettikleri bir tarikat olmuş idi. Son devrin gelişen İslâm düşüncesinin çok sayıdaki önemli mümessil ve şahsiyetleri bu tarikata mensûb idiler. Mevlânâ Abdurrahman Câmî(1492), Şeyh Ahmed Fârûkî es-Serhendî(1625) ve Hindistan'da nakş-bendiyye silsilesine mensûb âlimlerin en meşhûrlarından Şah Veliyyullah Dihlevî(1763), Sûriye'de Şeyh Abdülğani en-Nablusî (1730) ve diğeri bir çokları bu zümrenin ile ri gelen şahsiyetleridir.

Nakş-bendiyye tarikati, Bosna'dan Sumatra'ya, Kâhire'den Kansu'ya kadar uzanan te'sir sahası itibariyle -tek istisnâsı Kâdiriyye olmak üzere- sûfi tarikatların İslâm Dünyâsında en meşhûr ve yaygın olanıdır. Bu sâyededir ki, İslâm dünyâsında başlayan ve giderek artan politik parçalanmalara karşı, ümmetin birliğini garanti altına alıcı bir fonksiyonu da icrâ etmiştir. Bu durum bilhassa, değişik İslâm ülkelerinden nakş-bendiyye meşâyihinin, Mekke'ye gelerek imanın mihverî Kâ'be etrafında toplanarak bir araya geldikleri zaman daha da belirgin hâle gelir.

Genel olarak nakş-bendi tarikati, diğeri tarikatlarla birlikte batılı âlimlerin oldukça az dikkatini çekmiş bir tarikattir. J.P. Brown'un *The Darvishes* (Yeni baskısı, Londra, 1968) adlı eseri ile O. Depont ve X. Coppolani'nin *Les Confréries Religieuses Musulmanes* (Algiers, 1897) gibi umûmî eserlerde, imâ edilen hatalı, dağınık ve sathî olanları hariç yalnız bir kaç makale bu mevzû'a tahsis edilmiştir.

V.A. Gordlevskiy'nin *Sergeyu Fedorovichu Ol'denburgu* (Leningrad, 1934) adlı eserin 147-169. sayfeleri arasında «Bakha-uddin Nakshbend Bukharskii» adıyla yayınlanan makâlesi, (Izbrannye Sochineniya, Moskova, 1962, (III) adıyla yayınlanan eserin 369-386. sayfeleri arasında tekrar yayınlanmıştır.)

Franz Babinger'in bibliyografik bir yazısı, «Zur Frühgeschichte des Naqshbandi Ordens», *Der İslâm*, XIII (1923)'ün 105-107,

Marijan Molé tarafından hazırlanan ve yayınlanan bir seri çalışma ve makâleler, «Quelques traités naqshbandis», *Farhang-i İnan Zamin*, VI (1336 Şemsi/1957)'nin 273-323. sayfeler arası, «Autour du Daré Monsour: l'apprentissage mystique de

Baha al-Din Naqshband» Revue des Études Islamiques, 1958'in 35-66. sahifeler arası, «Tarjuma-yi Tâlibin ve Idah-i Sâlikin» Farhang-i İran Zamin, VIII (1339 Şemsi/1960)'nin 72-132. sahifeleri arasında yayınlanan yazıları ile, Tahsin Yazıcı tarafından yazılan, «Nakşbend», İslâm Ansiklopedisi, IX/52-54; adlı makâleler bu meyanda zikredilebilir.

1969-1970 yılında, Social Science Research Council tarafından lütfedilen yardımlar sayesinde, Avrupa ve İslâm ülkelerinin muhtelif kütüphanelerinde, Nakşbendi Tarikati üzerinde araştırma yapmağa, bu tarikatın hayata farklı bakışları ile tarihinin muhtelif safhaları hakkında bol miktarda malzeme toplamaya muvaffak olabildim. Aşağıda, Nakş-bendiyye tarihinin en mühim devirlerine ait, çoğunluğunu yazma kaynakların teşkil ettiği zengin bir bibliyografya sunacağım.

Tarikati Hz. Peygambere kadar ulaştıran, muhtelif sayıda ki meşâyihin meydana getirdiği tarikat silsilesi, Muhammed b. Hüseyin Kazvîni'nin Silsilenâme-yi hâcegân-ı Nakş-bend (Lâleli ktb. 1381) adlı eserinde diyagram hâlinde verilmiştir. Silsileyi meydana getiren meşâyih halkalarının biyografileri, bu tarikatın müessisi Bahâeddin Nakş-bend (1389)'e hemen tekaddüm etmektedir. Fahreddin Ali Şâfiî'nin Raşehât aynel-hayât adlı eseri, hem müessisin hem de tarikatın ileri gelen şahsiyetlerinin hayat hikâyeleri ile tarikatın kuruluş ve intişârı dönemindeki çok önemli husûsiyetleri ihtivâ etmektedir. Bu eserin en iyi baskısı, Taşkent'te 1329/1911'de yayınlanmış olanıdır.

Bahâeddin Nakş-bend'in hayatı, görüşleri ve halifeleri için ilk kaynak, Muhammed b. Salâh el-Buhârî'nin Enisü't-tâlibin ve idetü's-sâlikin (Tahran Mâlik Kütüphânesi, 4252) adlı eserdir. Yazarın bizzat kendisi tarafından yazılmış ve az bir kısmı tashih edilmiş, esas nüshada bulunmayan bazı materyalleri ihtivâ etmekte olan bir nüsha da, (Bodleian Pers. E37) numarada kayıtlı bulunmaktadır.

Ebü'l-Hasan Muhammed Bâkır b. Muhammed tarafından Makâmât-ı Hazret-i Nakş-bend adıyla isimlendirilen, Buhârâ'da 1327/1909'da basılmış olan bir eser daha vardır. Bu, mechûl birisi tarafından değişik kaynaklardan alınan materyallerle tamamlanmış olan, XV. hicri yıla ait Der beyân-ı makâmât ve ahvâl-i tabakât-ı hâcegân (India Office, Ethe, 636) diye adlandırılan eserin bir parçası olarak gözükmektedir.

Bahâeddin Nakş-bend'in bir müridi olan Hâce Muhammed

Pârisâ(822/1419) da yazdığı eserlerle bu tarikatın yayılmasında mühim hizmetler ifâ eden şahsiyetlerden birisidir. Bunların içinde en mühim olanı Tuhfetü's-sâlikin, (Ahmed Şah Hırevî tarafından çok yakın zamanlarda, (1960) Yeni Delhi'de yayınlanmıştır.) Faslü'l-hitâb (Nâfiz Paşa, 43) ve Risâle-i kudsiyye (Bibliothèque Nationale, supplement persan 968, ff. 6b-32b). Hâce Pârisâ'nın Muhyiddin İbn el-Arabi (638/1240)'yi şerhindeki fikirleri, Mevlânâ Abdurrahman-ı Câmî tarafından Suhanân-ı Hâce Pârisâ adıyla isimlendirilen risâlede tanzim edilmiştir. (Câmî'nin külliyâtını ihtivâ etmekte olan Bibliothèque Nationale, Supplement Persan 822, ff. 533b-543b'deki eserin varakları arasında bulunmaktadır.)

İbâdet-vâri ve seyr-ü sülûk ile ilgili ilk tarikat çalışmaları, Mevlânâ Ya'kûb Çarhî(847/1443)'nin Risâle-i unsiyye adlı eserinde tasvir edilmektedir. (Arif Hikmet, Medine, Tasavvuf, 3/14) Bahâeddin Nakş-bend'den sonra, tarikatın ilk zamanlarına ait en mühim şahsiyet Hâce Ubeydullah Ahrâr(945/1441) idi. Nakş-bendiyye'yi Mâverâünnehir muhitinde hâkim bir tarikat hâline getirmiş olan bu zatın gayretleri, o zamandanberi canlılığını hâlâ kaybetmemiştir. O'nun tercüme-i hâli, Mir Abdül-evvel'in Mecâlis-i Ahrâr'ında (İndia Office, D.P. 890), Anonim Makâmât-ı Ubeydullah Ahrâr (Majlis Library, Tahran 1112) ile Ebû Abdillâh Semerkandî'nin Muhtasarü'l-velâye (Es'ad Efendi, 1702) isimli eserlerinde ifâde edilmiştir. Ahrâr'ın en ehemmiyetli eseri Fukarât'ıdır. (İndia Office Ethe, 1229).

Nakş-bendiyye'nin ilk meşâyihî ile ilgili biyografik bilgiler veren eserler arasında: Câmî'nin Nefehâtü'l-üns'ünü zikredebiliriz. Fuat Köprülü'nün Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar (II. Baskısı Ankara, 1966)'ı ve Hasan Lütf Şuşud'un, İslâm Tasavvufunda Hâcegân Hânedânı (İstanbul, 1958)'ındaki malzeme ve materyallerden biraz istifâde edilebilir.

TÜRKİYE'DE NAKŞ-BENDİ TARİKATİNİN MENŞE'LERİ

Osmanlı İmparatorluğuna bu tarikat, Simav'lı Molla Abdullâh İlâhî(896/1490) vâsıtasıyla XV. yüzyılda getirilmiştir. Kendisi Semerkand'a yaya olarak gitmiş ve Ubeydullah Ahrâr'ın halifesi olarak Anadolu'ya dönmüştür. Hayatı, eseri ve görüşleri, Kasım Kufrevî tarafından «Molla İlâhî ve kendisinden sonraki Nakş-bendiyye muhiti» adlı eserinde tedkik edilmiştir. (Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, III (1948), 129-151.) Ve-

lûd bir yazar olan Molla İlâhî'nin farsça ve türkçe şiirler ihtivâ etmekte olan Divan'ı İsmail Hikmet Ertaylan tarafından İstanbul'da (1960) yayımlanmıştır. Onun diğer eserleri arasında şunlar zikredilmektedir. Meslekü't-tâlibin (Topkapı Sarayı, Hazine 305); Esrâr-nâme (Hacı Mahmûd Efendi 27407); Zâdü'l-müşâkin (İbrahim Efendi, 420).

Kendisinin İstanbul'da te'sis ettiği ilk nakş-bendi tekkesindeki halifesi, hayatı Abdürrezzak el-Eyyûbî'nin Hediyetü'l-esdikâ (Es'ad Efendi, 3622)ında kısaca tasvir edilen Emîr Buhârî (922/1512) idi. Emîr Buhârî'nin şimdiye kadar keşfedilen biricik eseri, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin Mesnevi'sindeki bazı beyitlere yapmış olduğu türkçe şerhlerdir. (İstanbul Üniversitesi, TY., 2320)

İMAM RABBÂNÎ VE MÜCEDDİDİYYE:

Şeyh Ahmed Fârûk Serhendi'nin hayatı ve başarılarının ifâdesi olan (Müceddid-i elf-i sâni = İkinci binyılın yenileyicisi) ve İmam Rabbânî ünvanları ile meşhûr olmuştur. Bu yüzden de nakş-bendiyye târihinde her hangi bir simâdan daha çok dikkat çekmiştir. O'nun Hind Müslümanları arasında -günümüzde bile devam eden- ki te'sirinin cesâmetini nazar-ı dikkate alırsak, bu bir sürpriz değildir. O'nun kendisine atfen nakş-bendiyye'nin bir kolu olarak teessüs etmiş olan Müceddiyye'nin Mâverâünnehir, Sumatra, Hindistan, Anadolu ve henüz tedkik edilmeyen Arap topraklarında bilinen nüfuzu bunu apaçık gösteren bir gerçektir. Serhendi'nin Hind İslâmlığı için olan önemi üzerinde bir analiz, Aziz Ahmed tarafından «The Naqshbandi Reaction» adlı araştırmada verilmektedir. (Studies in Islamic Culture in the Indian Environment, Oxford, 1964, 182-190. ss.) Ayrıca Fazlu'r-Rahman'ın Selected letters of Shaikh Ahmed Sirhindi (Karachi, 1968)'e yazdığı uzun mukaddimede verilmektedir. İmam Rabbânî'nin başlıca eseri Mektûbâtı'dır. Bu eserin en önemli baskıları Newal Kishore, 1332/1913 ve Amritsar'da 1352/1933'de yayımlanmış olanıdır. İkinci baskı, metin üzerine bir şerhi de hâvidir. Muhammed Murad el-Mekki tarafından yapılmış olan arapça tercümeleleri bütünüyle mevcuttur. Bunun Osmanlıcaya tercemesi ise Müstakim-zâde Süleyman Sa'deddin tarafından yapılmış olup matbûdur. Farsça esas olan metin ile arapçaya tercemesi ikisi birlikte İstanbul'da Sönmez Neşriyat tarafından hazırlanmaktadır. (I. Cildi İstanbul'da 1969'da aynı şekilde basılmıştır.) Serhendi'nin hayatı için

ilk kaynak; Muhammed Hâşim Bedahşâni'nin *Zubdetü'l-makâmât* (Cawnpore, 1308/1890) adlı eseridir.

Müceddidiyyenin Hindistan'daki diğer tekâmülü hususu, burada bibliyografik olarak ihâtâ edilemeyecek derecede geniş ve zengin bir mevzûdur. Ben burada yalnız, Urdu şiirinin gelişmesinde önemli bir şâir olan ve çeşitli hizmetlerde bulunan (Bak: Abdurrazzak Qurayşî'nin *Mirza Mazhar Jân-ı Jânân aur unka Urdu Kalâm*, Bombay, 1961) ve Nakş-bendî'nin Hinduizm'e karşı tavırlarını, Serhendî'nin köklü nefretinden, «ehl-i kitâb»a gösterilen bir sempati derecesine dönüştüren Mirza Mazhar Cân-ı Cânân'ın ismine özellikle işaret edeceğim. Onun başlıca eseri *Kelimât-ı tayyibât* adlı eseridir. (Delhi, 1309/1891). Tercüme-i hâli ise Na'imullah Bahraichi tarafından *Ma'lûmât-ı Mazheriyye* (Cawnpore, 1275/1858)'sinde tasvîr edilmiştir.

MÜCEDDİDİYYE'NİN BATIYA DOĞRU YAYILIŞI

Müceddidiyye batıya İmam Rabbâni'nin çocuklarından Hâce Muhammed Ma'sûm (1098/1687)'un müridi ve halifelerinden Muhammed Murad Buhâri tarafından getirilmiştir. Hicaz, Sûriye ve Anadolu'ya yaptığı seyâhatlardan sonra İstanbul'da Hâliç Körfezinin kenarında yer alan Çarşamba muhitinde bir tekke kurdu ve burası Müceddidiyye'nin menba'ı oldu. Murad Buhâri Nakş-bendiyye Tarikati üzerine üç tane risâle te'lif etti.

- 1 — *Silsiletü'z-zeheb*: Arapça bir eserdir. (Veliyyüddin Ef. 1807)
- 2 — İsimsiz türkçe bir risâle; (Hacı Mahmûd Ef. 206)
- 3 — İsimsiz Arapça bir risâle; (Es'ad Ef. 1419).

Bunlara ilâveten, Şeyh'in arkadaşlarına ve müridlerine yazdığı mektûpları ihtivâ eden bir kolleksiyonu, *Mektûbât*'ı vardır. (Es'ad Ef. 1419). Hayatı, Mhammed Murad Mekki tarafından, *Menâkib-i Hazreti Şeyh Muhammed Murad*, (Şeyh Murad Buhâri, 256) adlı eserinde ve Muhammed Halil el-Murâdî tarafından da, *Silkü'd-dürer fi a'yâni'l-karni's-sâni aşer*, (Bulağ, 1301/1883), IV, 121-129da anlatılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Müceddidiyye'nin en ehemmiyetli ve meşhûr simalarından birisi de; Şeyh Abdü'l-gani en-Nablusi olup *Miftâhü'l-ma'îyye fi't-tarikati'n-Nakş-bendiyye* (Fatih, 2857) adlı eserinde tarikatin prensiplerini şerh ve izah etmiştir.

MEVLÂNÂ HÂLİD BAĞDÂDÎ VE HÂLİDİYYE

Kuzey Kafkasya, İran, Arap ülkeleri ve Türkiye'de hâkim tarikat hâline gelen Hâlidîyye kolu, XIX. asrın ilk yarısında

güçlü bir Nakş-bendiyye kolu olarak kendini göstermiştir. Hâlidîyye, Süleymâniye yakınında doğmuş olmasına rağmen, umûmiyetle Bağdâdi diye tanınan, Şeyh Mevlânâ Hâlid (1242/1826) tarafından te'sis edilmiş ve bu isimle şöhret bulmuştur. O'nun Nakş-bendiyye tarikatına intisâbı meşhûr Müceddidi Şeyh Gulâm Ali Dihlevî, (hayatı için bkz. Şeyh Raûf Ahmed, Dürrü'l-ma'ârif, Delhi, ts.)'yedir. Bunu takiben Hindistan'dan Süleymâniye'ye döndü. Fakat ilk önce Bağdad'a sonra da İstanbul'a gitmek üzere buradan ayrılmaya mecbûr kaldı. Neticede Şam'a yerleşti. Muhyiddin İbn el-Arabî'ye -türbesine- yakın olan Sâlihiyye'ye defnedildi. O'nun çalkantılı ve hâdiseler dolu hayatı, Haydarî-zâde İbrahim Fasîh Efendi'nin el-Mecdüt-tâlid fi menâkıb-ı Mevlânâ Hâlid (İstanbul, 1316/1898), Muhammed Emin b. Muhammed Es'ad el-Ayntâbi'nin, Azvâke'l-Hâlidî ve atvâre'n-Nakş-bendî (Hacı Hüsnü Paşa, 778), Abdül-Mecid el-Hânî'nin el-Hadâi-iku'l-verdiyye fi hakâiki'n-Nakş-bendiyye (Kahire, 1308/1889) isimli eserlerinde etraflıca anlatılmıştır. O'nun başlıca eserleri:

1 — Arapça, Farsça, Kürtçe ve Türkçe şiirleri ihtivâ eden bir kolleksiyonu, Divan (Bulak, 1260/1844)'ı,

2 — Nakş-bendiyye'de şeyh ile mürid arasında murâkabe unsuru olarak te'sis edilmiş olan ma'nevî bir bağ olan Râbita ile ilgili eseri, Risâletü'r-Râbita (Preussische Staatsbibliothek, ms. or. oct. 2762)

3 — Halife ve müridlerine yazmış olduğu mektuplardan meydana gelen arapça Mektûbât'ı (İst. Üniversitesi AY. 728) zikredilebilir. Şimdi Mevlânâ Hâlid Bağdâdi'nin hayatı ve eserleri, bir Nakş-bendî şeyhinin kardeşi olan Mazhar Nakş-bendî tarafından Tahran Üniversitesinde hazırlanmakta olan bir tezin mevzûunu teşkil etmektedir.

Tarikatın Hâlidî kolu, şer'î esaslara bağlılık ve müdâfaa hususunda üstün kahramanlığı ve mücâdeleleri ile temâyüz etmiştir. Meşhûr İmam Şâmil (1870)'in liderliğindeki Hâlidîyye'nin Dağistânî kolu, XIX. asrın ortalarında, Rusların Dağistan'ı istilâsına karşı, uzun ve sürekli bir direnişle karşı koymuştur. Herkesin takdir ve gıbtasını toplayan ve tarikat menşeli bu mücâdele İmam Şâmil'in etrafında efsânevi bir târih hâlesi vücûda getirmiştir. O'nun Nakş-bendî, ve Hâlidî esasları ile ilgilenen biricik eseri, Myuridizm na Kevkaze (Moskova, 1963) adlı eseridir.

XIX. ASIR TÜRKİYE'SİNDE DİĞER NAKŞ-BENDİLER

Nakş-bendiyye'nin Hâlidîyye kolunun ortaya çıkmasına rağmen yine de Türkiye, tarikatın diğer kollarının devamlı gelişip serpildiği bir ülke olmuştur. Bunlar arasında: Tasavvufi eserler arasında en yaygın olarak okunan, Miftâhü'l-kulûb (Yeni baskısı, İstanbul, 1969)'un sâhibi ve Beşiktaşî Yahya Efendi Dergâhı'nın şeyhi olan Şeyh Muhammed Nûri Şemsüddin Nakş-bend(1866) özellikle zikre değer bir şahsiyettir.

Bu çağda dikkate değer Nakş-bendi bir sima da, bütün dünyada şöhreti yaygın olan Ma'rifet-nâme (İstanbul, 1330/1912 ve en yeni baskısı, İst. 1970)'nin sâhibi İbrahim Hakkı Erzurumi (1808) başta gelmektedir.

Yukarıda arzedilen bilgiler, Nakş-bendi târihinin muhtelif zamanlarına ait kaynakların bir seçimidir. Şimdi ben tarikatın bütün husûsiyetlerini anlaşılır bir dille ifade etmek isteyen bir çalışma ile meşgûlüm. Bu çalışma onun ibâdetvâri özellikleri ile İslâm Dünyasındaki hâli hazır statüsünü ihtivâ edecektir. Bu çok ehemmiyetli projenin anlaşılıp bilinmesine ilk adımı atarken, aşağıda gelecek mevzûlar üzerine, mezkûr kaynakları ve diğerlerini de kullanarak bir seri deneme yazıları hazırlamaktayım.

- 1 — «Bosna'daki Nakş-bendi tarikatı üzerine bir kaç not», Die Welt des İslâms, xiii (1972), 168-203.
- 2 — Hâce Abdülhâlik Gucduvânî'nin Nakş-bendi tarikatının temelleri üzerine söylediği fikirleri,
- 3 — Hatm-i Hâcegân: Nakş-bendiyye'de toplu zikir usûlü,
- 4 — Zikr-i Hafi,
- 5 — Râbîta: Nakş-bendiyye tarikatında şeyh ile mürid arasındaki ma'nevî ve rûhî bağ.
- 6 — The Bakrî isnâd of the Naqshbandî order, (Nakş-bendi tarikatının Hz. Ebû Bekir'de son bulan silsilesi)
- 7 — Mevlânâ Abdurrahman Câmî'nin Nakş-bendiyye'ye girişi ve te'sirleri.
- 8 — Molla Abdullah-ı İlâhî ve Nakş-bendiyye'nin Osmanlı İmparatorluğuna girişi.
- 9 — Şeyh Muhammed Murad Buhârî ve XVIII. asırda Nakş-bendiyye'nin durumu.
- 10 — Mevlânâ Hâlid Bağdâdî ve XIX. asırda Nakş-bendi silsilesinin durumu.

Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sîsu'n-Nazar Adlı Eserinin İslâm Hukuku Bakımından Ehemmiyeti

Dr. Yusuf KILIÇ

Allaha hamd, Rasûlullâha, O'nun âline, ashâbına ve asırlar boyu nesilden nesle onlara güzelce tabi olanlara salât ü selâm olsun.

Hicri XV. asra İslâm ülkeleri ve müslümanlar olarak siyâsi, ictimâî ve fikri bakımlardan çok ağır buhranlarla fakat büyük ümidlerle girdik.

Bir taraftan ülkeler arası münâsebetler, bir taraftan her ülkede yaşayan müslümanlar arası münâsebetler kendi iman ve fikir kaynaklarına o kadar uzak bir duruma gelmiştir ki kendi insanımız, âlimlerimizden ve fikir adamlarımızdan, ana kaynaklarımızda yer alan hal çârelerinin neler olduğunu öğrenmek yerine, onları, İslâm esaslarıyla uyumsuzluğu gün gibi açık bilinen ve görülen bâtil ve yabancı hayat tarzları ve muâmele metodlarının meşrulaştırılmasını âdetâ zorlamaktadırlar.

Muhakkak ki bu raddeye birdenbire gelmedik. Nesiller boyunca çeşitli menfi tutum ve davranışlar sonucu bu duruma düştük.

Şimdi ne yapmalıyız?

İşte Hicret Hamlesi'nin en güç problemi.

Bu problem karşısında şöyle bir yol takibetmenin en kuratıcı olduğuna inanıyorum.

İçinde yaşadığımız çağın müsbet, fikri, hayâti ve teknik inkişafından faydalanmak şartıyla kendi fikri kaynaklarımıza da-

yalı istikrarlı ve ihlâslı bir hayat tarzı takibetmeliyiz. Yani muasır gelişme ve inkişâfların kendi fikri ve manevi mevcudiyetimiz karşısındaki salâhiyetini iyi tesbit etmek durumundayız.

Bu ölçüler çerçevesinde çalışabildiğimiz takdirde muhakkak ki çok geçmeden Hicret Ruhu bizimle birlikte bütün dünya insanlığı için bir kurtarıcı hakikat olur.

İşte bu noktadan hareket ederek Ebû Zeyd ed-Debûsi ve «Te'sisu'n-nazar (Düşüncenin Temellendirilmesi)» isimli eserini tebliğ mevzûu seçtim.

Ebu Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Ömer b. İsâ ed-Debûsi (v.: 430 H/1038 M), Hicri V. asrın Hanefi fakihlerindendir. Kâdılık hizmetinde de bulunmuştur. Çok verimli te'lif faaliyetlerinden günümüze kadar ulaşabilmiş olan, el-Emedu'l-aksâ, Takvîmu'l-edille, Te'sisu'n-nazar, Kitâbu'l-esrâr, Kitâbu't-ta'lîka,... eserleri Fıkıh ve Usûlu Fıkıh ilimlerinin mühim kaynaklarıdır.

ed-Debûsi, aynı asırda yetişmiş Hanefi usul âlimlerinin üç mühim simâsından biridir. Diğer ikisi es-Serahsi (480 H/1086 M.) ve el-Pezdevî (483 H./1089 M.) dir. ed-Debûsi, diğer iki âlimden daha önce yaşamış olması sebebiyle daha önceki ilmi mesâiyi sistemleştirme ve onları intikal ettirmede mühim hizmet icra etmiştir. ed-Debûsi'nin bir başka meziyeti de Hilâf ilmini ilk defa te'sis etme şerefini haiz olmasıdır. Bu sahadaki ilmi kudreti, kaynaklarda, ilmi münâkaşalarında hasmını iknâ edici görüşleriyle susturabilmede darb-ı mesel örneği olmasıyla ifade edilmiştir.

Te'sisu'n-nazar isimli eserine gelince:

Müellif bu eserinde Hanefi mezhebinin kurucusu İmâm-ı A'zam Ebu Hanife, onun seçkin talebelerinden İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Ebu Yusuf (Bu ikisi Sâhibân unvânıyla de meşhurdur.), Zufer, Hasan b. Ziyâd, Şâfiî mezhebinin kurucusu İmam Şâfi'i ve Mâlikî mezhebinin kurucusu İmam Mâlik arasındaki ictihad farklarının dayandığı ana prensipleri tesbit etmeye çalışmıştır.

İctihadları inceleyerek ana prensiplere varmaya çalışan bir metodla yazılmış olan eser Kahire'de 1320 H. tarihinde(?), sonunda Ebu'l-Hasen el-Kerhi'nin Hanefi fakihlerinin ictihadlarında dayandıkları ana prensipleri ihtiva eden bir risâlesiyle birlikte tahkiksiz olarak basılmıştır. Sahâsında en mükemmel

olduğu iddia edilememekle ve bazı metod hataları da ihtiva etmekle beraber bu sahada araştırma yapacak olanlara bir ilmi çığır açabilecek hususiyetine binâen bu eser üzerinde dikkati çekmeyi faydalı buldum.

Muhteva özetinde de görüleceği gibi eser, kısa bir mukaddimeden sonra sekiz bölüm halinde tanzim edilerek her bölüm, ayrı müctehidler arasındaki ihtilâfların kaynaklarını çeşitli örneklerle izah etmektedir.

Mukaddimede Fıkıhla uğraşanların ihtilâflı meseleleri öğrenmede güçlük çektiklerini, tearuz ettikleri yerlerde bu çeşit meselelerin ana kaynaklarından çıkarılma yollarını kâfi derecede bilmediklerini gördüğü için bu eseri yazdığını, eseri sekiz bölüme ayırdığını, dokuzuncu bölüm olarak da müteferrik bazı kaideleri müstakillen ilâve ettiğini, kitabın hacmini kabartmak için İbrahîmu'n-Neha'i, Süfyânu's-Sevri, Abdurrahman el-Evzâ'i, Şa'bi gibi diğer müctehidlerin ihtilâflarını tesbit etmediğini kaydetmektedir.

Biz bu tebliğde eserin ana çatısını bozmadan, sadece, günlük hayatla ilgili olmayan örneklerden kısıntı yaparak, eseri özetlemiş bulunuyoruz.

Her prensip için, üç örnek almayı tercih ettik. Ancak bazı örnekler ehemmiyetine binaen bu sayının üzerine taşıdı. Bazı kaidelerin ise bir veya iki örneği olduğu için o kadarla iktifa edildi.

Son bölümü ise örneklerini tamamen hazfederek sadece kaidelerini kaydederek aldık.

I. EBU HANİFE İLE İKİ TALEBESİ EBU YÜSUF VE İMAM MUHAMMED ARASINDAKİ GÖRÜŞ AYRILIKLARININ DAYANDIĞI ANA KAİDELER

1. Bir vâcibi başında değiştiren şey bitiminde de değiştirir.

Ebu Hanifenin vazettiği bu kaideyi adı geçen iki öğrencisi kabul etmemektedirler. Buna göre namaz kılan bir kimse son ka'dede teşehhüd miktarı oturduktan sonra henüz selâm vermeden şu durumlar meydana gelse:

- Teyemmümlerle namaza durduğu halde su bulunsa,
- Usulüne uygun çıplak namaz kıldığı halde tesettüre elverişli bir şey bulsa,

- c. Ümmi iken bir süre veya namaza yetecek kadar âyet öğrense,
- d. İstihzâ veya başka bir sebeple özür halinde namaz kılar-ken vakit çıksa,
- e. Erkek namaz kılar-ken hizasına bir kadın namaza dursa,
- f. Mestin mesh müddeti sona erse, veya mest ayaktan çıksa,
- g. Cuma namazı kılar-ken vakit çıksa, sabah namazı kılar-ken güneş doğsa,
- h. Rukû ve secdeye gücü yetmezken gücü yeter olsa,
- i. Kadın hayız görmeye başlasa,
Ebu Hanifeye göre namaz bozulduğu halde diğerlerine göre namaz eda edilmiş olur.

2. İhram giyen hacı adayı hac vazifelerini normal vaktinden önce veya sonra yapsa ihramsız mikât yerini geçtikten sonra ihram giyen kimse gibi bir kurban kesmesi gerekir. Ebu Hanifenin koyduğu bu kaideye göre:

- a. Ziyâret tavafını nahir günleri sonuna erteliyen,
- b. Nahir günündeki Şeytan taşlamayı ertesi günün tan yeri ağarınca kadar yapmamış olan,
- c. Traş olmayı nahr günlerinden sonraya erteleyen,
- d. Hacc-ı temettu' veya hacc-ı kırân kurbanı kesmeyi nahir günlerinden sonraya erteleyen kimselerin birer kurban kesmesi gerektiği halde Ebu Yûsuf ve İmam Muhammede göre kurban kesmeleri gerekmez.

3. Bir şeyin mevcut olduğuna zann-ı gâlib hâsıl olursa hakikaten mevcut olmasa bile mevcut kabul edilir. Meselâ bir yere yanını yaslayarak uyuyan kimsenin hakikatte abdesti bozulmasa bile bozulmuş kabul edilir.

Ebu Hanifenin tesbit ettiği bu kaideye göre:

- a. Gemide başı döneceğinden korkarak namaz kılan kimsenin namazı hakikatte başı dönmese bile caizdir.
- b. Bir kimse 25 yaşına girince rüşd hali görülmesi bile mallarında tasarruf yetkisi verilir.

- c. Erkek ihtilâm olmadığı halde 19, kız 17 yaşına ulaşınca, zann-ı gâlibe göre bâliğ olduklarına hükmedilir. (1)
- d. Evli eşler ölüp mirasçılar mehir ödenmediğinde ihtilâf etseler Ebu Hanifeye göre koca üzerinde umûmiyetle mehir bu zamana kadar kalamıyacağı için kocanın mirasçılar aleyhine hükmedilmez.
- e. Abdestli kimse eşiyile sevişerek erkeklik uzvu sertleşse her hangi bir yaşlık görülme bile abdestin bozulduğuna hükmedilir. Çünkü bu durumda çok defa yaşlık vuku bulur. Ebu Yûsuf ayn görüştedir.
- f. Mefkûdun hayatta olduğu son yaş haddi 120'dir. Ebu Yûsuf ve Belh âlimlerine göre 100'dür.
- g. Ayiselik (kadınların hayızdan kesilmesinin son haddi) müddeti 60 yaş kabul edilmiştir. Ebu Yûsuf ve İmam Muhammed bu görüşlere katılmazlar.
4. Bir şeyin sâbit olduğu hangi manâ ile olursa olsun tâm ve yakîn yoluyla bilinirse, aksi kat'î olarak sabit olmadıkça o şekilde kabul edilir. Abdestli olduğunu kesin bildiği halde abdestinin bozulduğunda şüphe eden kimsenin abdestli olduğunu kabul etmek gibi. Şâfiî de aynı görüştedir.
- a. Öğle namazının vaktinin çıktığı ve ikinci vaktinin girdiği, her şeyin gölgesinin iki misline varmasıyla hükme bağlanabilir. Çünkü bu takdirde ancak yakîn hasıl olmuştur. Aksi takdirde vaktin öğleye aid olduğu kesin, vaktin çıktığı ise şüphelidir. Ebu Yûsuf ve İmam Muhammede göre her şeyin gölgesi bir misli olunca öğle vakti çıkar. Şâfiî de aynı görüştedir.
- b. Kendisinden bir çocuğu olduğu halde karısını boşayan kimsenin karısı iddetini bitirip, bir başka kocadan hamile kalırsa ve sonra bir başka çocuğu emzirirse bu emzirme ilk kocadan hasıl olur. Şâfiî de bu görüştedir. Çünkü çocuğun ilk kocadan olduğu yakîn ve ihâta sûretiyle biliniyor, aynı derecede bir yakîn bilgi olmadıkça onun tesirinin kesildiğine hükmedemeyiz. Bu durumda ise ikinci çocuğu doğurmadıkça yakîn hâsıl olmaz. Ebu Yûsuf'a göre süt hâmilelik sebe-

(1) Zahirurrivâyede böyle olduğu halde Hasan b. Ziyâdın rivâyetinde aynı durumda erkek 18, kız 17 yaşındayken bâliğ olduklarına hükmedilir. Ebu Yûsuf ve İmam Muhammed ise her iki cins için de 15 yaş bulûğ yaşı kabul edilmiştir.

biyle ziyâdeleşmişse ikinci kocadan, ziyâdeleşmemişse ilk kocadandır. İmam Muhammed'e göre her iki kocadandır

- c. Bir kimse mehr-i misli 1500 olan bir kadını 1000 veya 2000'e nikâhlaşa mehr-i misil verilir. Çünkü (veya) şüphe ve muhayyerlik ifadesidir. Köle âzâdındaki durum müstesná. Ebu Yûsuf, İmam Muhammed ve Şâfiî kocanın muhayyerliğini kabul ederler.
- d. «Seni boşamadıkça boşsun» sözü hayatın son cüz'ünde boş olmayı gerektirir. Çünkü «
» gibi zaman edatları şarta da boşama zamanına da ihtimallidir. Boşamanın vukuu ise yekindir. Sahibân ve Şâfiî'ye göre ise bu durumda derhal boşama vuku bulur.
- e. Kadın kocasına «beni boşa sana 1000 dirhem.» dese koca da «boşadım» dese talak vuku bulur, 1000 dirhemi alamaz. Çünkü kadın «1000 dirhem üzerime olsun» dememiştir. Sahibân ve Şâfiî ise 1000 dirhemden ödenmesi gerektiğine hükmetmişlerdir.
5. **Lafzın umûmî olarak ifâde ettiği şey, nas ve hususî olarak ifade ettiği gibi değildir. Buna göre üç kölesi olan bir kimse onlara hitaben «siz hürsünüz Sâlim müstesna» dese Sâlim hür olmaz. «Ahmet, Mehmet, Salim hürdür, Sâlim müstesná» dese Sâlim de hür olur.**
- a. Bir kimse Harem-i Şerife veya Mescid-i Harâma gitmeyi nezretse bir şey gerekmez. Çünkü «Beytullah» umumî olarak Harem'e dahildir. Hac veya umreye dahil edilmez. Ebu Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ibâdet niyetiyle gitmesi gerekir...
- b. İki şâhidden biri talaka, diğeri iki talaka şahidlik etseler, kadın da iki talak iddia etse her iki şâhidin de şâhitlikleri kabul edilmez. Sâhibân (Ebu Yûsuf ve İmam Muhammed) a göre tek talaka şâhidlikleri kabul edilir...
- c. Bir kimse bir talak boşamaya vekâlet veya tefviz yetkisi verse kendisine yetki verilen de üç talak boşasa hiç boş olmaz. Çünkü bir umuma dahildir. Tahsis edilmiş sayılmaz. Sâhibân ve Şâfiî'ye göre bir talak boş olur. Bir talak nas olarak icâzet vermiştir.
6. **Bir akde ittifakla kabul edilmiş ve akdin bozulmasını gerektiren kuvvetli bir fesat karışsa akdin bütün cüz'üne şâ-**

yi olur. Meselâ bir adam iki köleyi 1000'e sattıktan sonra satılanlardan birinin hür olduğu ortaya çıksa akid tamamen bozulur. Sahibâna göre köle olan hissesi nisbetinde satılmış olur.

- a. Arpa ve zeytinyağı karşılığında buğday satın almak üzere selem (bedel peşin mal veresiye yapılan akid) akdi yapılırsa bu akid geçersizdir. Şâfiî de aynı görüştedir. Sâhibâna göre ise zeytinyağı hissesine düşen buğdayı satmak sahih, arpa karşılığundaki fasittir.
 - b. Bir pazarlıkla iki köle satılsa sonra birinin müdebber (ölümüne bağlı âzâdedilmesi tesbit edilmiş köle) olduğu anlaşılırsa sâdece köle hakkında geçerli olur. Çünkü buradaki fesâd ittifakla kabul edilmiş bir fesâd değildir.
 - c. Bir kimse mücevherli bir zinet eşyasını altın karşılığında veresiye satsa zinete zarar vermeksizin içindeki cevher ayrılabilir olduğu takdirde akid tamamıyla fâsittir. Sâhibâna göre ise cevher hissesinde caizdir.
7. Bir beyanda kendine hüküm tealluk eden ve etmiyen şeyler birlikte bulunsa hüküm tealluk etmiyen şeylere itibar edilmez.
- a. Bir kimse bir kölesi ve bir hayvanını kasederek «bunlardan biri hürdür» dese niyyeti olsun olmasın köle hür olur. Sâhibâna göre niyyeti yoksa hür olmaz.
 - b. Bir kimse malının üçte birini biri sağ biri ölü iki kişiye vasiyyet etmiş olsa sağ olana hepsi verilir. Ebu Yûsuf'a göre ölümünü biliyorsa doğru, bilmiyorsa yarısını verir.
8. Zimmilere kendi inançları ve dinlerince muteber kaidelere göre muamele olunur.
- a. Bir zimmi (İslâm devletine tabi gayri müslim) erkek, zimmi bir kocanın iddetini görmekte olan bir zimmi kadınla evlense bu evlilik kabul edilir. Sâhibâna göre araları ayrılır.
 - b. Bir zimmi erkek yakın akrabasıyla evlenmiş olsa her ikisi de müslüman hâkime başvurmadıkça ayrılmazlar. Sâhibâna göre birinin başvurmasıyla araları ayrılır.
9. Bir kimse bir beyanda bulunduğu takdirde beyanının doğruluğuna aid bir alâmet veya delil olduğu zaman o alâmet ve delili de açıklamadıkça beyanı kabul edilmez.

- a. Bir kimse, başka bir kimsenin kendisinin başını yadığını iddia etse o yarayı gösterebilmekle emrolunur.
- b. Küçüklerin velileri geçmişte bir nikâh akdi yaptıklarını iddia etseler delil getirmeleri gerekir. Sâhibân ve Şâfiî'ye göre delile ihtiyaç yoktur.
- c. Mükellef, zekâtını başka bir tahsildara ödediğini iddia etse beratını göstermedikçe kabul edilmez.

10. Bir şeyin telefine sebep olan şey mâlikin mâlik oluşundan önce meydana gelmişse yeni mâlik lehine telef edene tazminat gerekmez.

Meselâ bir kimse bir köleyi gasbederek onu saklasa ve kıymetini ödemesine karar verilse; bir başkası da onun emri olmaksızın onun kıymetini tekeffül etse bir başkası da onu azad etse sonra da tazminatı birlikte alsalar, azad edenin azadı geçerli olur, azad ettiğini tazmin etmesi emredilmez. Sâhibân ve Şâfiî'ye göre azad edenin ödeme gücü varsa tazmin eder.

11. Mutlak izin töhmet ile hiyânetten âri olduğu zaman örf ile tahsis edilemez.

- a. Satım akdine vekil tayin edilen kimse kaliteli, kalitesiz her şeyi, her hangi bir bedelle satsa caiz olur. Çünkü bu izin mutlaktır, töhmet ise nefyedilmiştir. Örf ile tahsis edilemez. Sâhibân ve Şâfiî'ye göre tahsis edilir.
- b. Kendisine bir şey emanet edilen kimse, vedi'ayı gittiği yere götürse, yol emin olduğu takdirde, vedi'a için zahmet ve güçlük olsun, olmasın caizdir. Sâhibâna göre zahmet ve sıkıntı olmazsa caiz, olursa caiz değildir.
- c. Kısas talebeden kimse, sulh için bir vekil tutsa o vekil az veya çok bir karşılık üzerine sulh akdetse caizdir. Sâhibân ve Şâfiî'ye göre caiz değildir.

12. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre: Şer'atın izniyle işlenerek meydana gelen bir şey sanki insanlardan velâyet hakkı olan kimsenin izniyle yapılarak meydana gelmiş gibidir. Ebu Hanife'ye göre: kusursuz olma şartı aranır. Nite-k'm ava ateş etme kusursuz olmak şartıyla şer'an izin verilen bir şeydir. Ne var ki atış bir insana isâbet etse tazmin ettirilir.

- a. Çalgı ve eğlence âletleri kırılrsa Sâhibân'a göre tazminat gerekmez. Çünkü bu Şerî'atın izniyle yapılan bir şeydir. Sanki yetkili makamın müsâadesiyle yapılmış gibidir. Ebu Hanife'ye göre ise, şerî'at bir kimseye emr-i bil-ma'rûf ve Nehy-i anil-münker yapabilmesi için, teleften sâlim olma şartıyla izin vermiştir.
- b. Bir kişi mescide bir kandil assa, kendisi o işin ehlinde olmadığı halde; ya da borular döşese veya hasır serse bu yüzden camiye zarar gelse tazmin etmesi gerekmez. Ebu Hanife'ye göre tazmin eder. Çünkü selâmet şarttır.
- 13. Ebu Hanife'ye göre: beyân (tesmiye) sahih olduğu zaman, beyânın muktezisına itibâr edilmez; beyân sahih olmadığı zaman muktezi muteber olur.**
- a. Bir adam bir koyun sürüsünü, her bir koyun on dirheme diyerek satsa, fakat tamamını belirtmese Ebu Hanife'ye ve Şâfiî'ye göre akid sahih olmaz. Beyân sahih olmadığı için; bunda mukteziye itibâr edilir ki o da cehâlettir.
- b. Bu sürüyü senden satın aldım, 100 koyunluk bu sürü her koyun 10'a, paranın tamamı da 1000'dir dese; bir de baksa ki 90 koyun almıştır. Bu akid caiz olur. Çünkü beyân sahihtir. Mukteziye itibâr edilmez, akdin fesadına hükmedilmez, akidde cehâlet bulunduğu halde...
- 14. Hükümlerde töhmet muteberdir. Kim bir şey işler de fiilinde töhmet imkânı olursa, o fiilin fesadına hükümlenir.**
- a. Ölüm hastalığı halindeki karısına, seni, sıhhatli iken boşamıştım, iddetin de sona ermişti, dediğinde karısı onu tasdi ettikten sonra, karısına bir vasiyette bulunsa veya bir borç ikrar etse Ebu Hanife'ye göre mirâs, vasiyyet veya ikrardan hangisinin miktarı düşükse ona hükmedilir. Çünkü bu adam yaptığı işte itham edilir. Karısına 1/4, 1/8 gibi hisseyi az bulduğu için, ona daha çok şey verebilmek için bu yola başvurması mümkündür. Sâhibân ve Şâfiî'ye göre ona ikrar veya vasiyyet caizdir, yabancılara caiz olduğu gibi...
- 15. Mürtedin mülkü, riddetin kendisiyle, mevkûf bir şekilde, zâil olur. Sâhibân ve Şâfiî'ye göre: Dâru'l-harbe gitmesine hâkim kararı verilmedikçe zâil olmaz.**

- a. Müslüman iken kazanılan miras olur. Çünkü riddetin kendisiyle, mülkleri, kendisi müslüman olduğu haldeki mirasçılara intikal eder. Böylece müslümanın malını müslümanlara miras kılmak durumu hâsıl olur. Dinden döndükten sonraki malı ise ganimet olur. Çünkü riddetle kanının masumiyeti zâil olunca malının masumiyeti de zâil olur... Sâhibân'a göre her iki mal da mirasçılara intikal eder. Kadı dâru'l-harbe girmesine karar vermediği için mülkü ondan zâil olmamıştır.
- b. Mürted, bir insanı hata ile öldürürse, müslümanken kazandığı ve mürtedken kazandığı iki çeşit malı olsa müslümanken kazandığı maldan diyet ödenir (Câmi'us-sağir rivâyeti). Ya da mürtedken kazandığı maldan ödenir. Çünkü müslümanken kazandığı mal riddeti sebebiyle bir nevi elinden çıkmış sayılır. Sâhibân'a göre iki maldan ödenir.
15. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre eşyanın hukuku asıllarına göre muteber olur. Ebu Hanife bir çok yerlerde aynı şekilde mülhak olarak eşya haklarına itibâr eder.
- a. Tedbir yani efendinin kölesine, ben öldükten sonra hürsün, demesi Sâhibân'a göre bölünmez bir haktır. Çünkü o âzâd etme haklarından bir haktır. Âzâd etme, tecezzi etmeyeceğine göre onun haklarından biri, cüzlerinden biri de öyledir. Ebu Hanife ve Şâfiî'ye göre tecezzi eder.
- b. Efendi kölesini hacretse, elinde de kazancı var ise, sonra bu köle bir borç ikrar etse ikrarı caiz olmaz. Çünkü kendisine ticâret hususunda izin verilince borçluluğu ve kazancı hakkındaki ikrarı da caiz olur. Hacr altına alınınca nasıl ki borç ikrarı caiz değilse kazancı hakkındaki ikrarı da caiz olmaz. Çünkü o da rakabenin tabiidir. Ebu Hanife'ye göre hacirden sonra borcu hakkındaki ikrarı caiz olmaz. Halbuki kazancı hakkındaki ikrarı caiz olur. Çünkü izin ticârete hakkındadır. Ticâret ise devam etmektedir. Çünkü hacrdan sonra insanlara karşı üzerindeki borcu ödemesi gerekir.
17. Ebu Hanife'ye göre: Ümmü'l-veled mal değildir, kıymeti yoktur.
- a. Onu bir gâsıb gasbetse helâk olduğu zaman tazmin etmez. Sâhibân ve Şâfiî'ye göre tazmin eder.

- b. Onu bir kimse satın alsa teslim aldıktan sonra elinde helâk olsa kıymetini tazmin etmez, diğer üç imâma göre tazmin eder.
18. Ebu Hanife ve Ahmed b. Hanbel'e göre gelir getiren veya kendisine bir hibe yapılan her kölenin geliri ve hibesi efendinin olur, mülk ister tamam olsun, ister noksanlaşsın, ister mâlikin garantisinde olsun ister olmasın. Çünkü gelir mülk edinilmiştir Aslın mâliki ona her hâl ve kârda mâliktir. Eâhibân'ın ana kaidesi ise: köle eğer mâlikin garantisinde ise mülk tam olsun, nâkıs olsun, gelir de ona aiddir. Başkasının garantisinde ise gelirin mülkü, mülkün tamam olup olmadığı anlaşılınca kadar mevkûf olur.
- a. Bir adam köle satsa satıcı muhayyerliğini de şart koşsa bu takdirde müşteri köleyi kabzetse ve onun elinde köle bir gelir getirse satan o gelire daha lâyıktır. Çünkü köle henüz onun mülkünden çıkmamıştır. Akid tam olsun noksan olsun. Sâhibân'a göre gelir mevkûftur. Çünkü o müşterinin garantisinde altındadır, satıcının mâlik olmasına rağmen.
- b. Müşteri muhayyer olsa ve müşteri câriyeyi kabzetse, sonra o bir gelir getirse Ebu Hanife'ye göre gelirin mülkü mevkûftur. Çünkü ona göre mülk satıcının mülkiyetinden çıkmış, müştresinin mülkiyetine henüz girmemiştir. Sâhibân ve Şâfi'ye göre ise: mülk müşteri için tamam olmuştur. Gelir onun mülkünde veya garantisinde meydana gelmişse onun olur.
- c. Buna göre bir adam başka bir adamdan bir cariye gasbetse, onu satsa gâsıbın elinde bir gelir getirse veya müşterinin elinde bir gelir getirse, sonra câriyenin efendisi satışa izin verse her halde gelir o cariyenin efendisininindir. Sâhibân'a göre ise gelir, izin verdiği takdirde müşterinin olur, iptal ederse câriyenin efendisi olur.
19. Ebu Hanife'ye göre haklara zimmet tealluk ederse, aynından ifâsı vâcib olur; aynında izdiham olur da aynın ifası zorlaşırsa avl metoduyla ayn taksim edilir. Haklar, aynlarına tealluk ederse aralarında münâzaa metoduna göre taksim edilir. Sâhibân'a göre ise haklardan ifası mümkün olmayanlara bakılır. Sahibi tek olanlar aynın tamamına hak kazanamazlar. Bun göre yn munâzaa metoduna göre

taksim edilir. Sahibi tek olanlar ayın tamamına hak kazanır. Ancak başkasının ona inzımamı onu noksanlaştırır. Buna göre avl metoduna göre taksim edilir.

- a. Bir adamın eilndeki bir evde bir adam tamamında, diğeri yarısında hak iddia etse ve her biri delil getirse münâzaa metoduna göre aralarında taksim edilir. Dört payda üzerinden halledilir. Sâhibân'a göre avl yoluyla üç payda üzerinden halledilir.
20. Ebu Hanife'ye göre bir insanın kasden birşeye malik olması ve başkasına havaleye malik olması caiz olduğu gibi, kasden bir şeye malik olmaması ve hükmen mâlik olması da caizdir.
- a. Bir müslüman bir zimmiyi kendisine şarap almak üzere vekil etse caiz olur. Sâhibâna göre tevkili caiz olmaz, zimminin satın alması kendisi için muteber olur.
 - b. İhramlı bir hacı nâmzedi, ihramlı olmayan birini kendine bir av satın almaya vekil etse caiz olur. Sâhibân'a göre caiz olmaz, ihramlı olmayanın satın aldığı av kendisi için muteber olur.
 - c. Hırsızlardan birinin eli kesilmekle tazminat diğerkleri hakkında hükmen sâkıt olur, kasden mâlik olmasa da. Sâhibân'a göre diğerkleri hakkında tazmin sâkıt olmaz.
21. Akdin mucebini nefyetmek caiz olmaz. Şartın mucebini nefyetmek caiz olur. Sâhibân'a göre akdin mucebini nefyetmek caizdir.
- a. Terziye, şu kumaşı bu gün dikersen bir dirhem, yarın dikersen yarım dirhem, diye şartlı teslim etse birinci şart caiz ikinci şart batıldır. Sâhibân'a göre iki şart da caizdir.
22. Kendi kendine bir şeye gücü yetmiyene başka biri yardım etse ona yardım etmiş olmaz.
- a. Hasta yüzünü kıbleye döndüremese, orada yüzünü kibleye çevirecek başka birisi bulunduğu halde yüzünü kibleye çevirmeden namaz kılrsa namazı caiz olur. Sâhibân'a göre yüzünü kıbleye çevirtmeden namaz kılması caiz olmaz.
 - b. Kirli yatakta yatan bir hasta, yanındaki temiz yatağa geçme imkânı olmasa, yanında da onu temiz yatağa taşıyacak

biri olsa kirli yataktaki namaz kılrsa caiz olur. Sâhibân'a göre olmaz.

- c. Gözleri görmeyen biri Cuma namazına gidemese, yanında da onu cuma namazına götüreceği biri bulunduğu halde camiye gitmeyerek öğle namazını kılrsa bu caizdir. Sâhibân'a göre ise caiz değildir.

II. EBU HANİFE VE EBU YUSUF İLE İMAM MUHAMMED ARASINDAKİ İHTİLÂFLARIN KAYNAKLARI

1. Namaz fiillerinin fesâdı namazın haramlığının fesadını gerektirmez.
 - a. Nafîle namazlarda ilk iki rek'atın birinde ve son iki rek'atın birinde kıraat okusa Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre dört rek'atın kazası vâcib olur. Çünkü fiiller hernekadar fasid olmuşsa da hürmet bakidir. Son ikiye başlamak sahih olur. Başlamak sahih olunca kazası da vacib olur. İmam Muhammed ve Züfer'e göre ilk iki rek'atın kazası vâcibdir, son iki rek'atın değil.
 - b. Aynı durumda ilk iki rek'atta kıraatı terkedip son iki rek'atta okusa Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre son ikisi caizdir. Çünkü haramlık bakidir, ona son ikiyi dayandırmak sahihtir. İmam Muhammed ve Züfer'e göre son iki rek'at caiz değildir.
 - c. İmam Cuma namazını kıldırırken teşehhüd miktarı oturduktan sonra namazı bitirmeden evvel vakit çıkarsa, sonra yüksek sesle gülse abdesti bozulur. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre başka bir namaz için abdest alması gerekir.
2. İkâle sûretile feshi imkânsız olan her akidde yemin ve redleşme yoktur, ancak bedende ihtilâf hâli müstesnâ: azâd gibi.
 - a. Buna göre Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre üzerine akid yapılan malın helâk olması yeminleşmeye ve karşılıklı red talebine mani olur. Çünkü bu akdin ikâle sûretiyle feshi imkânsız hâle gelmiştir. İmam Muhammed'e göre yeminleşirler ve redleşerek kıymeti birbirine iade ederler.

- b. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre bir kimse bir cariye satın alsa, müşterinin mülkünde iken değeri artsa veya bir çocuk doğursa sonra fiatta ihtilâf etseler, yeminleşmeleri ve karşılıklı redleşmeleri gerekmez. İmam Muhammed'e göre yeminleşirler...
- c. Bir müşteri iki köle satın alsa, biri elinde helâk olsa sonra fiatta ihtilâf etseler, yeminleşmezler. Ancak satıcı hayatta olanı alır, helâk olanın fiatından bir şey talep etmezse o takdirde olur.
3. Muhbiri olmaksızın Kâdinin karar vermesi gerekmiyen veya muhbirsiz hükme bağlanmasına yol bulunamayan her ihbarda adâlet şarttır, fakat sayı şart değildir. Hükümlerle ilgili haber-i âhâd gibi. Çünkü kadı onlara dayanarak muayyen bir hâdisedeki muayyen bir şahıs aleyhine hükmettiği zaman, bu kararı beyyineye veya ikrara veya vesikaya müstenid olur. Onun kararı o habere müstenid olmaz. Hernekadar o hucetle karara ancak o habrele yol bulunabilirse de.
- a. Güvenilir tek kişinin tezkiyesi makbuldür. Çünkü kadı onun tezkiyesine dayanarak değil, ancak şahitlerin kabûlüne istinâden karar verir. İmam Muhammed'e göre âdil kimsenin iki olması şarttır...
- b. Adâletli tek kişinin tercemesi makbuldür. Aynı açıklamaya göre İmam Muhammed'e göre bunda da iki tercüman şarttır...
- c. Ebenin tek başına doğum şahidliği kabul edilir, adaletli ise. Çünkü bu takdirde onun şahitliği ile değil, firâşa dayanarak nesebin sâbit olduğuna hükmedilir. Firâş ise ebenin şahitliğinden önce sâbit olmuştur. Biz sadece doğumu onun ifadesine göre öğrendiğimiz cihetten adil olmasını onun sıfatı olarak ele alıyoruz. Onun şahitliğinin hükümle ilgisi olmaması cihetinden de sayıya itibar etmiyoruz... İmam Muhammed ve Şâfiî sayının iki olmasını şart koşarlar.
4. Ebu Hanife'ye ve Ebu Yusuf'un son görüşüne göre: su ile çıkarılan her usâre yeterince kaynatıldıktan sonra onun sarhoş etmiyen az miktarı helâldir. Pekmez gibi.
- a. Kuru üzüm sırası ve hurma sırası, asgarî derecede kaynatılsa tedâvi veya yemek sindirimi kasdiyle içilebilir. İmam

Muhammed ve Şâfiî'ye göre mayalandığı takdirde tedâvi ve hazım için içilmesi helâl olmaz.

- b. Üzüm usâresi üçte ikisi gidip üçte biri kalıncaya kadar kaynatıldıktan sonra veya üçte biri gidip üzerine su dökülerek ateşte kaynatıldıktan veya sadece ısıtıldıktan sonra mayalansa aynı şekilde tedavi veya sindirim için içilmesi caiz olur. Çünkü inceltmek için üzerine su ilâve edilen bakiye kuru üzüm ve hurma hükmündedir. İmam Muhammed ve Şâfiî'ye göre içilmesi helâl olmaz.
- c. Usâresi alınmış üzüm posası, üzerine su dökülerek elde edilen şıra ateşte kaynatılsa, sonra mayalanıncaya kadar kendi haline terk edilse sarhoş etmiyen az miktarını içmek helâl olur. İmam Muhammed'e göre tamamen haramdır.

III. EBU HANİFE VE İMAM MUHAMMED İLE EBU YUSUF ARASINDAKİ İHTİLÂFLARIN KAYNAKLARI

1. Ebu Yusuf'a göre: kendi sahih olmayan şeyin içinde olan şey de sahih olmaz. Ebu Hanife'ye göre kendisi sahih olmadığı halde onun hudutları içindeki şeylerin sahih olması mümkündür. Bu kaideye giren meselleerin çoğunda İmam Muhammed Ebu Hanife ile aynı görüştedir.
 - a. Hacr altındaki çocuğa bir kimse bir mal emanet etse ve o çocuk o malı istihlak etse Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre çocuğa tazmin etmesi gerekmez. Çünkü böyle bir çocukla vedia akdi sahih olmasa da onu telef etmeye memur etmek sahih olur. Ebu Yusuf'a göre tazmin etmesi gerekir. Çünkü şayed onu o malı yok etmeye memur etmek sahih olsaydı vedia akdinin zımında sahih olması gerekirdi. Mademki akid sahih değildir o halde onun zımındaki şey de sahih değildir...
 - b. Gizlice 1000'e açıldıktan da 2000'e bir nikâh akdi yapılsa her halde Ebu Yusuf'a göre 1000 ödenmesi gerekir. Çünkü aleni sözleşme sahih olsaydı muhakkak ikinci akdin zımında sahih olurdu. İkinci akid sahih olmayınca onun zımındaki de sahih olmaz. İmam Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre ise mehir aleni olandır. Şayed mehrin muteber

olanının gizli mehir olduğuna şahid getirseydi gizli mehir kabul edilirdi. İkincisi gösteriş ve riya olurdu. İbnu Ebu Leylâ da her halde açık mehri müdâfaa eder.

c. Bir adam öldükten sonra bir kölesi kalsa iki kişiden her biri o köleyi kendisine rehin bıraktığını iddia ve isbat etseler şahitlikleri kabul edilmez ve borçlarına karşılık o köle satılamaz, Ebu Yusuf'a göre. Çünkü borca karşılık satış akdi sâbit olsaydı onun zımında rehin akdi de sâbit olurdu. Yine ona göre şayi hisseli mallarda rehin sâbit olmaz, dolayısıyla onun zımındaki şey de sahih olmaz. Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre köle satılabilir...

2. Ebu Hanife'ye göre yemin ancak neye yemin ediliyorsa onun üzerine akdolunur. Akdolunmayan yeminin keffâreti olmaz. Çünkü akid bir sıfattır. Sıfatın bir mevsufu olması gerekir. Ebu Yusuf'a göre üzerine yemin edilen şey fevtolsa bile yemin tahakkuk eder.

a. Bir kimse içinde su bulunduğunu bilmediği bir testiye göstererek şu testideki suyu içeceğim, diye yemin etse Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre keffâret gerekmez, Ebu Yusuf'a göre ise keffâret gerekir.

b. Bir kimse öldüğünü bilmediği bir kimseyi öldürmeye yemin etse Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre keffâret gerekmez, Ebu Yusuf'a göre ise gerekir.

c. Bir kimse, şu testideki suyu bu gün içeceğim, diye yemin etse ve o testideki su o gün güneş batmadan dökülmüş olsa Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre bu kimseye keffâret gerekmez. Çünkü yemin vaktin sonunda kesinlik kazanır. Vaktin sonunda ise yemin edilen şey fevt olmuş bulunmaktadır. Yemin kesinleşmediği için keffâret gerekmez. Ebu Yusuf'a göre ise günün devamınca keffâret gerekir...

3. Ebu Yusuf'a göre akidden sonra akde tealluk eden şartlar akid yapılırken mevcut gibidir. Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre ise bu şartlar akid yapılırken mevcut gibi düşünülemez.

a. Bir kimse orta kalitede bir ton buğdayda selem akdi yapsa, sonra daha kaliteli vasıfta buğday teslim ederek bunu al farkını ver, dese, veya daha düşük kalitede buğday teslim

ederek, bunu al farkını vereyim dese Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre, zahir rivâyete nazaran, caiz olmaz. Ebu Yusuf'a göre câiz olur. Çünkü o bu şartı akdin aslına katmakta ve sanki akdi bu şarta göre vaki olmuş gibi kabul etmektedir...

- b. Bir kimse bir kadını mehir belirtmeden nikâhladıktan sonra mehir belirtse, daha sonra zifaf etmeden boşasa Ebu Yusuf'un son görüşünde akidden sonra belirttiği mehrin yarısını vermekle mükelleftir. Böylece akidden sonra belirtileni akid esnâsında belirtmiş gibi düşünmektedir. Bir başka ihtihadında ise Ebu Hanife ve İmam Muhammed gibi mut'a gerektiğini kabul eder.
- c. Bir şahıs, kefil isteyen şahıs mevcut olmadığı halde, bir adama kefil olsa (nakdî kefalette bulunsa), kefalet isteyen adam bunu öğrenince tasviib etse Ebu Yusuf'a göre bu caizdir. Böylece sonraki ikrarı baştan ikrar etmiş gibi kabul edilmiştir.

IV. EBU YUSUF İLE İMAM MUHAMMED ARASINDAKİ İHTİLÂFIN KAYNAKLARI

1. Ebu Yusuf'a göre: Bir şeyin kendine has hükmü olduğu halde hükümde başkasına tabi olması caizdir. İmam Muhammed'e göre ise bir şeyin kendine mahsus hükmü varsa hükümde başkasına tabi olamaz.
 - a. Bir adam bir koyun boğazlarken damarların bir kısmını kesip bir kısmını terketse İmam Muhammed'e göre her damarın yarıdan fazlası kesilmedikçe yenmesi helâl olmaz. Çünkü her damar kendi kendine yaşar, başkasına tabi olmaz. Ebu Yusuf'a göre nefes ve yemek borularıyla can damarlarından birinin kesilmesiyle helâl olur. Aksi takdirde olmaz. Çünkü can damarları aynı cinstendir. Buna göre birinin diğerine tabi olması mümkündür. Ebu Hanife'ye göre bu dört uzuvdan her hangi üçü kesilmekle helâl olur...
 - b. Bir kimse Beytullah'a gitmeyi nezretse, sonra aynı yıl farz olan haccını ifa etse Ebu Yusuf'a göre nezrini de ifa etmiş olur. İmam Muhammed'e göre nezri uhdesinden düşmez.

Çünkü o nezir başlı başına bir vecibedir, başkasına tabi olamaz...

c. Bir kimse, birisine, kârını yarı yarıya bölüşmek üzere, 1000 lira vererek emek-sermâye ortaklığı akdettikten sonra 1000 lira kâr etse ve toplam 2000 olsa sonra ona 1000 lira daha vererek kârın üçte biri kendisine aid olmak üzere bir akid daha yapsa ve parayı çalıştıranı dilediği gibi hareket etmekte serbest bıraksa, çalıştıran da ikinci 1000'den 500'ünü birinci 1000'e ilâve etse ve bundan kâr ettikten sonra ondan bir miktarı helâk olsa Ebu Yusuf'a göre helâk toplam kazançtan düşürülür. Çünkü akid aynı cinstendir. Mal da taraflardan birine aittir. Buna göre ikinci sermâye birinci sermâyeye tâbi olur. İmam Muhammed'e göre ise helâk olan kısım birinci sermâyenin kârından ve ikinci sermâyenin kendisinden düşürülür. Çünkü akidlerin her biri kendi başına müstakildir. Birinin diğerine tabi olması mümkün değildir. Her birinin hükmü de aynı olamaz. İki ayrı kimseye ayrı ayrı akid yapmak gibidir...

2. Ebu Hanife'ye (?) göre mevkûf bir akidde sonradan meydana gelen bir değişiklik akid esnâsında mevcutmuş gibi kabul edilir. Bir kimse bir kadını rızası olmaksızın nikâhladıktan sonra kadın henüz razı olmadan ona bir iddet ârız olsa kadının razı olmasına itibar edilmez. Ebu Yusuf'a göre ise arıza başlangıçta mevcut kabul edilmez.

a. Alıp satmaya vekil edilen bir şahıs, kıymetinin misliyle ve üç gün muhayyerlik şartıyla bir şeyi sattıktan sonra akid yapılan şey iki katına kadar artsa Ebu Hanife'ye göre vekil muhayyerdir. Çünkü bu durumda o akdi yenilemeye mahluktur. Ebu Yusuf'a göre muhayyerlik müddeti tamam olduktan sonra akid kesinleşir. Sonradan meydana gelen değişiklik akid yapılırken mevcut gibi kabul edilemez, ilerde meydana gelecek değişikliği kasederek icâzet verse caiz olur. İmam Muhammed'e göre akid fesholunur ve sonraki değişiklik akid yapılırken mevcutmuş gibi kabul edilir.

b. Bir kimse küçük çocuğunun malını üç gün muhayyerlik şartıyla satsa ve muhayyerlik bitmeden çocuk erginlik çağına girse bu satışa icâzet vermek çocuk için bir haktır. Bu hal akid yapılırken mevcut gibi kabul edilir. Ve sanki

ergin bir çocuğun malını onun icazetine bağlı olarak satmış addedilir. Ebu Yusuf'a göre babanın muhayyerlik hakkı düşer ve akid kesinleşir. Çünkü bu durumda babanın ve lâyet hakkı düşmüştür, babanın ölmüş olmasına benzer...

c. Bir kimse şıra satın alsın, teslim almadan önce şarap haline gelse akid bozulur. İmam Muhammed'in bu görüşte olduğu, Ebu Yusuf'a göre ise akdin bâtil olmayacağı nakledilmiştir...

3. İmam Muhammed'e göre bir şeyin devam ettirilmesine başlama hükmü verilebilir. Ebu Yusuf'a göre her yerde başlama hükmü verilemez.

a. Bir hacı adayı ihramdan önce koku sürünse ve ihram giydikten sonra bu koku devam etse İmam Muhammed'e göre ihramlı iken sürünmüş gibi mekruh olur. Ebu Yusuf'a göre mekruh olmaz...

b. Bir adam bir elbiseyi giymemeye yemin etse, yemin eden uyurken başka biri o elbiseyi üzerine örtse bu hususta İmam Muhammed'in yemininin bozulmuş olmasından endişe ederim dediği rivayet edilir.

4. Ebu Yusuf'a göre Allah'a aid bir hakkı başka bir zaman harcamak sahibinin mülkiyetini izale eder. İmam Muhammed'e göre mülkiyeti izâle etmez.

a. Bir müşteri satın aldığı bir evi cami haline getirirse sonra şuf'a hakkı olan biri bu tasarrufa müdâhale etse İmam Muhammed'e göre şuf'a yoluyla o tasarrufu bozabilir. Hasan b. Ziyâd, Ebu Yusuf'un bir görüşüne de uygun olarak, cami tasarrufunu bozamaz der. Çünkü onu cami yaptıktan sonra ondaki mülkiyeti ortadan kalkmış ve Allah'ın mülkü olmuştur.

b. Bir adama bir koyun hibe edilse ve hibe edilen o koyunu Allah'a kurban edeceğini nezretse Ebu Yusuf'a göre artık dönemez. İmam Muhammed'e göre ise dönebilir...

c. Bir cami harabolur ve hiçbir müdâvimi kalmazsa Ebu Yusuf'a göre mirasçılara intikal etmez. İmam Muhammed'e göre mirasçılara döner.

V. HANEFİ MEZHEBİNİN ÜÇ BÜYÜK İMAMI İLE ZÜFER ARASINDAKİ GÖRÜŞ AYRILIKLARININ KAYNAKLARI

1. Üç büyük müctehide göre bir şey hüküm bakımından başka bir şeyin yerine konursa yerine konulduğu şeyin bütün hükümlerinde onun yerine geçmiş olmaz. Züfer'e göre ise bu takdirde bütün hükümlerinde onun yerine geçmiş olur. Meselâ eşlerden birinin ölümü miras hakkının doğuşunda zifaf yerine geçer, fakat gusül hakkında zifaf yerine geçmez...
 - a. Bir kişi rukûda imama yetişerek sâdece tekbir alabilse, rukû fiiline katılmadıkça o rek'ata yetişmiş sayılmaz. Çünkü rukû için kıyâm hükmü vardır. Züfer'e göre bütün hükümlerinde kıyâm yerine geçer. Fakat diğerlerine göre hususî bir hükümde kıyâm yerine geçer, kıyâmın bütün hükümlerinde değil...
 - b. Namaz kılan bir kimse son ka'dede teşehhüd miktarı oturduktan sonra kahkaha ile gülse üç imama göre başka bir namaz için abdest alması gerekir, Züfer'e göre ise gerekmez. Çünkü kahkaha namaz bittikten sonra meydana gelmiştir. Bu sebeple namazın bozulmaması hakkında namaz dışında kahkaha edilmiş makamına kaim olur. Abdesti yenileme hususunda da aynıdır. Bu yüzden abdesti yenilemeye gerek kalmaz.
 - c. Akid üzerine ziyâde kılınan şartlar akdin fâsid olması hususunda akdin başlangıcında tesbit edilmiş şartlar yerine geçer, o şartlar çıkarılıp atıldığı zaman akdin cevazının inkânsızlığı hususunda başlangıçtaki şartların yerine geçmez, üç imama göre. Züfer'e göre ise akidden sonraki şartlar çıkarılıp atıldığı takdirde akdin caiz olmaması ve geçerlilik mümkün olmaması hususunda ilk şartlar makamına kaim olur...
2. Mezhebin üç imamına göre akidlerdeki ve diğer mevzulardaki hükmün o akidlere sonradan âriz olan bir mânaya tavakkuf etmesi mümkündür. Züfer'e göre ise bir şey mümkün veya fasid olunca sonradan meydana gelecek bir mânâ sebebiyle bir başka hale inkılâb edemez, yenilenip baştan akde katarak akdi yenilemedikçe...

- a. Bir mal, hasad veya ekim zamanına talik edilerek satılsa üç imama göre o satışın hükmü o şartın çıkarılmasına mevkûf olur Eğer vade gelmeden önce o şart çıkarılırsa akid câiz olur, aksi takdirde satış hükümsüzdür. Züfer'e göre ise o akid fâsiddir. O şart çıkarılmış olsa bile cevaza inkulâb etmez.
- b. Tehdid altında bir akid yapılsa bu akid rızâya bağlıdır. Eğer tehdid edilen şahıs razı olursa akid caiz olur, aksi takdirde caiz olmaz. Züfer'e göre ise o akid, tehdid edilen şahıs daha sonra razı olsa bile yine fâsiddir. Çünkü akid bir defa fasid olarak vukû bulmuştur, yeniden başlanmadıkça cevâza dönüşmez...
- c. Bir hıristiyan diğer bir hıristiyandan şarap satın alsa, sonra satıcı malı teslimden önce müslüman olsa bu akid fâsîd olur ve ondaki fesâd durdurulur. Bu arada eğer şarap sirkeye tehavvül ederse üç imama göre akid caiz olur. Züfer'e göre ise caiz olmaz, fesâd ortadan kalkıncaya kadar da durdurulmaz.
3. Mezhebin üç imamına göre hükümlerde sonradan meydana gelen bir şey baştan mevcut bir hükme aykırı hüküm ihtiva eder. Züfer'e göre ârızın hükmü baştan mevcut hükmün aynıdır.
- a. Bir kimse bir köle satsa ve onu müşteriye teslim etmeden önce köle kaçsa üç imama göre akid bâtil olmaz. Züfer'e göre bâtil olur. Sonradan meydana gelen ârız akid yapılırken başta mevcudmuş gibi addedilir.
- b. Bir selem akdinde selemin vadesi bittikten sonra selem yapılan mal piyasadan çekilse bize göre selem akdi bozulmaz, Züfere göre bozulur. Neticede meydana gelen malın bitmiş olması arızası akid yapılırken baştan mevcudmuş gibi kabul edilir...
- c. Satılan veya rehin bırakılan koyun, henüz satıcıdayken veya rehin alanın elinde ölse de satıcı veya rehin alan derisini tabaklasa üç imama göre müşteri fiattan değerine düşen hisseye karşılık veya borçtan değerine düşen miktar yerne o deriyi alabilir. Züfer'e göre rehin ve satış bâtil olur.

4. Mezhebin üç imamına göre bölünemiyen bir şeyin bir kısmının mevcut oluşu tamamının mevcut oluşu gibidir. Züfer'e göre ise bir şeyin bir kısmının var oluşu tamamının var oluşu gibi değildir...
- a. Bir kimse bir rek'at namaz kılmayı nezretse iki rek'at kılması vacip olur. Çünkü üç imama göre namaz bölünmez, bir rek'atı belirtmek iki rek'atı söylemek gibi kabul edilir. Züfer'e göre o kimse hiçbir şey nezretmemiş olur...
- b. Hayızlı bir kadın bir vaktin sonunda gusledip tekbir alacak kadar bir zaman kala hayızdan kesilse üç imama göre o vaktin namazı o kadına farzolur. Çünkü namazın bir cüz'ü mümkün olduğu takdirde namazın tamamı mümkün gibi kabul edilir. Züfer'e göre o kadına o vaktin namazı farzolmaz...
- c. Bir kimse iki mestlerine meshettikten sonra birini ayağından çıkarsa her iki mestte de meshi bozulmuş olur. Çünkü meshin bozulması bölünmez Züfer'e göre sâdece çıkardığı mestte mesh bozulmuş olur, diğesinde olmaz...
5. Mezhebin üç imamına göre sıfattaki muhâlefet muteber değildir, Züfer'e göre ise muteberdir.
- a. Bir adam, karısını bir ric'i talakla boşamak üzere başka bir şahsa yetki verse, o bir bâin talak boşasa bir ric'i talak boşamış olur. Züfer'e göre ise hiç bir şekilde boş olmaz. Çünkü müvekkilin emrine uymamıştır.
- b. Bir şâhid bir adamın karısını bir ric'i talakla boşadığına, başka bir şâhid de bâin talakla boşadığına şahidlik etseler bir ric'i talak boşadığına hükmolunur. Züfer'e göre ise şahidlikleri kabul edilmez.
6. Mezhebin üç imamına göre bir şeyin azı bağışlanır, Züfer'e göre ise bağışlanmaz.
- a. Bedenin iki abdest bozma uzvunun dışında kalan herhangi bir yerinden kan çıkarsa da yaranın başından taşmasa üç imama göre abdest bozulmuş olmaz, Züfer'e göre ise abdest bozulur ve az da olsa o bağışlanmaz...
- b. Bir kimse şarap, kusuntu, pislik v.b. dökülmüş de kurumuş ve necâsetlik eseri kaybolmuş bulunan bir yerde namaz kılsa üç imama göre namaz caiz olur. Çünkü yer onların

necisliğini emmiş ve çok az bir şey kalmıştır. Bu çok az şey ser'en affedilmiştir. Züfer'e göre bu kimsenin namazı bozulur. Çünkü orada az da olsa necâset kalmıştır. Bu bağışlanmaz...

- c. Bir kimse oturmakta olduğu bir evi veya binmekte olduğu bir vâsıtayı kastederek, Vallahi bu evde oturmam, bu arabaya binmem, diye yemin etse ve derhal o ev veya arabadan çıksa üç imama göre yeminini bozmuş olmaz. Züfer'e göre birkaç sâniye bile kalsa yemini bozulur.
- d. Oruçlu bir kimse dişleri arasında kalmış olan yemek kırıntısını yutsa üç imama göre keffâret gerekmez, Züfer'e göre gerekir.
7. İmam Muhammed, Hasan b. Ziyâd ve Züfer'e göre (?) hükmün tealluk ettiği illete itibar edilir. Hükmün ortaya çıkmasını sağlayan şeye itibar edilmez. Züfer'e göre (belki ikinci bir görüş olarak) hükmün ortaya çıkmasını sağlayan şey hükmün tealluk ettiği şey gibidir.
 - a. İki şahid bir kimsenin, kölesine, şu eve girersen hürsün dediğine diğer iki şahid de kölenin adı geçen eve girdiğine şahidlik ettikten sonra kâdı kölenin hür olduğuna karar verse, daha sonra da şahidlerin hepsi şahidlikten dönseler üç imama göre eve girdiğine şahidlik edenlere tazminât gerekmez. Züfer'e göre ise bütün şahidler tazminata ortak olurlar. Çünkü hürriyete kavuşturmanın gerekliliği hepsinin şahidliği ile ortaya çıkmıştır.
8. Mezhebin üç imamına göre aynı cins şeylerde niyyetin ayrı ayrı belirtilmesine itibar edilmez. Züfer'e göre ise edilir.
 - a. Bir kimse dört karısına birden zihar yapsa, yani, sizler bana anamın sırtı gibisiniz, dese sonra onların sayısınca köle azad ederek keffâretini ödese, fakat hangisini eşlerden hangisinin yerine azad ettiğini niyyetinde tayin etmese keffâretlerini ödemiş olur. Çünkü keffâretler aynı cinstendir. Züfer'e göre keffâret ödemiş olmaz. Çünkü ayrı ayrı niyyette tayin şarttır.
 - b. Aynı şekilde bir kimse dört karısına zihar yapsa ve hangisinin yerine âzâd ettiğini belirtmeksizin bir köle âzâd etse istediği karısı için keffâret vermiş olur. Züfer'e göre son-

radan böyle bir tasarruf geçerli değildir. Buna göre bir keffâret dörde bölünmüş olur ki bu doğru olmaz.

- c. Bir kimse karısına iki talak boşamak niyetiyle, sen bana haramsın dese, niyyetine bakılmaksızın bir talak boşamış hükmü verilir. Çünkü bir talakın haramlığı bir cinstir. Niyet bir cinsi iki cins yapamaz. Züfer'e göre ilki talak boş olur. Niyet iki talakta işler.

VI. HANEFİ MEZHEBİNİN ÜÇ BÜYÜK İMAMI İLE İMAM MALİK ARASINDAKİ İHTİLÂFIN KAYNAKLARI

1. Hanefî mezhebinin üç imamına göre Rasûlullah(s)tan âhâd yolla rivâyet edilen haberler sahih kıyasa tercih edilir. İmam Malik'e göre sahih kıyas haber-i âhâde tercih edilir.
 - a. Hanefiler Rasûlullah(s)ın Hz. Ayşe'ye, meni hakkında söylediği «Yaş iken onu yıka, kuru ise ovuştur.» hadisine dayanarak meninin necis olduğunu, kuruduğu zaman ovmakla elbiseden temizlenebileceğini ictihâd etmişler (bk. Hidâye, I, 35), İmam Malik ise idrar gibi ancak su ile yıkanmakla temizlenebileceğini ictihâd etmiştir...
 - b. Bir grup, bir kişiyi öldürmüş olsalar Hanefiler, Hz. Ömer b. Hattab'ın Rasûlullah(s)tan rivâyet ettiği hadise dayanarak bir kişi yerine hepsinin kısas edileceğini, İmam Malik ise kıyasa dayanarak hepsinin kısas edilemeyeceğini ictihâd ederler.
 - c. Bir hacı adayı Arafata gündüz yetişemese de gece vakfe yapsa Hanefilerce bu hususta Rasûlullah(s)ın «Kim Arafata gece veya gündüz kavuşursa hacca kavuşmuş demektir» hadisine göre hacca yetişmiş sayılır, İmam Malik'e göre sayılmaz. Çünkü gece kendisinden sonraki güne tabidir. Böylece o kıyasa dayanmaktadır...
2. İmam Malik'e göre bir şeye karar vermek o şeye başlama yerine geçer. Hanefilere göre bir şeye karar vermek o şeye başlamak değildir.
 - a. Bir kimse karısını boşamaya kesin karar verse Hanefilere göre talak ika edilmedikçe boş olmaz, Malik'e göre ise niyyetin kendisiyle talak vuku bulur.

- b. Bir kimse geleceğe aid bir işi yapmaya veya yapmamaya yemin etse Hanefilerce o fiile başlamadıkça yemini bozulmuş olmaz, İmam Malik'e göre o işi yapmaya veya yapmama kalbiyle karar vermişse yeminini bozmuş olur.

VII. HANEFİLERLE İBNU EBİ LEYLÂ ARASINDAKİ İHTİLÂFIN KAYNAKLARI

1. İbnu Ebi Leylâ'ya göre bir şeyi bizzât yapmaya gücü yeten kimse onu başkasına havâle etmeye de mâliktir. Hanefilere göre ise bu her yerde mümkün değildir.
 - a. Kendisine emânet bırakılmış olan bir kimse Hanefilere göre onu başkasına emanet bırakamaz. Çünkü vedianın sahibi sadece onun korumasına razı olmuştur, başkasına değil. Çünkü insanlar koruma hususunda aynı değildir. İbnu Ebi Leylâ'ya göre bu câizdir. Mademki korumaya mâliktir, başkasına emânet etmeye de mâlik olur...
 - b. Hanefilere göre bir kişinin şehâdetine ancak iki kişinin şahitliği ile itiraz edilebilir. İbnu Eb Leylâ'ya göre se bu tek kişinin şahitliği ile de caiz olur. Çünkü kişi bizzât şahid ikâme edebiliyor o halde bir başkasını da onun yerine ikâmesi caizdir...
2. İbnu Ebi Leylâ'ya göre muâmelâtta bir akdin bir kısmına fesih tealluk etse tamamı fesholunur. Hanefilere göre ise sadece fesih tealluk eden kısmı fesholunur.
 - a. İbnu Ebi Leylâ'ya göre Selem akdi yapan bir kimse sermâyenin bir kısmını bırakarak selemin bir kısmını alsa, bu durum selemi bozar. Çünkü peşin aldığı kısımda mademki selem bozulmuştur, o halde geri kalan kısımda da bozulur. Hanefilere göre ise geri kalan kısımda selem devam eder.
 - b. Kendine bir şey emanet edilen kimse vedianın bir kısmını alsa ve onu harcasa sonra harcadığını getirip geri kalana katsa sonra da tamamı helâk olsa Hanefilere ve İbnu Ebi Leylâ'ya göre tamamını tazmin eder, bir kısmını harcaması sebebiyle, bir kısmı da geri kalana karıştırması sebebiyle. Biz (Hanefiler)e göre eğer bir kısmını harcadıktan sonra onu katmadan helâk olsaydı sadece harcadığını tazmin

etmesi gerekirdi. İbnu Ebi Leylâ'ya göre her hakde hepsini tazmin etmesi gerekir. Çünkü geri kalanda akid bozulmuş olur.

3. İbnu Ebi Leylâ'ya göre hukukullah, hukuku bâda kıyas edilir.

a. Hadlerin yerine getirilmesine vekil tayini caizdir. İbnu Ebi Leylâ bu hususta hadlere vekil tayinini kul haklarına dahil olan alacak v.s. haklara kıyas etmiştir. Hanefilere göre bu caiz değildir.

b. İbnu Ebi Leylâ'ya göre zaman aşımı hadleri düşürmez, kul haklarında olduğu gibi. Hanefilere göre zaman aşımı hadleri düşürür. Sâdece kazf (namuslu bir kimseye namussuzluk iftirası) haddini düşürmez.

c. İki şahid, bir kimse aleyhine bir mala şahidlik etseler, sonra diğer iki şahid önceki şahidlerin zâni veya şarap içmiş olduklarına şahidlik etseler, sonraki şahidlerin şahidliği kabul edilir, öncekilerin şahidliği reddedilir. Çünkü bunlar onlar üzerinde bir Allah hakkı tesbit etmişlerdir. Kul hakkı da isbat ettikleri takdirde olduğu gibi.

4. Hanefilere göre hakkında kadıya dava edilmemiş şeylerin fasid olmasında cehaletin az veya çok oluşunun tesiri yoktur. İbnu Ebi Leylâ'ya göre cehalet hafif olursa tesir etmez, ama fazla olursa tesir eder.

a. Evleneceğim her kadın boş olsun dedikten sonra evlense bu yemin hususi olsun, umumî olsun Hanefilere boş olur. İbnu Ebi Leylâ'ya göre umumî olursa sahih olmaz, hususi olursa boş olur. Çünkü umumî olursa cehâlet çok olur, hususi olursa cehâlet azalır...

b. Hanefilere göre bir kimse hiçbir kusuru bulunmadığı şartıyla bir mal satın alsın bu akid caizdir. İbnu Ebi Leylâ'ya göre belirli bir ayıptan kusursuz olma şartını koşarsa ancak o zaman caiz olur, sonra rucu eder. Aybı göstermedikçe caiz olmaz...

c. İbnu Ebi Leylâ'ya göre bir kimse bir adama 1000 karşılığında nevruz veya mihrican gününü vadede vererek bir mal satarsa caizdir, ama rüzgârın esmesi veya yağmurun yağmasını vade vererek satarsa caiz olmaz Çünkü birinci

durumda cehâlet azdır, çünkü o vadeyi bazı insanlar bilir; ikincide ise cehâlet fazla olur, çünkü hiç kimse ne zaman rüzgâr eseceğini veya yağmur yağacağını bilemez. Hanefilere göre her iki halde de caiz olmaz. Çünkü her iki haldeki cehâlet de kadıya başvuracak kadar niza mevzuu olabilir.

5. İbnu Ebi Leylâ'ya göre bir hakkın iki ayrı yerde sabit olması caiz değildir. Çünkü bir yerde sabit olduğu zaman diğer yerdeki subutu ondan çıkar.
 - a. Kefalet, kendisine kefil olunanın zimmetini beri kılar, havalede olduğu gibi. Çünkü bir hakkın, bir cisim gibi, iki ayrı yerde olması caiz olamaz, Hanefilere göre ise kefalet, asilin zimmetini düşürmez.
 - b. Alacaklı, borçlusunun kendisine karşılık kefil aldıktan sonra ikinci defa onunla karşılaşır ve onun kendisine karşılık ikinci bir kefil almışsa birinci kefilini iبرا etmiş olur. Çünkü teslim etme hakkı birinci üzerindedir. İkinciye geçince birinci borçsuz olur. Çünkü tek hak iki ayrı mahalde olamaz. Nitekim tek bir malın böyle olması gibi Hanefilere göre birinci kefil beri olmaz. Çünkü hak bir defa onun üzerine vacibolmuştur. Ödenmesi gereken bir haktır, müşâhede olunmayan bir şeydir. Müşâhede olunması gerekmiyen şeylerde iki yerde vasfolunması caizdir. Bu bir ayn'a benzemez. Çünkü aynın iki yerde olması caiz değildir.

VIII. HANEFİ İMAMLARIYLA İMAM ŞÂFİİ ARASINDAKİ İHTİLÂFIN KAYNAKLARI

1. Hanefilere göre imama uyan kimsenin namazı imamın namazına bağlıdır. Yani muktedinin namazı imamın namazının bozulmasıyla bozulur, onun namazının sahih olmasıyla sahih olur. Rasûlullah(s)ın şu hadis-i şerifi buna delildir: «İmam, kılınan namazı tazmin edici (garanti edici), müezzin ise kefil (mu'temen) durumundadır.» İmam Ebu Abdilâh Muhammed b. İdris eş-Şâfî el-Kureşî'ye göre imama uyanın namazı imamın namazına bağlı değildir.
 - a. Abdestli biri, farkında olmadığı halde abdestsiz veya cünüp bir imama uyararak namaz kılsa Hanefilere göre bu na-

maz sahih olmaz, Şâfiî'ye göre imamın namazı sahih olmadığı halde imama uyanın namazı sahih olur.

- b. İmam, sehiv secdeleri borcu olduğu halde selâm verse imam unutmuş da secde etmemiş ise imama uyana secde gerekmez, Şâfiî'ye göre secde etmesi gerekir.
- c. İmama uyan kimse imama uymaktan vazgeçer de geri kalan rek'atları tek başına tamamlasa Hanefilere göre namaz bozulur, Şâfiî'ye göre ise bozulmaz, geri kalan kısmı tek başına tamamlaması caiz olur.
- d. Öğle namazı kılan kimse ikindi namazı kıldırarak imama uysa Hanefilere göre bu muktedirin namazı caiz olmaz, Şâfiî'ye göre ise caiz olur.
- e. Erginlik çağına girmiş biri, henüz bâliğ olmamış bir imama uysa Hanefilere göre bu namaz caiz olmaz, Şâfiî'ye göre olur. Nafile kılana farz kılanın uyması da aynıdır.
- f. Rukû, secde ve kıyâma gücü yeten birinin imâ ile namaz kılan bir imama tabi olması Züfer(Hanefî)'e göre caiz değil, Şâfiî'ye göre caizdir...
- g. Sadece Ebu Hanife'ye göre ümmî bir imam, ümmî olan ve olmayan muhtelif kimselere namaz kıldırarak hepsinin namazı bozulur. Çünkü ümmî imamın ümmîlerin ve ümmî olmayanların namazı ortaklaşa kılmaları hakkındaki ortaklık akidleri sahihtir. Çünkü namaz kılmak üzere ortaklıklarını hepsi arasında sahihtir. Çünkü kırâat, tahrime (iftitah tekberi)nin şartlarından değildir. İftitah tekbirinde ümmî olan ve olmayan müsâvidir. Böylece şirket akdi sahih olunca ümmî olan imam namazı hem kendine, hem ümmî cemaate hem de Kur'an okumayı bilen cemaata tazmin etmek durumunda kalır. Çünkü hepsi aynı namazdır. Bu halde tekeffül ettiği namazı kırâatla hepsine tamamlamak zorunda kalıp da namazın sahih olmasının şartlarındaki noksanlık sebebiyle bir kısmına karşı bu ahidini tamamlayamayınca hepsi için akdin gereğini yerine getirmemiş sayılır. Bu takdirde abdesti bozulan, bir şey yiyen, konuşan imam durumuna girer. Kırâat bilen kimsenin bir kısmı tesettürsüz ve bir kısmı tesettürlü cemaata imam olması da gerekmez. Çünkü giyinmek iftitah tekbirinin şartlarındandır. İmam Muhammed, Ebu Yusuf ve Şâfiî'ye göre imamın ve imamlarla aynı durumda olanların namazı caiz olur.

2. Hanefilerce genel olarak bir vasıf sebebiyle nâfile olması caiz olan her ibadetin hususi bir halde aynı vasafa bağlı olarak farz olması caizdir, oturarak namaz kılmak gibi. Umumi hallerde nâfile olarak kılınan bu namazın meselâ kıyama gücü yetmeyecek derecede hasta olması gibi bir halde onun farz olması caizdir.
 - a. Hanefilere göre Ramazanda zeval vaktinden önce niyet eden kimsenin o günkü orucu geçerli olur. Çünkü umumi olarak zeval vaktinden önce yapılan niyetle o günün nâfile oruç tutulması caizdir. Böylece onun farz oluşu da bir hâle mebnî caiz olur. Şâfiî'ye göre ise caiz olmaz.
 - b. Hanefilere göre bir kimse kibleyi araştırsa ve kible şu taraftır, diye kasederek namazını kılsa sonra kibleye tam arka dönerek kılmış olduğu ortaya çıksa bu kimsenin namazı caiz olur. Çünkü bu duruma göre nâfile olması tercihen caiz olur. O halde bir hal sebebiyle farz için de caiz olur. O hususi hal ise zarurettir. Şâfiî'ye göre caiz olmaz.
 - c. Hanefilere göre Ramazan orucunu mübhem bir niyetle tutan bir kimsenin orucu sâhîh olur. Çünkü böyle mübhem bir niyetle tutulan oruç nâfile sayılabileceğine göre bir hususi hale mebnî farz orucun aynı durumda caiz olması da mümkündür...
3. Hanefilere göre yerine bedel kararlaştırılabilen bir asla, kastedilen şeyi bedeliyle yerine getirmeden önce muktedir olursa, hüküm o asla intikal eder. Aylara göre iddet dolduranın hayız görmeye başlaması veya hayıza göre iddet dolduranın hayızdan kesilmesi gibi. Şâfiî'ye göre hüküm intikal etmez.
 - a. Hanefilere göre teyemmümlü kimse namaz esnâsında su bulsa namazı bozulur, Şâfiî'ye göre bozulmaz.
 - b. Çıplak kimse namazda elbise bulsa Hanefilere göre namazı bozulur, Şâfiî'ye göre bozulmaz.
 - c. Hanefilere göre hasta namaz kılariken hastalığının azaldığını ve kuvvetlendiğini hissetse namaza yeniden başlaması gerekir. Şâfiî'ye göre ise baştan başlaması gerekmez...
4. Hanefilere göre üzerine zekât farzolan kimse o zekâtı nassın maksadı kendisiyle hasıl olacak bir tarzda öderse üzerine

vâcibolan mükellefiyeti yerine getirilmiş olur. Şâfi'ye göre olmaz.

- a. Hanefilere göre gümüş nisabına mâlik olup da üzerine zekât farz olan kimse zekâtını buğday veya başka bir malla ödese caiz olur. Çünkü nassın hedefi fakirin açığını kapatmak ve ihtiyacını gidermektir, bu ise yerine gelmiştir. Fıtır sadakası, yemin keffâreti, veya gerek Allah'ın emriyle gerek kulun kendi kendine vacib kılmasıyla sabit olan mükellefiyetler de aynı şekilde ödenebilir. Şâfi'ye göre ise ancak aynı maldan ödenmekle caiz olur.
- b. Hanefilere göre yemin keffâreti olarak bir kimse bir mis-kine 10 gün müddetle her gün için 1664 gr. buğday tesad-duk etse caiz olur. Şâfi'ye göre olmaz, Zihâr keffâreti ola-rak da 60 gün müddetle bir fakire her gün için 1664 gr. buğday vermesi durumu da aynıdır.
- c. Hanefilere göre bir ihramlı hacı namzedi hac farızasını ye-rine getirirken saçını kesse de onun sadakasını Harem har-ricinde ve Hill hudutları içinde ödese bu caiz olur. İlgili âye-tin ifadesinde «ya bir sadaka veya bir kurban» ifadesinden kastedilen mânâ yerine getirilmiş olur. Çünkü burada kas-dedilen ihtiyacı gidermektir. Nitekim Harem hudutları için-de Hill hudutlarında yaşayan fakirlere tesadduk etmesinde bir beis olmadığı gibi. Şâfi'ye göre ise Harem dışında ta-sadduk etmesi caiz olmaz; aynı suçun keffâreti olarak kur-ban kesmek ve oruç tutmak gibi ki bu son iki keffâretini Harem dışında ifâ edilmesi ittifaikle caiz görülmemiştir...
5. Hanefilere göre Sahâbi sözü, benzerleri ona aykırı düşme-dikçe kıyasa tercih edilir, sahâbinin o sözü kıyas yoluyla söylediği iddia edilemez. Çünkü kıyas sahâbi sözüne mu-hâlif olmaktadır. O sözü rasgele söylediği de ileri sürüle-mez. O sözü Rasûlullah(s)tan işiterek söylemiş olması da-ha tercihe şâyandır. Şâfi'ye göre kıyas, sahâbi sözüne ter-cih edilir. Çünkü o sahâbinin taklid edilmesini ve sahâbi görüşüne bağlı kalmayı uygun görmez...
- a. Hanefilere göre bir kimse bir adamın sakalını tıraş etse de bir daha sakalı bitmese tıraş edenin diyet ödemesi gerekir. Hanefiler bu hususta kıyası terk ederek Hz. Ali'nin sözünü delil almışlardır. Şâfi'ye göre ise diyet ödemesi gerekmez,

belki âdil bir kimsenin kararıyla gereken yapılır. Bu ile bir kıyastır.

- b. Bir kimse sattığı malı bedelini peşin vermeden önce sattığından daha az bir fiatla satın alsa (Hanefiler Hz. Ayşe ve Zeyd b. Erkâmın hadislerine dayanarak bunu caiz görmezler, buna göre bu alışveriş fâsid olur. Şâfiî ise kıyasa dayanarak bunu caiz görür.
 - c. Zimmilerin kendi aralarında şarap alış-verişlerini Hanefiler, Hz. Ömer'in «onların şarap alış-verişlerine dokunmayın, onun parasından öşür alınız.» sözüne dayanarak, caiz görürler. Şâfiî ise kıyasa dayanarak bunu caiz görmez. Hz. Ömer'in sözünden, zimminin şarabını imha edene onu tazmin etmesi gerektiği de açıkça anlaşılmaktadır. Şâfiî, kıyasa dayanarak, şarabı telef edilen zimmi bile olsa onu telef edene tazmin gerekmez...
6. Hanefilere göre tazmin edilen şeyler, daha önce tazmin edilmiş olmaları sebebiyle tazmin edenin mülkiyetine geçer. Karşılıklı anlaşma ile mülk edinilmesi vacibolan mallardan ise bu mallardaki mülkiyet tazmin edilmeleri gereken vakitten geçerli olur. Şâfiî'ye göre tazmin edilmiş olan mallar, tazmin edilmekle mülkiyete intikal etmez.
- a. Bir malı gasbeden kimse, o malın kıymetini ödedikten sonra o mal ortaya çıksa Hanefilere göre gasbedenin olur. Çünkü tazmin temek suretiyle ona sahibolmuştur. Bu malik oluşu ise tazmin etmesi gerektiği vakte istinâd eder. Şâfiî'ye göre ise bedeli ödenen mal gâsıbın mülkü olamaz. Eğer malı gasbedilen kimse onun kıymetini almış ise onu gâsıba iade etmesi ve gâsıbdan malını alması gerekir, çünkü gâsıb ona malik olamaz.
 - b. Hanefilere göre hırsızlık hadisesinde tazminatla birlikte el kesme cezası tatbik edilemez. Çünkü hırsız çaldığı malı tazmin ederse o mala sahibolmuş olur. Bu takdirde el kesme işi kendi mülküne dayandırılmış olur. Şâfiî'ye göre ise tazmin ettirmek elin kesilmesine mani olamaz. Aynı açıklamaya göre malı çalınan kimse o malı hırsıza hibe etse Hanefilere göre el kesme cezası düşer. Şâfiî'ye göre ise karar verildikten sonra mal sahibinin o malı hırsıza hibe etmesi el kesme cezasını düşürmez...

- c. Bir kimse bir kadını zinâya zorlarsa Hanefilere göre zorlayana zinâ haddi vâcibolur, fakat mehir vâcibolmaz. Şâfiî'ye göre her ikisi de vâcibolur.
7. Hanefilere göre ganimetteki hak, ganimetin alınmasına bağlıdır, İslâm ülkesinde muhafaza edilmekle hak katilesir, taksim edilmekle de o hakka malik olunur. Şâfiî'ye göre ise ganimetin alınmasıyla o hakka malik olunur.
- a. Hanefilere göre bir ordunun komutanı bir düşman toprağını zorla fethettiği zaman aldığı ganimeti sahiplerine bağışlayabilir. Buna göre komutanın bu bağışı gazilerin hakkını iptal etmiş olmaz. Şâfiî'ye göre komutanın aldığı ganimeti bağışlaması caiz değildir. Çünkü gaziler ganimeti almakla ona malik olmuşlardır. Onların mülkünü iptal etmeye hakkı yoktur. Yine Hanefilere göre savaşa katılmayan koruyucu askerlerin İslâm ülkesinde ganimeti muhafazadan önce onlara katıldıkları takdirde ganimete gazilerle birlikte iştirak etmeleri gerekir. Şâfiî'ye göre ise yardımcı askerler ganimete iştirak edemezler. Çünkü gaziler ganimeti alır almaz ona malik olmuşlardır. Onların hakları iptal edilemez.
- b. Hanefilere göre ganimet İslâm ülkesinde emniyet altına alınmadıkça taksim edilemez. Şâfiî'ye göre ise daha dâru'l-harbde iken taksim edilir.
- c. Yine Hanefilere göre ganimetler, taksim edilmeden ve korunmadan önce Dâru'l-harbde satılamaz, Şâfiî'ye göre satılabilir.
- d. Hanefilere göre bir nefer ganimet hissesi ayrılmadan önce ölürse onun hissesi mirasçılara intikal etmez, Şâfiî'ye göre intikal eder.
8. Hanefilere göre dünyanın tamamı sadece iki ülkeden ibârettir: Dâru'l-İslâm, Dâru'l-harb. Şâfiî'ye göre ise bütün dünya tek ülkedir.
- a. Hanefilere göre evli karı ve kocadan biri müslüman olsa muhacir veya zimmi olarak İslâm ülkesine girse, diğer eş savaş ülkesinde kalsa aralarında her hususta ayrılık vuku bulur. Şâfiî'ye göre yurdundan mücerred çıkmış olmasıyla ayrılık vuku bulmaz.

- b. Dâru'l-harbden olanlar müslümanların malını ganimet olarak alıp kendi ülkelerine götürseler, Hanefilere göre ganimete malik olurlar, Şâfiî'ye göre malik olamazlar.
- c. Dâru'l-harb orduları müslümanların mallarını zorla alsın ve Dâru'l-harbe götürseler ve o mallar ellerinde olduğu halde o mallara karşılık sulh akdetseler Hanefilere göre ona malik olurlar, Şâfiî'ye göre malik olamazlar, onları sahiplerine iade etmeleri gerekir...
9. Hanefilere göre Hacca başlamaya ehil olup da henüz hac mevsimi girmeden hacca başlayan kimseye başladığından başkası vâcibolmaz, hac mevsiminde hacca başlayan kimse de olduğu gibi.
- a. Hanefilere göre bir müslüman hac aylarından önce ihram giyse hac vazifesini yerine getirmekle mükellef olur, o mükellefiyet umreye inkılâb etmez. Şâfiî'ye göre umreye inkılâb eder.
- b. Üzerinde farz hac mükellefiyeti bulunan bir müslüman nâfile hacca başlasa Hanefilere göre nâfile haccı yerine getirmesi vâcibolur, farz olan hac ondan sâkıt olmaz. Şâfiî'ye göre ise nâfile niyetiyle ihrâm giymesi farz olan hac için ihram giymesine inkılâb eder. Maamâfih Ebu Yusuf vasıtasıyla Ebu Hanîfe'den de aynı görüş nakledilmiştir.
- c. Hanefilere göre bir kimse başka birinin emriyle onun yerine hac etmek için ihram giyse, o haccı yerine getirmekle mükellef olur. kendi haccına dönüşmez. Şâfiî'ye ve Ebu Hanîfe'ye (?) göre o ihram kendi haccı için ihrama dönüşür.
- d. İki hac yapmak üzere hacca başlayan bir kimseye Hanefilere göre iki hac mükellefiyeti lâzım gelir, Şâfiî'ye göre ise sâdece bir hac lâzım gelir.
10. Hanefilere göre nesebin sâbit olmasında firâşın sıhhatına (nikâh akdiyle zifaf durumuna) ve kocanın zifafa ehil olmasına itibar edilir, cimâa muktedir olmasına değil; Şâfiî'ye göre ise nesebin subûtunda hakikaten cimâa muktedir olmaya itibar edilir.
- a. Bir kimse bir kadını nikâhlayıp iki sene kaybolsa ve bu müddet zarfında kadın bir çocuk doğursa Hanefilere göre çocuğun nesebi ona sâbit olur. Çünkü firâş onundur, ken-

- disi de neseb sâbit olmaya ehildir. Şâfiî'ye göre cimâin hakikatına muktedir olunamadığı için çocuğun nesebi ona aid olarak sâbit olmaz...
- b. Bir kimse bir kadınla nikâhlanıp da zifaf etmeksizin derhal boşadıktan sonra kadın altı ay geçtikten sonra bir çocuk doğursa, Hanefilere göre çocuğun nesebi o adamla ilgili olarak sâbit olur, Şâfiî'ye göre ise sâbit olmaz.
- c. Bir kimse milk-i yemin sûretiyle mâlik olduğu câriyesi ile cimâ etse de câriye bir çocuk doğursa Hanefilere göre o çocuğun o adama aid olarak nesebi sâbit olmaz; aynı şekilde efendi cimâ ettiğini ikrâr etse, çocuğun kendine aid olduğunu iddia ve isbat etmedikçe yine sâbit olmaz. Vat'a muktedir olmasına itibar edilmez, Firaş'a itibar edilir. Bu durumda câriyenin muteber addedilebilecek bir firaş durumu da yoktur. Şâfiî'ye göre ise her iki halde de cimâa muktedir olmaya itibar edilerek neseb sâbit olur...
11. Hanefilere göre Hacca başlamış olan bir kimse ziyâret tavafının çoğunu tavaf müddeti içinde yerine getirebilmişse tavaf vecibesini yerine getirmiş sayılır. Şâfiî'ye göre ise bu kâfi gelmez.
- a. Ziyâret tavafını bir hacı adayı özürlü veya özürsüz olarak cünüb veya âbdestsiz olarak yerine getirirse Hanefilere göre farzı yerine getirmiş olur, Şâfiî'ye göre olmaz.
- b. Ziyâret tavafını menkûs (mütezellilâne) yerine getirirse Hanefilere göre bu yeterlidir, Şâfiî'ye göre kâfi gelmez.
- c. Hanefilere göre bir hacı namzedi ziyâret tavafını dört şart olarak yerine getirdikten sonra yurduna dönse ziyâret tavafını ifâ etmiş sayılır, böylece ihramdan çıkar. Çünkü tavafın çoğunu vaktinde yapmıştır. Şâfiî'ye göre böyle bir tavaf kâfi değildir ve bununla ihramdan çıkamaz.
- d. Hanefilere göre hacı eda eden bir kimse Beytullâh'ı, Hatim'i dışarda bırakarak yedi defa tavaf etse, Hatim'i tavaf etmese tavaf farzını yerine getirmiş olur, bir koyun kurban kesmek sûretiyle ihramdan çıkabilir. Şâfiî'ye göre tavaf vazifesini yerine getirmiş olmaz ve ihramdan çıkamaz.
12. Bir kadının kendi işini kendi kendine yapabilen asabesi o kadının velisi olur. Bu velilerin, aynen baba ve dede gibi,

Hanefilere göre henüz kadın küçük yaşta ise doğrudan doğruya, erginlik yaşında ise onun rızasıyla nikâhlamaları caiz olur.

- a. Buna göre bir kadının kardeşi ve amcası küçük yaşındaki bir erkek veya kız çocuğu nikâhlasalar Hanefilere göre bu caizdir, Şâfiî'ye göre baba ve dededen başkasının nikâhlanması caiz değildir.
 - b. Hanefilere göre bir baba başından daha önce nikâh geçmiş olan küçük kızını onun rızasını almadan nikâhlama hakkına sahiptir. Şâfiî'ye göre bu caiz değildir.
 - c. Hanefilere göre velinin fâsık olduğu zaman bile küçük kızını nikâhlaması caizdir. Çünkü o, o kızın asabesidir. Aynı şekilde Hanefilere göre çocuğun annesi deli olduğu zaman onun üzerinde, nikâhlama hakkı vardır. Şâfiî'ye göre ise çocuk kadının kabilesinden birine aid olmadıkça bu caiz değildir.
- 13. Oruçlu bir kimse orucunu unutmuş olma vasfı sayılamıyan bir durumda iken mide boşluğuna yiyecek maddesi girmiş olsa o orucu kaza etmesi gerekir. Tan yeri ağardığı halde henüz tan yeri ağarmadı sanarak sahur yemesi gibi.**
- a. Hanefilere göre oruçlu bir kimse ağzına veya burnuna su çekerken kendisi oruçlu olduğunu hatırladığı halde içine su kaçsa o orucu kaza etmesi gerekir. Şâfiî'ye göre kaza etmesi gerekmez.
 - b. Uyuyan kimsenin boğazına su akıtılsa Hanefilere göre orucunu kaza etmesi gerekir, Şâfiî'ye göre gerekmez.
 - c. Bir kimse Ramazan orucu tutarken yemeye ve içmeye zorlansa Hanefilere göre o orucu kaza etmesi gerekir, Şâfiî'ye göre gerekmez.
- 14. Muayyen bir cihete göre yapılmasına hak kazanılmış olan her fiil, hangi şekilde yapılmış olursa olsun yapılmasına hak kazanılmış cihetlerden addedilir. Vedianın ve gasbedilen bir şeyin iadesi gibi.**
- a. Ramazanda bir kimse nâfile veyâ belirsiz bir niyetle oruç tutsa Hanefilere göre farz orucunu tutmuş olur, Şâfiî'ye göre olmaz.

- b. Bir kimse farz namaz kılarken yaptığı secdeyi nafîle secde niyetiyle yapmış olsa bile namaz secdesi olur, Şâfiî'ye göre olmaz.
- c. Nikâhlı bir kadın mehrini henüz teslim almadan önce onu kocasına hibe ettikten sonra koca onu zıfaf etmeden önce boşasa, istihsân metoduna göre Hanefilerce kadına bir şey ödemesi gerekmez. Halbuki kıyas metoduna göre koca mehrin yarısını ona etmesi gerekir. Şâfiî'nin bir ictihâdında da kıyasa göre hareket etmek gerekir...
15. Şeriatın sa' (3,333 kg.) ölçüsüyle takdir ettiği her sadaka buğdaydan 1/2 sa' veya onun yerini tutacak miktardır.
- a. Hanefilerce her türlü sadakalar 1/2 sa' buğday miktarı demektir. Şâfiî'ye göre ise bir müd (832 gr.) miktarıdır. Zihâr keffâretinde de Hanefilerce her miskine yarım sa' buğday sadaka verilmesi gerekir. Şâfiî'ye göre ise bir müd miktarı verilmelidir. Yemin keffâretinde de aynıdır.
- b. Oruç tutmaya gücü yetmiyen geçkin ihtiyar orucunu yer ve Hanefilere göre her gün için 1/2 sa' buğday, Şâfiî'ye göre ise bir sa' buğday fidye verir.
16. Başkasına, bir malını almak suretiyle tecâvüz eden herhangi bir kimsenin elinde o mal helâk olsa sâdece tazmin eder. Sirkat hakkı olan el kesme cezası gerekmez. Gasbda olduğu gibi.
- a. Bir kimse 10 dirhemden az bir şey çalsa Hanefilere göre el kesilmez, Şâfiî'ye göre el kesmek gerekir. Çalınan bu mal çalanın elinde helâk olsa tazmin eder. Şâfiî'ye göre 1/4 dinarda eli kesilmesi gerekir.
- b. Hanefilere göre bir kimse bir kuş veya bir meyev veya çabucak bozulan bir şey çalsa eli kesilmez. Şâfiî'ye göre ise kesilir. Aslı mübah olan bir şey çalmada da durum aynıdır. Su, odun, ot gibi.
- c. Aralarında haramlık hükmü bulunan yakın akrabadan bir şey çalan kimseye Hanefilerce tazmin etmesi gerekir, el kesme cezası verilmez. Şâfiî'ye göre eli kesilmesi gerekir.
- d. Çabucak bozulan ve bir tam yıl dayanmayan şeylerde de durum aynıdır.

- e. Hırsızın dört uzvu (iki el, iki ayak) tamamen kesilmez, Şâfii'ye göre kesilebilir.
- f. Hanefilere göre bir hırsızın eli kesildikten sonra ve çalınan malı iade ettikten sonra ikinci defa aynı malı çalsa kesme cezası uygulanmaz, Şâfii'ye göre aynı malı çalan kimseye tekrar kesme cezası tatbik edilir...
- 17. Hanefilere göre koca tarafından vuku bulan her nikâh ayrılığı, ebedilik ifade etmese veya ebedilik manâsı taşımasa da nikâhı temelden bozar ve bu ayrılık bir bâin talak olur. Bir kimsenin karısına, «senden uzak oldum», «senden ayrıldım» demesi gibi. Bu yüzden liân ayrılığı da bâin talak kabul edilmiştir. Şâfii'ye göre ise nikâhı fesheder. Kocanın İslâm'dan irtidâd etmesi de İmam Ebu Hanife ve İmam Muhammed'e göre bâin talaktır, Ebu Yusuf'a göre ise talak değildir. Aynı şekilde hulu' da Hanefilerce talaktır, Şâfii'ye göre ise fesihdir.
18. Ebu Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfii'ye göre menfaatlar, kıymetli mallar yerindedir, Hanefilere göre menfaatler sâdece üzerine akid caiz olması bakımından kıymetli mallar yerindedir.
- a. Hanefilere göre bir kimse bir evi gasbetse ve orada yıllarca otursa kira ödemesi gerekmez; Şâfii'ye göre menfaatların kıymeti olan kira ödemesi gerekir. Bir malı gasbettikten sonra istihlâk etse kıymetini tazmin etmesi gibi.
- b. Şâfii'ye göre şâyi hisseli malların kiralanması caizdir. Herhangi bir şâyi hisseli malı satmak caiz olduğu gibi. Çünkü kira bir menfaat satışıdır. Hanefilere göre şuyü hakkı olmayanlara kiralanması caiz değildir.
- c. Şâfii'ye göre kira akdi özür sebebiyle feshedilemez. Bir malı satan kimsenin bir özür sebebiyle satışı bozma hakkı olmadığı gibi. Hanefilere göre özür sebebiyle icar akdi feshedilebilir, Şâfii'ye göre kira akdi, akid taraflardan birinin ölümü ile bozulmaz; Hanefilere göre bozulur.
- d. Satılan bir malın bedelinin ödenmesi vâcib olduğu gibi kira da bizzât akidle vâcib olur. Hanefilere göre ise saatten saate, günden güne işlemesiyle faydalanabildiği kadar ücret vâcib olur. Faydalanamadığı müddetçe ücret ödemesi gerekmez.

19. Hanefilere göre sarîh talakın hükmü lâfzına tealluk eder, manâsına değil. Çünkü talaka niyyet etmedim, dese kabul edilmez. Sarîh olmayan talakın hükmü ise manâsına tealluk eder, lâfzına değil.

a. Hanefilere göre bütün kinâyeli ifadelerle verilen boşamalar niyyet edildiği zaman bâin talak olurlar. Çünkü bu ifadelerin hepsi uzaklaşmayı ifade eder, böylece hüküm manâlarına tealluk eder. Şâfiî'ye göre ise kinâyeli talakların hepsi ric'î talak ifade eder. Bu, «sen teksin», «rahmini istibra et», «iddetini tamamla» ifadeleri gibi değildir. Çünkü bu lâfızlar, ayrılık ifade etmez, sâdece talakın hükümlerini ve vasıflarını ifade eder. O halde bir kimse karısına «sen teksin» dese talakı birle sıfatlamış olur.

b. Hanefilere göre bir kimse kinâye talak ifadelerinde iki talaka niyyet etse bir talak vuku bulur. Çünkü «sen bâinsin» sözü bir sıfattır, sayıya ihtimâli olmaz. Niyyeti bâtil olur, hüküm, lâfzın manâsına tealluk eder. O manâda haramlık ve bâinliktir.

c. Bir adam karısına «sen hürsün» dese bu sözüyle talaka niyyet etse talak vuku bulur. Çünkü hürriyet vermenin manâsı mülkiyeti terketmek ve başboş bırakmaktır. Kinâyelerde hüküm manâya tealluk eder. Şâfiî'ye göre niyyet etse bile bir şey vuku bulmaz...

20. Hanefilere göre bir kimse bir köleyi, kölede kısmî hürriyet olmadığı ve bir bedel karşılığı olmaksızın tam bir menfaati fevt etmediği halde, yemin keffâreti veya zihar keffâreti yerine âzâd etse bir şey de ödememişse, bu âzâd etmesi keffâreti için kâfi gelir. Şâfiî'ye göre ise kâfi gelmez.

a. Hanefilere göre bir kimse, mükâteb (bedelini ödeyerek âzâd edilmek üzere efendisi ile mukâvele yapan) köle âzâd etse kâfi gelir; Şâfiî'ye göre ise kâfi gelmez.

b. Bir kimse yemin keffâretine veya zihar keffâretine karşılık kâfir bir köleyi âzâd etse Hanefilerce kâfi gelir; Şâfiî'ye göre ise kâfi gelmez...

c. Bir kimse, yemin ve zihar keffâretine karşılık köle olan babasını satın alsın Hanefilerce bu caizdir. Çünkü yakın akrabayı satın almak, zoraki âzâd etmek demektir. Şâfiî'ye göre ise ecaiz olmaz.

21. Hanefilere göre bir şeyi zikretmek veya sıfatla tahsis etmek, onun dışındaki şeyin hükmünü nefyetmez. Şâfiî'ye göre ise nefyeder.
- Kesin talakla boşanmış olan bir kadının, hamile olsun olmasın, Hanefilerce nafaka ve süknâ hakkı vardır. «Şâyed hamile iseler doğuruncaya kadar onlara nafaka veriniz» (et-Talât, 6) âyetine göre. Şâfiî'ye göre hamile değilse nafaka hakkı yoktur. Çünkü Allah 'bu âyette hamilelikle tahsis etmiştir. Bu o kadının bir vafıdır. Başkasının hükmü ortadan kalkar...
 - Hanefilerce ehl-i kitâbın dışındaki putperest kâfirlerden cizye alınması caizdir. Şâfiî'ye göre caiz değildir. Çünkü «Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kendilerine Kitâb verilenlerden bir hak dini din edinmeyenlerle savaşınız!» (et-Tevbe, 29) âyet-i kerimesi Ehl-i Kitâbı tahsis etmiştir.
 - Hanefilerce suyun dışındaki temiz akıcı maddelerle necâseti izâle etmek caizdir, Şâfiî'ye göre caiz değildir. Çünkü Allah «Gökten tertemiz su indirdik.» (el-Furkân, 48) âyetiyle ve «Sizi onunla temizlemek için gökten üzerinize su indirir.» (el-Enfâl, 11) buyurarak suyu temizleyici olmakla vasıflamıştır.
22. Hanefilere göre iki şey arasında başlangıçta asılda eşitlik olduğu bilindikten sonra o iki şeyden biri hakkında bir beyân vârid olsa o beyan neticeyi ilk iki önermeye kıyas ederek ve meçhulün malûm olan şeye kıyasla bilinmesi esasına dayanarak diğerinde de söz olarak vârid olmuş kabul edilir.
- Hanefilere göre alış-veriş mevzu olan iki malkda «ölçü ve cins» birlikte bulunursa «fazlalık ve veresiye» haram olur. İki özellik birden ortadan kalkarsa, fazlalık ve veresiye satış helâl olur. İki özellik arasında asılda eşitlik olduğu bilinmektedir. Sonra ölçü özelliğinin tek başına veresiye muameleyi haram kıldığı hakkında beyân vârid olmuştur. Öyleyse «cins» özelliği de «veresiye» muameleyi haram kılar. Bu neticeye, iki önermenin neticesine göre varmış bulunuyoruz. Şâfiî'ye göre: «cins» özelliği «veresiye»yi haram kılmaz ve haramlık illeti olamaz.
 - Hanefilere göre Allah, oruçlu iken, cimâ, yeme ve içmeyi «sonra orucu geceye kadar tamamlayınız.» (el-Bakara, 178)

âyetiyle eşit olarak haram kılmış, «Şimdi onlarla cimâ ediniz.» âyetiyle cimâyı tek başına mübâh kılmış! »Allah'ın size yazdığı şeyleri isteyiniz, yiyiniz ve içiniz» âyetiyle de bu şeyleri eşit olarak mübâh kılmıştır. Buna göre bu şeyler arasında aslında eşitlik bilinmiş, sonra kasten cimâ eden kimseye keffâret farz kılınmasında beyân vârid olmuştur. Böylece bu hüküm kasden yiyip, içmede de vârid olmuş kabul edilir. İki önermenin neticesine dayanarak. Şâfiî'ye göre oruçlu bir kimsenin kasden yemesi ve içmesine keffâret gerekmez.

c. Ebu Hanife'ye göre kuzu, oğlak, deve yavrusu ve buzağılarda zekât yoktur. Çünkü zekâtın farzolması hususunda mâlik ile memlûk arasında aslında eşitlik olduğu ve zekâtın farzoluşu hususunda onların aynı seviyede kılındığı bilinmektedir. Sonra nisâba mâlik olanda yaş noksanlığının zekâtın farzolmasını engelleyen bir şey olduğu hakkında beyân vârid olmuştur. Bu beyân mâlik olunan mallarda da yaş kusurunun zekâtın farzolmasında da vârid olmuş bulunduğu, iki mukaddimenin neticesi olarak ortaya çıkmaktadır.

23. Hanefilere göre Kur'an'da hakkında nass bulunan abdest uzuvlarının aralarına abdestsizlik girmeksizin temiz bir suyla yıkanması temin edilirse bazı uzuvlar kurumuş olsun olmasın abdest alınmış olur. Mâlik (?)'e göre caiz olmaz.

a. Bir kimse geciktirerek ve bazı uzuvlarını kuruyuncaya kadar geri bırakarak abdest alsın, sonra yıkamadığı uzuvları yıkasa Hanefilere göre bu caiz olur, Şâfiî'ye göre olmaz.

b. Bir kimse namaz kılmaya, ibâdet etmeye veya her hangi bir şekilde Allah'a yaklaştıran bir şey yapmaya niyet etmeksizin abdest alsın Hanefilere göre onunla namaz kılması caiz olur, Şâfiî'ye göre caiz olmaz.

c. Bir kimse bir ayağını yıkadıktan sonra mestinin tekini giyse sonra ikinci ayağını yıkayarak ikinci mestini giyse, daha sonra abdesti bozulunca yeniden abdest alırken bu mestlere meshetmesi Hanefilerce caizdir. Çünkü yıkanması emredilmiş olan bu uzuvlar yıkanmış, onların temizlenmiş olma vasıfları sağlanmıştır...

24. Hanefilere göre rakabede sâbit olan her hak onda sonradan meydana gelen şeye de sirâyet eder. Tedbir ve istilâd (câriyeden çocuk elde etmede) da olduğu gibi. Yani bir kim-

se üzerinde hak sahibinin rızası olmadıkça üzerinden dü-
şürmesi mümkün olmayan kimsenin üzerindeki bu hak on-
da sonradan meydana gelen şeylerde de hak olarak sâbit
olur.

- a. Hanefilerce, rehin edilmiş olan bir kölenin veya malın yav-
rusu, ağacın meyvesi de asıllarıyla birlikte rehindir. Şâfiî'-
ye göre bunlar asıllarıyla birlikte rehin olmaz...
 - b. Bir köle rehin verilmiş bir köleyi yaralasa da cinâyetine
karşılık o köle de rehin alana bırakılsa, rehin alan, borç
ödediği takdirde her ikisini rehinden çözer. Çünkü ikinci
köle cinâyeti sebebiyle rehin alana verince birincinin ye-
rne geçmiş olur, tıpkı ondan doğmuş gibi.
 - c. Gasbedilen bir cariye'nin çocuğu da emanettir. Çünkü hak
gasbedilen şeyin kendisinde değildir. Cariye'nin sahibinin,
cariye helâk olduktan sonra kıymeti tazmin sorumluluğu
vardır. Bu kıymet çocuğa sirâyet etmez.
25. Bir malın alış-verişinin cevazı, tazmin edilebilir olmasına
bağlıdır. Telef edilmekle tazmin olunan her malın satışı ca-
iz, telef edilmekle tazmin edilmeyen malların satışı ise caiz
değildir. Şâfiî'ye göre ise satışın cevazı temiz olmasına bağ-
lıdır. Şer'an temiz olan her malın alış-verişi caiz, temiz ol-
mayanların alış-verişi caiz değildir.
- a. Gübre satışı Hanefilerce caiz, Şâfiî'ye göre caiz değildir.
Çünkü o necistir.
 - b. Av köpeğinin satışı da Hanefilerce caizdir. Çünkü telef
edilmekle tazmin ettirilir. Böylece akid sebebiyle tazmin
edilmesi caiz olmuş olur. Şâfiî'ye göre necis olduğu için ca-
iz değildir.
 - c. İçine fare düşüp ölen yağın satışı aynı sebeple Hanefilerce
caiz, Şâfiî'ye göre caiz değildir.
 - d. Zimmiler arasında şarap ve domuz eti satışı Hanefilerce
caiz, Şâfiî'ye göre caiz değildir. Aynen necis oldukları için.
 - e. Kadınların sütünü satmak telef edildiği zaman tazmin et-
tirilmediği için Hanefilerce caiz değil, Şâfiî'ye göre ise te-
miz olduğu için caizdir.
 - f. Ebu Hanife'ye göre şaraptan başka bütün içkilerin, çalgı
âletleri ve satrancın satışı caiz, İmam Muhammed, Ebu Yu-
suf ve Şâfiî'ye göre caiz değildir.

26. Hanefilere göre bir asla, üzerinde ittifak edilmiş iki hüküm tealluk ettikten sonra hükmün biri yok olsa, diğer hüküm o aslın ferilerinin bir nev'inde yok olmaz; diğer hükmün yok olmasıyla birlikte iki hükmün biri o nev'a tealluk eder. Şâfiî'ye göre iki hükümden biri yok olunca diğer hüküm ona tealluk etmez. İki hükmün her biri diğerinin şahidi gibi addedilir.
- a. Sıhriyet hısımlığı, nikâh hâlinde cimâ etmekle vuku bulur. Bu cimâ muvakkat haramlığı gerektirdiğine göre ebedî haramlığı da gerektirebilir. Hanefilere göre zinâ ile de sıhriyet hısımlığı vuku bulur. Fakat bu, muvakkat haramlığı gerektirmez, ama ona ebedî haramlık tealluk etmesi caizdir. Şâfiî'ye göre iki haramlıktan biri yok olunca öbürü de yok olur.
- b. Bir baba küçük çocuğunu (kız olsun, erkek olsun) evlendirse bu caiz olur. Çünkü babanın, çocuğun kendisinde ve malında velilik hakkı vardır. Çocuğu (kız olsun, erkek olsun) kardeşinin ve amcasının evlendirmesi de caizdir. Çünkü onların çocuğun malında velilik hakları yoksa da kendilerinde velilik hakları vardır. Şâfiî'ye göre maldaki velilik hakları yok olunca nefisteki velilik hakları da yok olur...
- c. Hanefilere göre ribânın illeti «ölçü ve cins birliği»dir. Şâfiî'ye göre «gıda maddesi ve cins birliği»dir. Bu illet vasfında ihtilâf edilmiş olmakla beraber, her iki vasıf birlikte bulunduğu zaman fazlalık ribâsının da veresiye ribâsının da haramlığını gerektirir. Hanefilerin «ölçü», Şâfiî'nin «gıda maddesi» vasfı bulunmasa da her iki mezhebin ortak kabul ettiği «cins» vasfı bulunsa veresiye caiz olur, fazlalık ribâsı haram olur. Cins tek başına bulunduğu zaman onda fazlalık ribâsının haram oluşu tahakkuk etmese de ona veresiye haramlığı tealluk edebilir. Şâfiî'ye göre biri olduğu zaman ona veresiye haramlığı tealluk etmez.
- d. Her iki mezhebe göre de baba akrabalığı, mirasta hak sahibi olmayı ve ana akrabalığını düşürmeyi icabettirir. Bunun açıklaması şöyle: ana-baba bir kız kardeş, anabir kız kardeşle birlikte mirasın sadece 1/2'ne hak kazanır. Ayrıca ana tarafından bir şey hak edemez. Çünkü babaya akraba oluşu, ana akrabalığını düşürmüştür. Meselâ ölen bir karının kocası, anası, iki tane anabir erkek kardeşi, bir ana-baba bir erkek kardeşi kalsa mesele şu şekilde halledilir:

3	1		2		
nısf	südüs	K	sülüs		
koca	ana	er. kar.	er. kar.	er. kar.	6
		ab	a	a	

Burada ana-baba bir kardeş, ana bir kardeşlerin (sülüs) hissesine ortak edilmemiştir. Çünkü baba akrabalığı Hanefilere göre ana akrabalığını düşürmüş, böylece baba akrabalığına istihkak tealluk etmemiştir. Ana akrabalığını düşürünce ana-baba bir kardeşler, baba bir kardeşler gibi olmuş ve anabir kardeşlerle baba bir kardeşler arasında ortaklık teşkil edilmemiştir.

Şâfiî'ye göre ise onlar arasında ortaklık teşkil edilir. Çünkü baba akrabalığına bu yerlerde istihkak tealluk etmez. Tealluk etmediği için de anne akrabalığını düşürmesi tealluk etmez. Ana akrabalığı düşmeyince de aralarında ortaklık meydana gelir ve hepsi anabir kardeş gibi olurlar. Buna göre durum şu şekilde halledilir:

3	1		2		
nısf	südüs		sülüs		
koca	ana	er k.,	er k.,	er k.	6
9	3	a	a 6	ab	3
		2	2	2	—

18

IX. BAZI İCTİHADLARIN DAYANDIĞI MÜTEFERRİK TEMEL PRENSİPLER

(Ebu Hanife'nin ictheadlarının dayandığı bu prensiplere çeşitli müctehidler muhâlefet etmektedirler.)

1. Bir şeyin hükmü, bazan o şeyin husûsiyetleriyle ilgili olur. Bu gibi durumlarda hususiyetin sâbit olmasıyla hüküm de sâbit olur, husûsiyetin sâbit olmaması hâlinde hüküm de sâbit olmaz.
2. Tek başına namaz kılan bir kimse hakkında birbiri üzerine dayandırılması caiz olmayan iki namazdan her birini, imâmı hakkında da diğerine dayandırmak caiz olmaz. Cuma namazını öğle namazına dayandırmak gibi. Tek başına namaz kılan bir kimse için birbirine dayandırılması caiz olan iki namazdan her birini ise imamlık hususunda da birbirine dayandırmak caiz olur. İkâmet halindeki namazla yolculuk halindeki namaz gibi.

3. Teyemmümün hükmü mest üzerine meshden alınmıştır.
4. Bir şeyde aslında mübah olmadığı halde mübah kılıcı bir şekil ortaya çıksa şüphe ile ortadan kalkan hükmün var oluşu engellenir.
5. Yemin bir sıfat üzerine akdolununca yeminin sıhhati onun mahallindeki sifata bağlı olur. O mahallin sıfatı delâlet yoluyla şart kılınmış olur, sonra ona açıkça şart kılınmış hükmü verilir.
6. Sonradan meydana gelen şey, aslın hükmü baki olduğu halde ortadan kalkarsa, sonradan meydana gelen o şey hiç olmamış addedilir.
7. Aslının isbatında ictihâd caiz olmayan miktarlarda, en azında delâlet sağlam, ziyâdesinde şüpheli olunca, isbâtında tereddüt olan şeylerde en azı alınır, düşürülmesinde şek ve şüphe bulunan şeylerde ise en çoğu alınır.
8. Yeminin kullanılan hakikî manâsı ve örf hâline gelmiş mecâzî manâsı mevcut olsa mecâzî manâ terkedilerek kullanılan hakikî manâsına itibar edilir. Çünkü hakikat, hem hakikat olması hem de kullanılmakta olması cihetlerinden tercihe şâyandır.
9. İki veche ayrılabilir durumda olan bir hadise, iki asla tatbik edilebilir benzerlik gösterse iki benzer hâdiseye de hakkını vermek için iki kısımdan her biri ilgili asla tatbik edilir, ikisi birlikte bir asla tatbik edilemez. Çünkü bu takdirde iki asıldan birini terketme durumu ortaya çıkar. Halbuki iki asla tatbik edebilmek daha iyidir. Fakat sadece tek yönlü fakat iki asla tatbik edilebilir durumdaki bir hâdiseye tek asla dayandırılır. Çünkü böyle bir hadiseyi iki asla tatbik etmek imkânsızdır.
10. Ebu Yusuf'a göre zevî'l-erhâm derecesindeki akrabanın mirâsı, bütün hükümlerinde asabelik hükmünden alınmıştır. İmam Muhammed'e göre bazı hükümlerinde hala ve teyze kıyas edilerek tesbit edilir...
11. Hanefilere göre Haber-i âhâd, ana kaynaklara bizzat muhâlif hüküm taşıdığı zaman o haber kabul edilmez. Rasûlullah (s.)'tan «tenâsül uzvuna dokunmanın abdest almayı gerektirdiği» hükmünü ihtiva eden haber gibi. Çünkü ana kaynaklarda bu hüküm yoktur.
12. İmam Muhammed'e göre bir şeyin miktarı Şeriatçe tesbit edilmişse onu değiştirmek caiz olmaz. Ebu Yusuf'a göre bu caizdir.